

Wij gingen onze eigen weg

Herinneringen van revolutionaire socialisten in Nederland van 1930 tot 1950

*Bijeengebracht en van een inleiding voorzien
door Bart van der Steen en Ron Blom*

Eburon, 2011

INHOUD

	pagina
Voorwoord	6
<i>Inleiding</i>	
1 'Wij gingen onze eigen weg'	9
1.1 De Revolutionair-socialistische beweging in Nederland, 1935-1950	
<i>De jaren twintig</i>	
2 Bewustwording, Eerste Acties, Scheuring	30
2.1 Jeugd en Politisering: Bosman en Flaming	31
2.2 Eerste acties	38
2.3 De Jaren Twintig	43
2.4 Scheuring	56
<i>De jaren dertig</i>	
3 Tussen Stalinisme en Sociaal-Democratie	66
3.1 Nieuwe Partijen	68
3.2 Andries Dolleman	71
3.3 In de schaduw van het fascisme	74
3.4 Volksvertegenwoordiging	80
3.5 Zelfverdediging: De Socialistische Arbeidersweer	82
3.6 Politiek en Privéleven	87

	<i>De jaren '40 - '45</i>	
4	Verzet en Verlies	96
4.1	Capitulatie en ondergrondse organisatie	97
4.2	Verzet in de Stadionbuurt: Engelschman	104
4.3	De Februaristaking: Flameling	107
4.4	Breuk met Sneevliet	119
4.5	Brief van medegevangene 15 PDA	133
4.6	Een stukgelopen huwelijk	136
	<i>De jaren na de oorlog</i>	
5	Wij moesten door...	138
5.1	De Bevrijding	140
5.2	Oorlogssyndroom	142
5.3	De toekomst van de Communistische Partij	145
5.4	Communistische Terreur	149
5.5	Politieke heroriëntatie: Bosman	154
5.6	Partijdemocratie	155
	<i>Leven na de beweging</i>	
6	Epiloog	159
6.1	Levens na de ondergang van de revolutionair-socialistische beweging	159
6.2	Afkortingen	161
7	Bronnen en literatuurverwijzing	164
7.1	Bronvermelding	164
7.2	Becommentarieerde Literatuurlijst	165
	Colofon	169

VOORWOORD

Op 13 april 1942 sprak Henk Sneevliet voor de laatste maal zijn naaste strijdgenoten toe. Sneevliet was, samen met zeven partijgenoten, door de SS opgepakt en ter dood veroordeeld wegens het in stand houden van een illegale organisatie en het verspreiden van anti-fascistische propaganda. Het was een van de zwartste dagen in de geschiedenis van het revolutionaire socialisme in Nederland.

Nederland kent een lange traditie van radicaal activisme, die tot in het heden doorloopt. De stroming waartoe Sneevliet en zijn medestrijders zich rekenden, keerde zich niet alleen tegen het gematigde beleid van de sociaal-democraten, maar ook tegen het stalinisme. In de jaren dertig en tijdens de bezetting voeren zij tegen de stroom in en streden zij voor een democratisch en revolutionair socialisme.

De samenstellers van dit boek hebben beiden uitgebreid onderzoek gedaan naar de geschiedenis van deze stroming. Tijdens ons onderzoek stuitten wij verschillende malen op ongepubliceerde memoires van activisten uit de revolutionair-socialistische beweging, die onterecht voor een groter publiek verborgen bleven. Met dit boek hebben wij geprobeerd deze situatie te veranderen.

De politieke geschiedenis van het revolutionaire socialisme is uitgebreid beschreven. In de bestaande literatuur is er echter weinig aandacht voor de vraag hoe politieke activiteiten het persoonlijke leven van de activisten beïnvloedden. Politiek is een tijdrovende en energieverslindende bezigheid. Hoe combineerden revolutionair-socialisten werk, familie en sociale verplichtingen met hun politieke activisme? Hoe gingen zij om met tegenslagen, frustratie, vervolging? Wat dreef deze mensen? Bij de samenstelling van dit boek hebben wij geprobeerd deze vragen te beantwoorden.

Het resultaat is een collectie van fascinerende en soms aangrijpende fragmenten uit de levens van Fokke Bosman, Andries Dolleman, Henri Engelschman en Joop Flameling. Hun levensbeschrijvingen schetsen een levendig beeld van de radicale arbeidersbeweging vóór, tijdens en na de oorlog. We hopen met dit boek niet alleen een lacune te vullen, maar ook mensen te inspireren om de zaak van sociale verandering in het heden op te pakken.

Het boek is als volgt samengesteld: het eerste hoofdstuk is door onszelf geschreven en dient als een 'historisch houvast'. De geschiedenis van de revolutionair-socialistische beweging wordt in kort bestek uiteengezet, zodat de lezer de erop volgende herinneringen in een historisch kader kan plaatsen. Voor diegenen die deze inleiding te summier vinden, is achterin het boek een becommentarieerde literatuurlijst opgenomen.

In de daaropvolgende hoofdstukken komen een voor een de verschillende hoofdpersonen aan bod. De hoofdstukken zijn zowel chronologisch als thematisch geordend en behandelen achtereenvolgens de jaren twintig (hoofdstuk 2), de jaren dertig (hoofdstuk 3), de bezettingsjaren (hoofdstuk 4) en de jaren direct na de oorlog (hoofdstuk 5). Alle hoofdstukken zijn voorzien van een korte verklarende opmerking van de samenstellers over de historische periode die aan bod komt.

Als samenstellers van deze bundel hebben wij ons enige redactionele vrijheden veroorloofd. In de eerste plaats hebben we besloten om fragmenten uit verschillende memoires te selecteren en naast elkaar te plaatsen, in plaats van de memoires in hun geheel op te nemen. Deze laatste opzet had in onze ogen een dikker en minder interessant boek opgeleverd, vooral omdat sommige memoires – zoals die van Fokke Bosman bijvoorbeeld – erg fragmentarisch en onaf zijn. Een dergelijke opzet was wellicht historisch accurater geweest, maar had slechts een zeer klein publiek kunnen interesseren.

Ten slotte hebben wij in de geselecteerde fragmenten stilzwijgend leestekens, oude spelling en dergelijke aangepast en kleine wijzigingen doorgevoerd wanneer dat de leesbaarheid van de tekst ten goede kwam. Achterin het boek is een uitgebreide bronvermelding opgenomen.

We willen het H.P.J. Duyvisfonds (Amsterdam), het Onafhankelijk Zaanse actiefonds De Rooie Cent (Zaandam), het Reint Laan Fonds (Zaanstreek), SNS REAAL Fonds (Utrecht) en de Stichting Centrum voor Propaganda voor Eenheid in de Vakbeweging (Amsterdam) hartelijk danken voor hun financiële ondersteuning van dit project. Daarnaast danken we het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, het Gemeentearchief Rotterdam, het Gemeentearchief Zaanstad, het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie en het Stadsarchief Amsterdam voor hun toestemming talrijke foto's in ons boek op te nemen.

Daarnaast danken we Anne Petterson, Jasper van der Steen en Dick de Winter voor hun opbouwende kritiek op eerdere versies van het manuscript.

Boven alles bedanken we de nabestaanden van Fokke Bosman, Andries Dolleman, Henri Engelschman en Joop Flaming voor hun toestemming om de onderstaande teksten en enkele foto's te gebruiken.

1 ‘WIJ GINGEN ONZE EIGEN WEG’ *INLEIDING*

1.1 **De Revolutionair-socialistische beweging in Nederland, 1935-1950**

Een nieuwe partij

Op 3 maart 1935 kwamen ongeveer 250 revolutionairen bijeen in de Diergaarde Blijdorp te Rotterdam. Ze hadden een bijzonder doel: de oprichting van een nieuwe, revolutionaire partij. Van het congres is een indrukwekkende foto bewaard gebleven. Achter de bestuurstaafel staan negen mannen en één vrouw; allemaal waren het socialisten van het eerste uur.

Verreweg de oudste van hen was Frank van der Goes (1859-1939). Hij was een vooraanstaande figuur binnen de socialistische beweging. Hij was medeoprichter geweest van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP), de voorloper van de PvdA, en had het eerste deel van Marx' *Kapitaal* in het Nederlands vertaald. Hij kwam uit een oud en rijk regentengeslacht en had de intellectuele uitstraling van een professor. In de jaren dertig was hij steeds verder af komen te staan van de gematigder wordende SDAP, totdat het uiteindelijk tot een breuk kwam. In 1932 werd hij opnieuw medeoprichter van een partij: de links-socialistische Onafhankelijke Socialistische Partij (OSP).

Naast hem stond eveneens een bijzonder figuur, Henk Sneevliet (1883-1942). Hij was waarschijnlijk de enige Nederlandse revolutionair van internationale allure. In 1913 was hij naar Nederlands-Indië vertrokken, waar hij een militante anti-koloniale volksbeweging had opgebouwd. Later zou hieruit een van de grootste

communistische partijen van Azië voortkomen. Na de Russische Revolutie was Sneevliet in 1920 naar Moskou gereisd. Hij had daar met Lenin gesproken, en met Trotsky. Hij had gecorrespondeerd met Rosa Luxemburg. Hij was zelfs door de Russische bolsjewieken naar China gestuurd om de opbouw van de communistische partij aan te voeren. De internationale revolutie was in hem vlees en bloed geworden.

Maar ook Sneevliet was in conflict geraakt met zijn partij. Na de dood van Lenin had hij met groeiende bezorgdheid de ontwikkelingen in Sovjet-Rusland gevolgd. In de strijd tussen Stalin – die later het

Oprichting RSAP (BG B11/447)

Voor een plaat met afbeeldingen van Lenin, Rosa Luxemburg en Karl Liebknecht staan de oprichters van de Revolutionair-Socialistische Arbeiderspartij (RSAP).

In het midden (met bril) staat Henk Sneevliet. Rechts van hem staat Frank van der Goes. Met de spreuk 'ondanks alles...' werd bedoeld, dat men ondanks alle tegenslagen bleef geloven in de toekomst van het socialisme.

Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

Sneevliet en Trotsky

In 1920 houdt Sneevliet een toespraak voor revolutionaire arbeiders in Sint Petersburg. Achter hem staat Trotsky om zijn toespraak (waarschijnlijk in het Duits) te vertalen. Sneevliet reisde in 1920 naar de nieuw-opgerichte Sovjet-Unie en leerde er onder andere Lenin en Trotsky kennen. Zijn ervaringen in Nederlands-Indië werden zo gewaardeerd dat Sneevliet namens de Bolsjewieken naar China reisde om de communistische partij aldaar te ondersteunen.

Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

leiderschap zou overnemen en een waar schrikbewind zou voeren – en Trotsky – de voormalige rechterhand van Lenin –, koos hij partij voor de laatste. Toen Trotsky echter het onderspit delfde en de Sovjet-Unie moest verlaten, stapte Sneevliet uit de communistische partij. De Nederlandse communisten noemden hem een verrader. Maar met een kleine groep medestanders richtte hij de Revolutionair-Socialistische Partij (RSP) op, die het ‘ware socialisme’ trouw bleef.

De bijeenkomst van 1935 was een fusiecongres, en Van der Goes

en Sneevliet stonden nu samen op één podium. Ze waren beiden vertegenwoordigers van een lange socialistische traditie, en nu kwamen deze twee stromingen samen in een nieuwe partij: de Revolutionair-Socialistische Arbeiderspartij.

Sneevliet en Van der Goes waren mannen van principes. Ze kozen niet voor de gemakkelijkste weg, maar voor wat hun ideaal hun ingaf. En dat gold voor de meeste leden van de nieuwe partij. Met hun principiële uitgangspunten voeren zij tegen de stroom in. Allen kozen ze voor wat zij dachten dat goed was, en daarbij weigerden ze concessies te doen. Ze gingen hun eigen weg.

Een gespleten arbeidersbeweging

De oprichting van een nieuwe partij was een belangrijke gebeurtenis. Zowel Van der Goes als Sneevliet spraken tijdens het congres de hoop en verwachting uit dat de RSAP een grote en succesvolle partij zou worden. Toch waren er omstandigheden die buiten hun macht lagen en die het de RSAP erg moeilijk maakten.

Ten tijde van haar oprichting was de socialistische beweging in Nederland gesplitst in twee grote blokken, net als in de rest van Europa. Aan de ene kant stonden de sociaal-democraten, zij vormden de belangrijkste linkse beweging in Nederland. In 1933 had de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) meer dan 80.000 leden. Haar vakcentrale, het NVV, had in dat jaar bijna 340.000 leden en in de Tweede Kamer bezette ze 22 van de 100 zetels.

Aan de andere kant stonden de communisten. Zij waren een stuk kleiner en hadden iets meer dan 6.000 leden en 4 Kamerzetels in 1933. De communisten waren de belangrijkste oppositiekraacht binnen het socialistische kamp.

De RSAP bevond zich tussen deze twee kampen. Aan de ene kant was zij veel linkser dan de SDAP. Want terwijl de sociaal-democraten zich inzetten voor stapsgewijze hervormingen via het parlement en vakbondsstrijd, streefden de RSAP'ers naar een omverwerping van het kapitalistische stelsel. De Russische Revolutie van 1917 was hun grote voorbeeld.

Aan de andere kant waren de RSAP'ers radicaler dan de commu-

nisten. Ze verzetten zich tegen de ondemocratische gang van zaken binnen de communistische beweging, de stalinistische terreur in de Sovjet-Unie en de manier waarop Lenins naaste medewerkers buiten spel werden gezet. Stalins voornemen om het 'socialisme in één land' op te bouwen werd gezien als het afzweren van de internationale revolutie. Daartegenover beriepen de RSAP'ers zich op Lenin en beschuldigden de communisten ervan dat ze het ware communisme verkwanselden.

De RSAP was dus linkser dan de sociaal-democraten en radicaler dan de communisten. Maar het was moeilijk om in de marge van deze twee gevestigde groeperingen een nieuwe levensvatbare beweging op te bouwen. De RSAP'ers moesten zich in eerste plaats tegen deze twee groeperingen teweer stellen. Vooral de communisten zagen de RSAP'ers als concurrent en bestreden hen te vuur en te zwaard.

Maar de socialistische beweging was niet alleen *politiek* in twee kampen gedeeld. Er was ook sprake van een sociaal-economische splitsing. Met de opkomst van de moderne industrie was er een nieuw soort arbeider ontstaan: de 'moderne' arbeider, die in een fabriek werkte, vaak een vaste aanstelling had, geschoold was en in de nieuwe wijken woonde die sinds het begin van de twintigste eeuw aan de rand van de stad waren gebouwd. Tegelijkertijd was er ook een 'andere' arbeider blijven bestaan. Deze woonde in de oude, dichtbevolkte arbeiderswijken in het hart van de stad, waar een intense buurtcultuur samenging met volks radicalisme. Deze arbeider had een veel onzekerder bestaan als havenarbeider, bouwvakker of zelfstandige werkmans die van korte dagtaken leefde. Hier was een eigen strijdcultuur ontstaan, die voornamelijk bestond uit spontane stakingen en directe acties. Er was een groot wantrouwen tegenover politieke partijen en organisaties. Alleen het Nationaal Arbeids-Secretariaat, een radicale vakcentrale steunde hun acties en had veel steun onder deze arbeiders.

De SDAP trok voornamelijk de geschoolde arbeiders en mensen uit de middenklasse aan. Vooral in de grote steden had ze veel aanhang en maakte ze al vroeg deel uit van het stadsbestuur. In Amsterdam was bijvoorbeeld F.M. Wibaut een erg succesvolle wethouder, die beroemd werd omdat hij opdracht gaf tot de bouw van hele nieuwe arbeiderswijken. Op nationaal vlak waren de sociaal-democraten echter geïsoleerd. De

drie christelijke partijen, die samen een stabiele meerderheid in het parlement hadden, weigerden met de sociaal-democraten te regeren.

De communisten waren zich sinds het eind van de Eerste Wereldoorlog steeds meer gaan opwerpen als vertegenwoordiger van de ‘andere’ arbeider. Zo gingen de communisten samenwerken met het NAS en probeerden deze arbeiders in hun partij te organiseren. Toch bleef de verhouding tussen de communisten en de radicale arbeiders gespannen en ambivalent. In feite hadden de communisten veel minder grip op de meer anarchistisch ingestelde arbeiders dan ze claimden.

Een partij in de marge

De sociaal-democraten en de communisten hadden beiden een probleem: ze waren te klein. De eersten wilden hun aanhang uitbreiden onder de christelijke en conservatieve arbeiders, om zo uit hun nationale isolement te komen. De communisten wilden juist de sociaal-democratische arbeiders voor zich winnen, om zo de dominante kracht binnen links te worden.

Beide partijen hadden een verschillende aanpak voor hun probleem. De sociaal-democraten probeerden vooral hun radicalisme af te zwakken om zo meer *salonfähig* te worden. Daarnaast organiseerden ze vanaf de jaren twintig grote manifestaties en demonstraties om zo het beeld uit te dragen van een eensgezinde, krachtige en nationale beweging. Binnen de sociaal-democratische beweging leidde dat echter ook tot tegenstellingen. Zeker na 1930, toen de crisis zich in haar volle omvang ontvouwde en grote werkloosheid met zich meebracht, begonnen vooral jongeren kritiek te uiten op het gebrek aan activisme en radicale antwoorden. De radicale SDAP'ers werden ook sterk beïnvloed door internationale gebeurtenissen. De machtsovername van Hitler in Duitsland maakte grote indruk en dit vergrootte de frustratie over de gematigde opstelling van de sociaal-democratische beweging.

De radicale oppositie binnen de sociaal-democratische beweging – verwoord in een eigen krant, pamfletten en bijeenkomsten – verstoorde echter het beeld dat de sociaal-democratische leiding wilde uitdragen van een eensgezinde en gematigde beweging. Toen het partijcongres van de SDAP in 1932 het verder verschijnen van de oppositiekrant *De Fakkel*

verbod, verlieten veel activisten de partij en richtten de OSP op.

Binnen de communistische beweging was er evenzeer een heftig conflict ontstaan over hoe de eigen aanhang vergroot moest worden. Want terwijl de sociaal-democraten zich richtten op gematigde arbeiders, probeerden de communisten juist aanhang te winnen onder sociaal-democratische arbeiders. De communisten volgden daarvoor twee tactieken. Ten eerste begonnen zij een voortdurende campagne om de sociaal-democraten zwart te maken. Hen werd niet alleen verweten dat zij niet revolutionair waren, maar meer in het algemeen dat ze niet wisten wat er in de hoofden van de arbeiders speelden. De communisten benadrukten daarbij hun verbondenheid met het nieuwe Sovjet-Rusland en met de radicale arbeiders. Tegelijkertijd wilde men invloed winnen onder de sociaal-democratische arbeiders door actief te worden in de sociaal-democratische vakcentrale NVV. Vakbondstrijd was immers de meest pure vorm van klassenstrijd. Het doel was daarbij om een wig te drijven tussen de arbeiders en de sociaal-democratische leiding.

Deze nieuwe tactiek leidde echter tot een groot conflict binnen de communistische beweging. Veel van de nieuwe leden van de communistische partij kwamen uit het NAS en voelden er niets voor om die vakcentrale in te ruilen voor het sociaal-democratische NVV. Daarbij was er ook een praktisch probleem: het NVV weigerde bekende communisten als lid of royeerde hen later alsnog. Sneevliet werd de belangrijkste woordvoerder van de 'anti-NVV-stroming' binnen de communistische partij. Sneevliet had een indrukwekkende politieke staat van dienst, in Nederland en daarbuiten. Hij was niet alleen actief geweest in Nederlands-Indië en China, vóór zijn vertrek naar Nederlands-Indië was hij voorzitter geweest van de Spoor- en Tramwegvakbond en na zijn terugkeer uit Rusland was hij voorzitter geworden van het NAS. Daardoor genoot hij een zeker aanzien. Sneevliet verzamelde een hechte groep medestanders om zich heen die zich met hand en tand verzette tegen de nieuwe communistische politiek. Toen zij dat gevecht uiteindelijk verloren, verlieten ze de partij en richtten in 1929 de RSP op.

Evenals bij de radicale sociaal-democraten die de OSP oprichtten, speelden ook voor de RSP'ers internationale gebeurtenissen

een grote rol. De oppositionele communisten rond Sneevliet zetten vanaf het begin vraagtekens bij Stalins heerschappij in de Sovjet-Unie en de volgzame opstelling van de Nederlandse communisten.

Zo was er in feite een driedubbele splitsing opgetreden binnen de arbeidersbeweging: in de eerste plaats tussen sociaal-democraten en communisten, en in de tweede plaats tussen 'moderne' en 'andere' arbeiders. Deze twee splitsingen overlaptten deels. Daarbij waren er ten slotte in zowel de sociaal-democratische als de communistische beweging splitsingen opgetreden tussen meerderheids- en minderheidsstromingen. Beide gevestigde partijen kregen eind jaren twintig te maken met radicale oppositiebewegingen en hieruit kwamen eerst de RSP en later de OSP voort. Deze twee partijen fuseerden in 1935 tot de RSAP. Deze partij bevond zich bij haar oprichting al in een moeilijke positie tegenover de twee dominante socialistische partijen.

Ledenwerving voor de OSP

De begindagen van de OSP werden gekenmerkt door een groot optimisme. De partij telde al snel meer dan zeventuizend leden, waaronder vele jongeren, die het partijwerk met veel enthousiasme oppakten. Hier een foto van een ledenwervingsactie in Deventer.

Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

Een mislukt project?

Het ontstaan van de OSP en de RSP waren geen typisch Nederlandse gebeurtenissen. Ook in andere Europese landen ontstonden er radicale oppositiebewegingen binnen de gevestigde linkse partijen. In Groot-Brittannië splitste de Independent Labour Party (ILP) zich in 1932 van haar sociaal-democratische moederpartij af, en in 1931 hadden Duitse oppositionele sociaal-democraten – onder hen de latere bondskanselier Willy Brandt – de Sozialistische Arbeiterpartei (SAP) opgericht. Ook de RSP had verschillende Europese zusterpartijen, die zich verzetten tegen de communistische ‘orthodoxie’ à la Moskou.

Het was eerder de fusie tussen de twee partijen en haar sterke uitgangspositie die een uitzondering vormden. In de meeste andere landen bleven de twee oppositiebewegingen sterk gescheiden, een fusie tussen links-socialisten en oppositionele communisten was een uitzondering. De RSP was ten tijde van de fusie wellicht een kleine partij – ze had zo’n duizend leden – maar ze had wel gemeenteraadsleden in Amsterdam, Rotterdam, Zaandam, Dordrecht en andere steden. Daarnaast was Sneevliet in 1933, na een spectaculaire campagne, tot Kamerlid gekozen. De OSP was een stuk groter, ze telde vlak voor de fusie bijna vierduizend leden. De meeste daarvan waren jonger dan de RSP’ers, en hadden – mede dankzij de crisis – veel tijd en energie. Daarbij waren ook bekende sociaal-democraten, zoals Piet Schmidt en Stien de Zeeuw, naar de OSP overgegaan. De nieuwe RSAP had bij haar oprichting dus een Kamerlid, gemeenteraadsleden, een groot aantal activisten en prominente partijleden. Al met al een mooie uitgangspositie.

Toch ging het vanaf het begin niet goed met de RSAP. Al snel begon het ledental te dalen, bekende leden verlieten de partij en in 1937 ging ook de Kamerzetel verloren. Het gebrek aan succes voor de nieuwe partij kan op verschillende manieren verklaard worden. Ten eerste was het moeilijk om in het verzuilde Nederland van voor de oorlog nieuwe partijleden te winnen. De verschillende zuilen vormden een hecht sociaal netwerk, waarvan politieke partijen een belangrijk onderdeel vormden. Wanneer men van partij wisselde, was men plots op zichzelf aangewezen, en dat schrok veel mensen af. Nieuwe partijleden waren

ook moeilijk te bereiken omdat de RSAP een arme partij was. Door gebrek aan geld was de partij beperkt in haar middelen om de revolutionair-socialistische boodschap uit te dragen. Dit waren twee oorzaken waar de revolutionaire socialisten maar weinig aan konden doen.

Maar er waren ook interne problemen. Tussen de oud-OSP'ers en de oud-RSP'ers boterde het niet. Er waren sterke politieke en culturele verschillen tussen beide bloedgroepen. De RSP'ers hadden een communistische achtergrond en namen binnen de partij al snel een dominante positie in, ook al waren zij in feite in de minderheid. De RSP'ers waren 'recht voor hun raap'. De OSP'ers hadden een meer burgerlijke achtergrond en veel van hen voelden zich niet thuis bij de 'harde' en 'proletarische' omgangsvormen van de RSP'ers.

Er ontstonden echter ook politieke conflicten: over de vraag welke vakbond gesteund moest worden – het sociaal-democratische NVV of het radicale NAS? – en over internationale verbindingen. Moest men contacten onderhouden met de links-socialistische of met de links-communistische partijen? In deze discussies speelde het cultuurverschil op de achtergrond voortdurend een grote rol.

Al snel verlieten veel oud-OSP'ers teleurgesteld de nieuwe partij. Velen keerden terug naar de SDAP. Anderen gingen over naar de nieuw opgerichte Bond van Revolutionaire Socialisten (BRS), en weer anderen hielden het simpelweg voor gezien. Piet Schmidt en Stien de Zeeuw, die in de OSP nog een belangrijke rol hadden gespeeld, gingen terug naar de sociaal-democratische partij. Frank van der Goes vertrok naar de BRS. Er bleef maar een kleine groep oud-OSP'ers over.

Van de fusie bleef op deze manier weinig over. De oorzaak lag gedeeltelijk bij de daadkrachtig optredende RSP'ers. Het leek er namelijk naar uit te zien dat zij een stuk van de OSP inlijfden. Was het de schuld van de RSP'ers dat de fusie mislukte? Voor een deel wel. Tegelijkertijd moet er echter op gewezen worden dat de leegloop van de OSP al vóór de fusiebesprekingen was begonnen. Grote delen van het kader van de OSP hadden hun hoop gevestigd op de verkiezingen van 1933. Toen echter geen enkele zetel werd behaald, begonnen steeds meer leden zich van de partij af te wenden. De fusiebesprekingen

waren in feite een laatste poging van de overgebleven leden om het tijt te keren. Velen waren uiteindelijk ongelukkig met het resultaat. Maar voor een aantal OSP'ers bood de RSAP een mogelijkheid om buiten de communistische partij om revolutionaire politiek te bedrijven.

Een geïsoleerde partij?

Vlak voor de Tweede Kamerverkiezingen van 1933 werd Henk Sneevliet opgepakt en veroordeeld tot een gevangenisstraf wegens opruiing. De RSP startte daarop een grootse campagne onder de leus "in de kamer, uit de cel", die de kleine partij glansrijk won. Sneevliet werd kamerlid.

Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

In de schaduw van de oorlog

De overgebleven leden moesten in de tweede helft van de jaren dertig een groot aantal tegenslagen overwinnen. De mislukte fusie was daar een van, maar er waren nog meer sombere ontwikkelingen. Ten eerste bleef het ledental ook na het uittreden van een grote groep oud-OSP'ers dalen.

Daarbij vielen de resultaten van de gemeenteraadsverkiezingen van 1935 erg tegen en in 1937 ging zelfs de Kamerzetel van Sneevliet verloren.

Tegelijkertijd leidden nationale en internationale ontwikkelingen tot het besef dat het opbouwen van een sterke beweging van het grootste belang was. In Duitsland was het fascisme aan de macht gekomen en in de Sovjet-Unie ontvouwde het regime onder Stalin een ware terreur over de bevolking, waarbij miljoenen slachtoffers vielen. Dit had grimmige gevolgen voor de situatie in Nederland. Revolutionaire socialisten moesten bij het verkopen van hun krant op de hoede zijn voor communistische en fascistische knokploegen. Op 18 november 1931 werd de Rotterdamse partijleider Ab Menist door een communistische knokploeg opgewacht en aangevallen. Hij raakte daarbij zo zwaar gewond dat hij een aantal dagen in het ziekenhuis moest doorbrengen.

In deze omstandigheden was het moeilijk om de moed erin te houden. Toch was dat juist wat de harde kern bleef doen. In hun krant en onderlinge correspondentie benadrukten ze voor elkaar het belang van doorzettingsvermogen, taaiheid en het vasthouden aan oude idealen. Toen een partijlid aan Sneevliet schreef dat hij het niet meer zag zitten, nam deze dan ook uitgebreid de tijd om hem een hart onder de riem te steken. ‘De wereld is niet beter dan zij is’, schreef hij:

Maar ondanks alle teleurstellingen, die de arbeidersbeweging biedt, hebben wij toch in de eerste maanden van de Spaanse burgeroorlog wel duidelijk kunnen constateren, dat de arbeidersbeweging niet sterft en in bepaalde momenten kracht vindt tot groot werk. Wanneer wij alleen staande konden blijven bij het boeken van overwinningen, dan zou er geen perspectief zijn voor de zaak van het socialisme.

Hij benadrukte: ‘zij, die zich willig tot het werk wenden, moeten er rekening mee houden, dat aan het eind van het leven de overwinning verder kan lijken dan de jeugd dat zag.’

Tenslotte, zo spoorde Sneevliet zijn partijgenoot aan, was het socialisme meer dan een politiek begrip. Het was een ideaal. Hij riep hem op:

Realist zijn in de strijd. Strijdbaarheid niet afhankelijk maken van steun van buiten. Op dit punt het rijk gods in jezelf hebben. En de schouders ophalen voor de waanwijze verklaringen uit het kamp van de bourgeoisie, die hierop neerkomen, dat zij, die deze geest leven, het slachtoffer van geestverwarring zijn.

De partij wist op deze manier de druk van buiten te weerstaan en nieuwe krachten aan te boren. In Rotterdam werd Ab Menist een steeds populairder figuur. Vooral zijn werk voor de door hem opgerichte Algemene Werklozen Bond (AWB), die duizenden leden kreeg, maakten van hem een lokale held. En ook in andere steden werd op dit veld voortvarend gewerkt. Onder leiding van de Amersfoortse meubelmaker Joop Flameling werd een kleurrijke en actieve jongerenbeweging opgebouwd, die langzaam aan leden won. Ten slotte ondersteunden de revolutionaire socialistische actieven de strijd van het Volksfront in Spanje. Er werd geld ingezameld, er werden wapens verstuurd en enkele leden gingen naar Spanje om tegen de dictator Franco te vechten.

De laatste verkiezing voor de bezetting, voor de Provinciale Staten in 1939, liet dan ook een lichte groei zien. De RSAP had zich gestabiliseerd en zelfs iets versterkt.

Sneevliet in zijn werkkamer

Sneevliet gold als een zeer begaafd spreker, die mensen in vervoering kon brengen.

Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

Verkiezingscampagne

De RSAP'ers waren zich zeer bewust van het dreigende oorlogsgevaar en bereidden zich al vroeg voor op een mogelijke bezetting. Deze foto stamt uit de Provinciale Staten-verkiezingen van 1939 in Overijssel.

Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

Oorlog en verzet

De revolutionair-socialisten werden geenszins verrast door de Duitse inval. Door hun contacten met Duitse vluchtelingen, die zij in de jaren dertig actief ondersteund hadden, koesterden ze dan ook geen enkele illusie over de intenties van de nazi's. Al voor de oorlog, in 1939, waren er in dit verband geheime besprekingen geweest over de vraag wat te doen ten tijde van een bezetting. Voor de meeste kaderleden was het antwoord daarop simpel: een ondergrondse beweging opbouwen. Een naam werd in juli 1940 gevonden tijdens een clandestiene bijeenkomst op de Bussumse heide: het Marx-Lenin-Luxemburg-Front (MLL-Front).

In deze naam was in feite het hele programma van de revolutionair-socialisten samengevat. Marx verwees naar het irrationele en moorddadige karakter van het kapitalisme, en de noodzaak dat systeem omver te werpen. Lenin betekende voor hen het belang van

een strak georganiseerde kaderorganisatie en de noodzaak om de daad bij het woord te voegen. Rosa Luxemburg stond voor het vertrouwen dat de revolutionair-socialisten ondanks alles hielden in de arbeidersklasse. Ze hielden een vast vertrouwen dat arbeiders ondanks alle tegenslagen in verzet blijven komen tegen terreur en onderdrukking.

Tussen de verschillende verzetsorganisaties nam het MLL-Front hierdoor een unieke positie in. Voor haar betekende verzet tegen het fascisme namelijk geenszins een loyaliteitsbetuiging aan de Nederlandse overheid-in-exil of aan de geallieerde machten. Op die manier zou ze kapitalistische grootmachten steunen in hun strijd tegen het fascisme. Volgens het MLL-Front was er niet zozeer sprake van een strijd tussen fascisme en democratie, maar tussen kapitalisten en imperialisten onderling aan de ene kant en socialisten aan de andere. Het was dus taak om een onafhankelijk, 'derde' front te vormen tegenover zowel de fascistische als de kapitalistische machten.

Het Front was al voor de oorlog begonnen met de opbouw van een illegale infrastructuur. Er was een drukker gevonden voor een illegale krant, er werd een distributienetwerk opgezet met betrouwbare kaderleden en Sneevliet en Menist doken onder. De Haagse bakker Wim Dolleman deed dat ook, maar keerde om onbekende redenen al snel terug naar zijn woon- en werkplaats. Dit driemanschap nam de leiding van het derde front op zich. De MLL'ers concentreerden zich op het distribueren van illegale kranten en brochures en kleine propaganda-acties zoals het verspreiden van 'plakstroken' – de voorloper van de sticker – en het kalken van anti-fascistische leuzen. Er werden ook folders verspreid onder Duitse soldaten, deze werden door de ramen van kazernes naar binnen gegooid.

Hoewel al voor de oorlog voorbereidingen waren getroffen voor een ondergrondse organisatie, was het haast onmogelijk een waterdichte organisatie op te bouwen. In de laatste week van februari 1942 werd in Haarlem een koerier van het verzet door de SD opgepakt. Pas na hevige martelingen sloeg de man door en begon namen te noemen. Binnen een week zat de gehele leiding van het MLL-Front, acht man, achter de tralies. Onder hen bevonden zich Sneevliet, Dolleman en Menist. Ze werden door het *Deutsche Obergericht in den besetzten niederländischen Gebieten* veroordeeld voor het verspreiden van illegale literatuur en het

in stand houden van een verboden partij. Ze kregen allen de doodstraf. Cor Gerritsen pleegde zelfmoord in zijn cel. De andere zeven werden op 13 april gefusilleerd.

De laatste jaren van de Oorlog en daarna

De dood van de acht MLL-leiders was boven alles een persoonlijk tragedie voor de nabestaanden, hun vrouwen en kinderen. Op 16 oktober vielen ten slotte nog twee oud-RSAP'ers, Aaldert IJmker en Johan Roebers, toen zij door de nazi's werden gefusilleerd als represaille voor een actie van het verzet. De dood van deze tien revolutionairen wordt nog altijd jaarlijks herdacht.

Met het verdwijnen van de centrale leiding viel het MLL-Front uiteen. Er waren geen mensen die het distributienetwerk en het contact met een drukker opnieuw konden opbouwen. Sneevliet en zijn directe medewerkers hadden niet alleen de meeste ervaring en een uitgebreid netwerk van contacten, het was hen ook gelukt om een diffuse verzameling van radicalen – bestaande uit radicale vakbondsleden, leninisten en trotskisten – bijeen te houden. Hun opvolgers waren hiertoe niet in staat.

Een aantal MLL'ers probeerde het werk voort te zetten, maar zij konden niet voorkomen dat de organisatie ineenzakte en splitste. Een grote groep activisten verdween of ging over naar de communistische ondergrondse. Een klein aantal ging verder onder de naam Spartacus – de naam van de MLL-krant – en ontwikkelde zich in radencommunistische richting. Een andere groep, die vooral uit trotskistische jongeren bestond, richtte het Comité van Revolutionaire Marxisten (CRM) op, maar ook deze groep bleef klein. De nieuwsbrieven die zij stencilde, werden vooral in enige wijken in Den Haag verspreid. De vooroorlogse revolutionair-socialistische beweging had feitelijk opgehouden te bestaan.

Na de oorlog hernoemden de trotskisten hun organisatie tot de Revolutionair Communistische Partij (RCP). Ze probeerden invloed te krijgen in de nieuwe radicale Eenheidsvakcentrale (EVC) die na de oorlog werd opgericht en in korte tijd bijna een miljoen leden aantrok. Daarnaast deden ze mee aan de lokale en nationale verkiezingen.

Maar de hoge verwachtingen die men aanvankelijk had gekoesterd (een massapartij, aanhang in de vakcentrale, verkiezingsresultaten)

werden niet vervuld. Het ledental bleef steken op tweehonderd, het aantal stemmen was nihil en uiteindelijk waren het opnieuw de communisten die, onder fysieke dreiging, de trotskisten uit de vakcentrale drongen. De RCP'ers verdwenen vervolgens langzaam uit het zicht. Pas de studentenrevolte van '68 zou het revolutionaire socialisme een nieuwe impuls geven.

Definitieve rustplaats

Direct na de capitulatie besloot de RSAP haar activiteiten ondergronds voort te zetten. In februari 1942 leidde dat tot een fatale golf van arrestaties. De leiders van de ondergrondse beweging werden opgepakt en gefusilleerd. Pas na de oorlog, op 9 november 1946, konden de nabestaanden hun dierbaren een definitieve rustplaats geven.

Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

Introductio personae

De hoofdpersonen uit dit boek hadden verschillende achtergronden, maar waren allemaal actief in de revolutionair-socialistische beweging. Fokke Bosman werd op 22 november 1893 geboren in een typisch Zaanse arbeidersgezin dat op de rand van de armoede leefde. Na de lagere school had hij verschillende baantjes – in de bloemenhandel, als sigaren-

maker, koksmaatje en fabrieksarbeider – maar hij werd pas in de jaren van de Eerste Wereldoorlog, op twintigjarige leeftijd echt politiek actief.

Joop Flameling werd een stuk later geboren – op 7 augustus 1904 en was de zoon van een spoorwegemployé, die als straf voor deelname aan de spoorwegstakingen van 1903 werd ‘teruggezet’. Flamelings familie was dus, anders dan dat van Bosman, politiek bewust en Flameling werd al op vroege leeftijd politiek actief. Al op zijn vijftiende werd hij lid van de communistische jeugdbeweging.

Henri Engelschman werd – opnieuw bijna tien jaar later – op 11 augustus 1916 in Amsterdam geboren en groeide op in de Stadionbuurt; een betere arbeidersbuurt met ambtenaren, vakbondsbestuurders en kleine zelfstandigen. Zijn gezin was eveneens politiek bewust, zijn ouders en broer waren actief in de sociaal-democratische beweging. Engelschman werd in de jaren dertig politiek actief – in de OSP – vooral als reactie op het aan de macht komen van Hitler in Duitsland, en de overgang van zijn broer naar de OSP.

Andries Dolleman was van dezelfde generatie als Engelschman – hij werd in 1919 geboren – maar nog meer dan de families van Flameling en Engelschman was zijn gezin politiek actief. Zijn vader Willem was voorman van de RSP en later van de RSAP, en had een lange staat van dienst binnen de arbeidersbeweging. Soms leek het hele gezinsleven om politiek te draaien. Zo schreef Andries over het dagritme van zijn vader: ‘Bakker van beroep, werkte hij ’s nachts, terwijl de dag en de zeer late avond aan de beweging gewijd waren; het is geenszins overdreven als wij zeggen dat deze kameraad gemiddeld in zijn strijdersleven 4 á 5 uren per dag geslapen heeft!’

Maar Willem Dolleman was niet de enige die zoveel tijd gaf aan de politiek. Ook Flameling en Bosman hadden in hun dagelijks leven grote moeite hun tijd te verdelen over werk, privéleven en politiek. Zo hebben we een fragment uit Flamelings memoires overgenomen, waarin hij schrijft: ‘Men moet zich voorstellen wat het betekent als je om zeven uur ’s avonds pas van Utrecht naar Amersfoort kan gaan, om vervolgens snel te eten en daarna tot diep in de nacht bezig te zijn met werk voor de jeugdorganisatie en de partij. Allerlei bladen moesten worden gelezen en het schrijven van een brief kost-

te veel tijd.’ In feite kwam het gezinsleven altijd in de verdrukking.

We moeten ons beseffen dat het ging om jonge mensen (mannen), die onder de gegeven omstandigheden vlug volwassen werden. Ze werden niet alleen gedreven door idealen, maar waren ook op zoek naar middelen van bestaan en trachtten daarbij ook nog een gezin te stichten. De weinige momenten die er overbleven voor het gezin, probeerde men zo gezellig mogelijk te maken. Andries schrijft vol genegenheid over zijn vader. Flameling benadrukt in zijn memoires keer op keer hoe belangrijk zijn dochter Marianne voor hem was.

Als activisten stelden Bosman, Engelschman, Dolleman en Flameling hun leven in dienst van de beweging. De politiek speelde in hun leven een allesoverheersende rol. Voor de meeste van hen kwam er echter ook op een gegeven moment een einde aan deze manier van leven. Er waren twee belangrijke breukmomenten in de levens van de revolutionair-socialisten: het begin van de Tweede Wereldoorlog en het begin van de koude oorlog iets meer dan vijf jaar later.

De beslissing om met een kleine groep betrouwbare leden een ondergrondse organisatie op te richten, was een eerste breukpunt. Bosman vond het bijvoorbeeld veel te gevaarlijk om ondergronds te gaan zonder eerst af te wachten hoe de situatie zich zou ontwikkelen. Bovendien betwijfelde hij het nut van zo’n organisatie. Die houding is hem door zijn medestrijders nooit vergeven en leidde tot een definitieve breuk met de beweging. Engelschman verloor eveneens het contact met de beweging, ook hij ging niet mee met het MLL-Front. Voor Dolleman en Flameling lagen de zaken anders. Zij gingen beiden op in de nieuwe organisatie. Flameling werd echter tijdens de bezetting uitgesloten vanwege politieke tegenstellingen. Dolleman bleef tot het einde toe lid. Maar de arrestatie van de leiding in 1942 maakte een definitief einde aan de politieke formatie.

Nadat de Tweede Wereldoorlog ten einde was gekomen, lag er echter geen internationale vrede in het geschied. Integendeel, het kwam opnieuw tot heftige internationale spanningen: ditmaal tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. De spanningen liepen zo hoog op en creëerden zo’n sterke tweedeling in de maatschappij, dat voor een minderheidsbeweging als de RSAP geen ruimte meer was. Daarbij eisten de communisten met

geweld een alleenrecht op antikapitalistische actie op. Dat maakte het haast onmogelijk voor revolutionair-socialisten om zelfstandig actief te blijven.

Bosman probeerde met enige oud-partijleden een nieuwe organisatie op te zetten, maar het bleef slechts bij plannen maken. Vervolgens werd hij kort actief in de PvdA, maar ook daar voelde hij zich niet thuis. Dolleman was actief in de RCP en de EVC, maar de RCP zakte al snel ineen en onder dreiging van de communisten moest hij de EVC verlaten. Ook Engelschman was kort actief in de EVC, maar verliet de organisatie al gauw nadat de communisten de vakcentrale hadden overgenomen. Voor zelfstandige politieke actie was geen ruimte meer. Politiek verloor aan betekenis, men richtte zich meer en meer op het privéleven.

Alleen voor Flaming gold dit niet. Na de breuk met het MLL-Front tijdens de bezetting was hij actief geworden in het communistische verzet en na de bezetting werd hij actief voor de nieuw opgerichte partij. Door het verzetsverleden en de rol van het Rode Leger in de Oorlog had de communistische partij aanvankelijk veel sympathie van de bevolking en er waren veel nieuwe leden toegetreden. Voor Flaming bood deze partij de enige mogelijkheid om politiek actief te blijven, ook al was hij niet blind voor de ondemocratische tendensen in de partij. Later zou hij alsnog met de partij breken en overstappen naar de links-socialistische Pacifistisch Socialistische Partij (PSP).

Ontstaansgeschiedenissen van de memoires

Van de hoofdpersonen in dit boek zou alleen Flaming tot lang na de oorlog politiek actief blijven. Het einde van de politieke activiteiten kwam voor de verschillende socialistische op verschillende momenten en had verschillende oorzaken. Ook de memoires kwamen op verschillende wijze tot stand. Bosman kwam op het eind van zijn leven in contact met linkse studenten die zich voor zijn verleden interesseerden en hem aanspoorden zijn levensverhaal op te schrijven. Hij werd in zijn poging ondersteund door medewerkers van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) in Amsterdam. Engelschman stelde zijn levensverhaal op schrift voor familieleden en legde een deel van dit werk voor aan de sociaal-historicus Bart de Cort, die een geschie-

denis van de OSP aan het schrijven was. Voor Dolleman vormde het beschrijven van episodes uit zijn leven een manier om deze een plaats te geven. Daarbij koesterde hij literaire ambities. Flameling schreef zijn herinneringen, net zoals Engelschman, vooral op voor zijn familie.

De vier socialisten waar het in dit boek om draait schreven hun memoires niet alleen op verschillende momenten – Bosman in de jaren zestig, Flameling in de jaren tachtig – en voor een verschillend publiek. Ze deden dat ook op verschillende manieren. Flameling bijvoorbeeld schreef zijn herinneringen met behulp van een grote verzameling documenten die hij tijdens zijn leven verzameld had. Bosman en Dolleman schreven daarentegen veel meer ‘uit het hoofd’ en concentreerden zich veel meer op specifieke gebeurtenissen. Er is al gezegd dat er grote verschillen zijn in de lengte en staat van de verschillende documenten.

Er wordt vaak gezegd dat er geen historische bron zo onbetrouwbaar is als de autobiografie. De schrijvers ervan herinneren zich niet altijd alles even precies, of proberen zichzelf beter voor te doen dan ze waren. Dit geldt natuurlijk ook voor de autobiografieën van politici. Zo schreef de historicus Marten Buschman over de memoires van de bekende socialist Pieter Jelles Troelstra: ‘De ene helft is gelogen en de andere helft is ook niet waar’.

Of Flameling daadwerkelijk regelmatig zijn hoed bij Sneevliet thuis liet slingeren, kunnen we nu nog maar moeilijk controleren. Autobiografieën zijn bronnen waar men bijzonder voorzichtig mee om moet gaan. Maar wie ooit historisch onderzoek heeft gedaan, weet dat ook andere historische bronnen, zoals kranten, rapporten en getuigenissen kritisch behandeld moeten worden. Tegelijkertijd zijn memoires een bijzonder waardevolle bron, omdat ze een kant van de geschiedenis laat zien die in andere documenten nauwelijks aan bod komt: het persoonlijke element. In dit boek hebben we ervoor gekozen Bosman, Dolleman, Engelschman en Flameling zelf aan het woord te laten. We hebben niet al hun uitspraken willen en kunnen controleren. Het is hun verhaal.

2 BEWUSTWORDING, EERSTE ACTIES, SCHEURING. *DE JAREN TWINTIG*

Fokke Bosman, Joop Flaming en Henri Engelschman behoorden tot de generatie die rond de jaren twintig politiek actief werden. Aanvankelijk waren zij lid van de sociaal-democratische SDAP of de communistische partij, maar in de jaren dertig werden beide partijen verscheurd door heftige conflicten.

Jongeren in de SDAP eisten een radicalere en activistischer koers en in de communistische partij keerden partijleden zich tegen de ondemocratische gang van zaken in de partij en de ontwikkelingen in de Sovjet-Unie. Bosman, Flaming en Engelschman keerden deze partijen de rug toe en werden lid van de links-socialistische OSP of de links-communistische RSP. Later zouden ze zich deze periode als volgt herinneren.

2.1 Jeugd en Politisering: Bosman en Flameling

Stamboom

Bosman: Ik ben in 1893 geboren in Zaandam. Mijn stamboompje is maar heel erg klein – voor zover mij bekend natuurlijk. In werkelijkheid gaat deze even ver terug als de stamboom van wie dan ook. Toen ik jong was leefde zowel mijn overgrootmoeder als mijn grootmoeder nog. Allemaal in Zaandam. Ik heb later nog in de straat gewoond waar mijn overgrootmoeder al eerder woonde. Mijn grootvader heb ik slechts eenmaal gezien, toen hij stervende was en mijn zuster en ik moesten aantreden. Hij werd 76 en stierf aan kanker.

Mijn grootmoeder was een goed mens. Ze werkte hard en lang; tot ze geen toonbare handen meer had. Ze gaf ons veel en heeft zeker altijd gezorgd dat we niet met honger naar bed gingen. Ze dreef een klein winkeltje waar levensmiddelen werden verkocht. Ze moest niet alleen de huishouding waarnemen plus de winkel, maar ook een klein kroegje. Het was 's morgens om 5 uur al 'tap!'. Winkelsluiting bestond niet, het was 'Trijn van Fok zal nog wel open zijn.' Wanneer mijn zuster en ik uit school kwamen gingen we eerst naar opoe voor een beschuit met suiker – dik met boter besmeerd. Ja, ze stopte mijn ouders en ons veel toe.

Mijn moeder kwam uit Friesland en was geboren in 1861. De armoede in Friesland was erger dan in Holland en veel mensen trokken net als haar naar Holland om te werken. Ze werkte als schoonmaakster tot ze mijn vader leerde kennen. Ze was tien jaar ouder, wat natuurlijk voor spanningen zorgde. Mijn vader moest de handel in. Hij begon een zaakje in manufacturen (kleding). In het begin zal hij wel door grootvader geholpen zijn, maar na een tijdje stond hij er toch alleen voor. Een handelman – zeker een heel klein middenstandertje – moet hard zijn en dit was vader niet. De mensen verdienden in het algemeen weinig en er zullen velen geweest zijn die 'zaterdag wel betalen' gezegd hebben. Dit betekende in veel gevallen: goed weg en klant verloren. Vader ging dus failliet en werd gedegradeerd van luttel middenstandertje tot los werkman.

Geen vak kennende en lichamelijk niet geschikt voor zwaar sjouw-
werk was vader gedoemd tot zwaar zwoegwerk. Werk was er vaker niet
dan wel. Hij werkte een tijdje in een stenenwerf, maar die ging failliet.
Daarna ging hij in de haven werken, schepen lossen. Na een tijd ging
hij opnieuw de handel in, deze keer met dieren. Hij verkocht achtereen-
volgens exotische vogels, schildpadden, miereneters en honden. Maar
geen van deze zaken hielden lang stand. Telkens weer ging hij failliet.

Zo veeteerde het gezin verder met meer downs dan ups. Tot het
keerpunt kwam. Mijn zwager was sigarenmaker en vader stalde eens wat
sigaren uit. En dit groeide uit tot een goed lopende zaak in tabak, sigaren
en sigaretten. De laatste levensjaren van mijn ouders waren gelukkig,
er was geen armoede meer.

Portret van Fokke Bosman

*Dit portret uit 1927 toont
Fokke Bosman als hij ongeveer
34 jaar oud is. Zijn meest
ontstuijgende jaren (Bosman be-
woog zich een tijdlang onder
anarchisten, experimen-
teerde met explosieven en ging korte
tijd op het boevenpad) zijn dan
al voorbij, maar getemd is hij
nog zeker niet.*

*Collectie Internationaal Instituut
voor Sociale Geschiedenis,
Amsterdam.*

Zaad der opstandigheid

Bosman: Of ik gedoopt ben, weet ik niet; de grote *Winkler Prins* geeft hierover geen opheldering. Vermoedelijk wel, elk geloof gaat nu eenmaal gepaard met het opvoeren van een komedie; het ene erg sober, het andere met een compleet wassenbeeldenspel. Mijn ouders en grootouders waren Luthers en dus was ik het ook. Maar kerkgangers waren mijn ouders niet. Het geloof sleet bij ons langzaam uit.

Maar we hadden weinig geld en dus zei mijn moeder – en het was een fantastisch goede moeder – ‘Je moet naar de catechisatie, want als het kerstmis is krijg je wat van de dames van de kerk.’ Godsdienstonderwijs werd zo dus al vroeg op een materialistische leest geschoeid. De dominee was, meen ik, dominee Mansen en hij vertelde bijbelse verhaaltjes als geen ander. De meeste ‘leerlingen’ stonden er sceptisch tegenover en wachtten op de wonderen – nu! Mijn vriendje Paul vond de vertellingen uit de bijbel mooi, omdat vertellingen nu eenmaal altijd mooi zijn. Het was echter nog leuker geweest als die vent maar niet zolang bad.

Toen werd het kerst en voor een machtige kerstboom in de kerk moesten we liedjes zingen. Ik heb nooit veel gehad met zingen en bromde maar wat mee. Intussen begluurde ik de tafel met geschenken. Een vent met een natte spons aan een stok zorgde ervoor dat de kerk niet in de brand vloog. Nadat we uitgejubeld waren, begon een juffrouw de namen van de gelukkige kindertjes op te lezen. Allen waren tussen de 7 en 10 jaar. En wat ik vreesde gebeurde: de welgestelde kinderen kregen droomspeelgoed: bouwdozen, modeltreintjes op rails, poppen. Eén kreeg zelfs een toverlantaarn. Mijn vader had ook een toverlantaarn, maar slechts enkele plaatjes. Op een daarvan stond een vrouwtje die hard liep met een koffiemolen in haar handen. Die had altijd succes en we waren best tevreden met die voorwereldlijke TV. (Dit moest er even tussen om mijn tranen in te houden.) Toen onder het gejuich van de bevoorrechten het speelgoed uitgereikt was, kwamen de kinderen der armen aan de beurt. Er werd geen onderscheid gemaakt: allen kregen een hemd en een onderbroek. Allen dankten vriendelijk, anders zouden we het voor een volgende keer misschien verpesten. Dat ‘dank u wel’ hadden we van huis meegekregen.

‘Hoe dankbaar is mijn kleine hond voor wat beentjes en wat brood?’,

vroeg mijn moeder toen we thuiskwamen. Mijn moeder was blij met het geschonkene en ik omdat mijn moeder blij was. Zo zaaide de kerk het zaad der opstandigheid en bij mij is het niet in de woestijn gevallen, ook al waren er nog veel aanleidingen nodig om de bodem te bevruchten.

Jeugd in Amersfoort

Flameling: Ik ben geboren op 7 augustus 1904 te Rijswijk, Zuid-Holland, als eerste in een jong arbeidersgezin. Mijn vader was een spoorweg-employé, die als straf voor de deelname aan de spoorwegstaking van 1903 werd teruggezet en vanuit Amsterdam werd overgeplaatst naar het kleine station in Rijswijk. Na mij werd er nog een zusje geboren dat echter spoedig stierf. Moeder werd ziek en leed aan de in die tijd zo gevreesde volksziekte tuberculose. Zij stierf toen ik twee jaar oud was op éénendertigjarige leeftijd. Ik heb haar dus niet gekend. Toen ik vier jaar was trouwde mijn vader opnieuw en kreeg ik dus weer een moeder. Zij kwam uit Friesland en ‘diende’ – zoals dat heette – bij rijke mensen in Den Haag en Rijswijk. Mijn moeder was een zeer kordate vrouw die dag en nacht ploeterde om het gezin met vier kinderen behoorlijk overeind te houden. Ze had een sterk gevoel voor rechtvaardigheid en zou later dan ook een zeer actief lid van de communistische partij worden. Toen mijn broertje geboren was, werd mijn vader weer overgeplaatst naar Amsterdam, doch na ongeveer een jaar volgde opnieuw overplaatsing, nu naar Amersfoort.

Arm als wij waren was de schooltijd toch erg prettig te noemen. Wij zwierven urenlang door de bossen en over de Leusder hei, waar toen nog de schaapherder zijn kudde bewaakte. De jongensspelletjes werden sterk beïnvloed door de nabijgelegen kazerne. Wij zagen dagelijks de soldaten marcheren en dat werkte aanstekelijk. Soldatenclubs ontstonden vanzelf. We leverden hevige veldslagen en daarbij ging het soms niet zachtzinnig toe. Het moet een wonderlijke verschijning geweest zijn, togetakeld met de meest vreemde onderscheidingen – voor het merendeel afkomstig van de kazerne – marcheerden wij door de straten. De meisjes vonden het prachtig en hadden vooral aandacht voor de mooist uitgedoste ‘soldaten’, en dat was iets waar wij ons toen al goed van bewust waren.

In augustus 1914 overrompelde het Duitse leger het kleine België. De

Portret van Joop Flaming

Joop Flaming was de zoon van een spoorwegbeambte en groeide op in een gepolitiseerd gezin. Zijn vader was actief bij de spoorwegstaking van 1903 en zijn moeder was lid van de communistische partij. Al op jonge leeftijd sloot hij zich aan bij de communistische beweging.

Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

Eerste Wereldoorlog was begonnen. De mobilisatie werd afgekondigd en de soldaten vertrokken naar de grens. De kazerne was leeg en wij konden naar hartelust zoeken naar allerlei attributen voor onze soldatenclub. Wij vonden van alles, tot losse patronen aan toe. Dat feest duurde echter maar kort. Ik zag op een avond mijn moeder in hevige ongerustheid door het huis lopen. Mijn vader had dienst en had allang thuis moeten zijn. De angst was begrijpelijk, ongelukken kwamen bij het spoor nog al eens voor en moeder dacht daar allereerst aan. 's Avonds laat werd ik naar het station gestuurd om polshoogte te nemen. Na enig zoeken vond ik hem. Hij vertelde mij dat hij voorlopig niet naar huis kwam, want er zouden extra treinen komen. Na uren wachten – ik vergat helemaal om naar huis te gaan – kwam er inderdaad de eerste trein. Getrokken door twee locomotieven was deze zo lang dat het grote perron hiervoor te kort was. De trein was een mengeling van personen- en goederenwagons, vol met Belgische soldaten. Totaal ontredderd en met vele gewonden en ook doden. Opeens hoorde ik mijn vader zeggen: 'Daar komt bloed onder de deuren uit!' Dat was een goederenwagon. Die nacht maakte ik kennis met de gevolgen van soldaatje spelen. Ik moest nog tien jaar worden.

De oorlogsjaren

Flameling: Thuisgekomen was mijn moeder gerustgesteld, maar hevig kwaad op mij omdat ik zolang was weggebleven. Vader kwam die nacht niet thuis. De volgende morgen was de lege kazerne weer voller dan ooit, doch nu met duizenden Belgen. De bevolking van onze arbeidersbuurt deed veel voor deze mensen. Men bracht koffie, brood en chocola naar de hekken. Maar wat wij toen beleefden was toch nog maar een fractie van de verschrikkingen welke Europa vier jaar lang zouden teisteren. Wat haatte ik als kind toen die 'rotmoffen'. Het bleef echter voor ons niet bij die Belgische soldaten. Daarna kwamen duizenden vrouwen en kinderen met de meest schokkende verhalen. 'Geheel ons Antwerpen brandt', was telkens wat we hoorden. Amersfoort telde in die tijd vijftien-duizend inwoners. Het groeide in enkele weken tot dertigduizend. Ook wij kregen Belgen in huis, soms twee kleine gezinnen. Vier jaar lang zou dat zo blijven. Hoe dat allemaal mogelijk was, begrijp ik nu nog niet.

Geleidelijk verdwenen de Belgische soldaten naar het nu ingerichte kamp van Zeist. Maar steeds nieuwe lichten werden opgeroepen en de kazerne raakte weer overvol met nieuwe rekruten. Als we om vier uur uit school kwamen, dan zagen we eindeloze rijen soldaten, voorafgegaan door tamboers en hoornblazers en dan dacht ik met kinderlijke trots: 'laat de Duitsers maar komen, dan hakken we ze zo in de pan'. De algemene toestand werd echter steeds slechter. Alles werd steeds duurder en de levensmiddelen werden schaarser. Hierover werd thuis ook steeds gesproken, want de lonen bleven laag. Op een avond zaten mijn vader en moeder weer te rekenen en ik hoorde haar zeggen dat het niet meer ging. 'Dan moet Joop maar gaan werken, dat helpt altijd wat.' Ik kon van vreugde wel in de lucht springen. Fijn, van school af!

Aanvankelijk vond ik werk bij een bakker. Ik moest om zes uur 's ochtends beginnen – op zaterdag om vier uur – en meteen de klanten bedienen. Ook moest ik brood rondbrengen. Ik was toen twaalf jaar. In 1916 werd de situatie steeds erger en tot twee maal toe werd mijn broodkar leeggeplunderd door woedende vrouwen. Mijn oom vond het maar niets en raadde mijn ouders aan mij in het meubelvak te scholen. Dat werd mijn tweede baantje. Ik verdiende wel minder, maar leerde nu wel een vak.

Twee avonden per week bezocht ik de avondtekenschool die tegenover de kazerne stond. Op een avond in oktober 1918 stonden plotseling een paar barakken op het kazerneterrein in brand. We hoorden ook gewerschoten, soldaten schoten in de lucht. Er was grote ontevredenheid in het leger, de soldaten waren het meer dan zat en wilden naar huis. Gefascineerd keken wij toe vanachter de ramen en zagen de brandweer arriveren. De houten barakken waren echter niet meer te redden. Van tekenen kwam die avond niets meer. Het giste alom.

2.2 Eerste acties

Arbeidersprotest

Bosman: Voor ik in 1919 lid werd van de communistische partij, had ik op veel verschillende plaatsen gewerkt. Al op mijn dertiende zaten mijn zeven leerjaren erop en begon ik met werken. Ik werkte bij een bloemist, een tuinman, sigarenmakers en heb zelfs kort op een schip gewerkt. Ik was onderhand achttien geworden en had nog altijd geen vast werk toen ik hoorde dat op de olieslagerij van Adriaan Honing, 'Hart en de Zwaan', een jongen gevraagd werd. Toenmaals bleef je lang jongen, dit was goedkoop voor de bazen. Saimen Kaper, de chef, gaf zijn fiat en ik kon maandag om zes uur namiddags beginnen. Ik zou dan werken tot zes uur 's morgens.

'Het Hart' was een oude oliemolen die tot fabriek was omgebouwd. Er werd in hoofdzaak lijnolie geperst, bij uitzondering ook raapolie of sojaolie. Het lijnzaad werd uit Amsterdam met een lichter aangevoerd, gezeefd, vermalen, vermengd met water en verder verwerkt. Roken was op het werk verboden, jenever drinken niet.

De werknemers waren zelf verantwoordelijk voor het slijpen van de messen die nodig waren voor het werk. Arie Kelder deed dit en ik hielp hem om zo wat extra uren te maken. Later, toen ik eenmaal getrouwd was, was het loon onvoldoende en pikte ik er nog zes uur bij met oliekoeken afschepen. Zo werd het geen achturendag maar een achttienurige. Gelukkig woonde ik nog geen honderd meter van de fabriek vandaan. Thuisgekomen was je te moe om te eten, dus het was wassen en naar bed. Eenmaal daar kon je echter niet slapen, vooral als het dag was. Tot bloedens toe krabte je aan je armen van de zaadschurft. 's Zomers had ik er geen last van, dan ging ik voor het naar huis gaan in de Zaan zwemmen. Toen was de Zaan nog fris.

Bij 't Hart (sic) was van vakantie geen sprake. Wel was er staantijd, dat wil zeggen: de fabriek werd voor veertien dagen stilgezet om de nodige reparaties uit te voeren. Het loon werd tijdens de staantijd teruggebracht tot tweederde van het gewone loon. Het was armoe troef, maar deze keer werd de troef boer.

De oorlog deed de prijzen stijgen, ook die van olie en oliekoeken.

De uitvoer naar Duitsland bracht een hausse in de handel en industrie. Heel beschaafd vroegen wij – een zevental dat gemachtigd was om namens alle werknemers op te treden – daarom om een loonsverhoging van tien procent. Dit geschiedde per brief. Het verzoek werd niet afgewezen; er kwam simpelweg geen antwoord. We besloten daarom naar het hoofdkantoor op de Koog te gaan. Met een man of tien, vijftien gingen we erop af. Ik belde aan en met de deur op een kier werd medegedeeld dat de directie niet te spreken was. ‘Ik mag er niet in’, zei ik tegen de jongens. Gevolg was een getier en geschreeuw van jewelste en... ik mocht naar binnen. Aldaar werd me verteld dat onder de huidige omstandigheden nog geen beslissing kon worden genomen.

Toen de directeur enige tijd later de fabriek kwam bezoeken, greep ik echter mijn kans. Ik klampte me aan hem vast, wees op de gestegen prijzen en vroeg hem de loonsverhoging in overweging te nemen. Maar zodra ik op hem toetrad, ging hij de fabriek uit het pakhuis in, alle deuren achter zich dichttrekkende. Van het pakhuis bereikte hij het bedrijfskantoor en vandaar de straat alwaar hij de omstanders verzekerde dat hij zijn eigen fabriek uitgejaagd was. Niets was minder waar, zijn geweten had hem doen vluchten.

In de fabriek stapte ik op een verhoging en hield een toespraak tot het ‘werkvolk’, waarin ik opriep om een vergadering te bezoeken. Ik was inmiddels lid geworden van de fabrieksarbeidersvereniging ‘Eendracht Maakt Macht’ waarin Antonie Cornelis (Toon) Seymour de hoofdpersoon was en een jonge student lezingen hield over het anarchisme. Inmiddels was contact opgenomen met het NAS, de radicale vakcentrale, en die stuurde Luwe Kelder als spreker op de vergadering. Ik opende de vergadering met een kort en bondig ‘wat zullen we doen?’ Spreken moest ik nog leren. Kelder schoof me opzij, hield een toespraak en adviseerde: staken. Het NAS zou de steun aan de stakers verzorgen.

Maar de directeur was ons een slag voor. De zeven mannen die de brief hadden geschreven werden ontslagen, terwijl de rest van de arbeiders tien procent loonsverhoging werd toegezegd. Van enig verzet van de overigen was geen sprake. De armenwet liet niet toe dat door eigen schuld brodeloos geraakte mensen enige vorm van uitkering

ontvingen. Het NAS kon ons niet helpen, want we waren geen stakers. Het zou steun worden tot het hiernamaals.

Fabriek 't Hart en de Zwaan

Toen de arbeiders van fabriek 't Hart loonsverhoging begonnen te eisen, stelde Bosman zich aan het hoofd van de beweging. De loonsverhoging kwam er, maar Bosman werd ontslagen: 'Het werd steun tot in het hiernamaals.'

*Collectie Gemeentearchief
Zaanstad, Koog aan de Zaan*

'Dan maar stelen'

Bosman: Je kon toch niet met vrouw en kind zeggen: 'Ziezo, nu gaan we maar lekker dood'? Stelen om van te leven – sober te leven – is geen misdaad, ook al zegt de wet iets anders. Waar we het haalden? Natuurlijk bij de goeie. Een partij koperen platen brachten mijn maat en ik zelf naar Amsterdam, lopende om de Hempont te ontgaan die dikwijls vol politie zat. Die reis bracht elk f30,- op, de volgende slag sloeg ik alleen in, en dat leverde f65,- op. Wat schulden konden worden betaald en er was wat ruimte voor eten en kleding. Mijn vrouw liet ons rustig rommelen. Een grote slag ging niet door. We hadden contact met een schipper uit Alkmaar, die met de schuit voor zou liggen en wij zouden voor de bevrachting zorgen. Maar op het seinen van de zaklantaarn kwam niemand opdagen.

Of we bang waren, neen. Wanneer je voor een goede zaak vecht moet je nooit bang zijn, alleen voorzichtig. Manie de voddeman wist wel waar hij een en ander kwijt kon. De buurvrouw kreeg echter argwaan toen hij bij ons op de stoep stond. Wat moest Manie bij ons. We vertelden dat wij wat zakken vodden voor hem bewaarden. Bij het opladen van de koperen platen op zijn fiets stond ze er weer bij. Je kon niet zeggen ‘gaat je niet aan’, want zoiets ging alleen als het safe was. We zeiden ‘het zijn tekeningen’. Nu, aan het gewicht was te zien dat het om minstens 10.000 tekeningen moest gaan, maar onze mededeelzaamheid wekte vertrouwen.

Een paar maanden ging alles goed, maar op een keer waren we rond middernacht in een pakhuis toen we stappen hoorden. Het bleken onze mede-ontslagenen te zijn, die ook eten moesten. Het werd te link en we besloten maar weer eerlijk te worden. Een week later werden onze concurrenten gesnapt.

Een bom

Bosman: Maar het werd moeilijker, de vraag rees: waarvan te leven? Er werd een Nationaal Steuncomité opgericht, op particuliere grondslag. Je kon je opgeven bij een mevrouw in de buurt van de Dam. Je moest je melden in de kelder van een zogenaamd dijkhuis, er was dus ruimte genoeg. Voor vijf cent had ik een pakje Pirate-sigaretten aangeschaft en al stomende kwam ik binnen. ‘Rookt u?’, vroeg ze. Ik antwoordde dat dit het geval was. ‘Heeft u geld voor sigaretten?’ ‘Gekregen, mevrouw’, loog ik. ‘Dan had u die moeten verkopen’. Voor haar was dit ernst, voor mij gein. Ik zag mezelf al mensen aanklappen om te vragen of ze mijn sigaretten wilden kopen voor een halve cent de stuk. ‘Zal wel moeilijk gaan, mevrouw’, zei ik. Enfin, ik kon op haar adres iedere week vier of vijf gulden komen halen; genoeg om niet te sterven. Later werd de steun overgenomen door het NAS. Daarvoor moest je twee maal per dag stempelen om fraude tegen te gaan.

Het beste zou zijn om de hele boel in de lucht te laten vliegen – althans ten dele. De student van het NAS had ons het principe gebracht van het ‘anarchisme van de daad’. ‘Maak ze bang’, zei hij, ‘vreselijk bang’. Alras kwamen we in contact met een onderwijzer – een TBC-patient. Hij stond op hetzelfde standpunt en bracht ons op de hoogte van de in-

grediënten die nodig waren en in verschillende drogisten gehaald moesten worden. Al spoedig waren de spullen voor een proefbom bijeen en bij J. Stroo op het Zaanerf werd de proef genomen. Alles ging in een kuil, als lont gebruikten we een schoenveter en... jawel een ontzettende – knal? Nee! – rookontwikkeling. Voor een bom zou een metalen omhulsel nodig zijn. Omdat het niet bij een ‘incident’ mocht blijven zochten we landelijke contacten. Maar deze waren niet te vinden en zo bleef het bij deze proefbom.

Een ‘rot’vak

Flameling: De eerste ontgoocheling kwam in 1921, toen een depressie zich aankondigde. Ik kwam zonder werk. Het vervelende hiervan was dat de fiets die ik nog maar pas had, betaald moest worden. Gelukkig kreeg ik vrij snel weer werk, maar tegen een veel lager loon. De fiets kon tenminste worden betaald. Dat kopen op afbetaling was tegen de regels van thuis. Mijn ouders zijn daar éénmaal van afgeweken omdat ik naar mijn werk zo ver moest lopen en het zo goed leek te gaan met het bedrijf. Ook later zou ik nog vele malen ondervinden dat meubelmaker een ‘rot’vak was. Het zit altijd in de hoek van de luxe artikelen en is daardoor uiterst conjunctuurgevoelig. In de meubelindustrie is enige continuïteit meestal ver te zoeken.

In de loop der jaren ben ik zeker drieëntwintig keer van werkplaats veranderd. In vier bedrijven heb ik twee maal gewerkt. In verreweg de meeste gevallen was het ontslag het gevolg van slapte in het bedrijf. Eénmaal werd ik ontslagen omdat ik op 1 mei vrij nam. En éénmaal omdat ik een staking had geleid... Ondanks deze negatieve kant heb ik altijd van mijn vak gehouden, vooral als ik mooie dingen kon maken. Het is een zeer veelzijdig beroep en een mensenleven is eigenlijk te kort om je alle facetten eigen te maken. Met de grootste bewondering kan ik kijken naar het vakwerk dat vele eeuwen geleden door meubelmakers is gemaakt en ons is nagelaten. Natuurlijk geldt dit ook voor andere terreinen, maar het eigen vak trekt je toch steeds aan.

2.3 De Jaren Twintig

Werklozen Agitatie Comité

Bosman: Om verbetering in de positie van de arbeiders te brengen werd in 'De Zwaan' te Zaandam het Werklozen Agitatie Comité opgericht. De bijeenkomst was uitsluitend van mond tot mond aangekondigd, maar toch zat de zaal helemaal vol. In deze zaal had Multatuli nog gesproken, en Domela Nieuwenhuis. Met een rijtuig was hij van de trein gehaald en aan de Zaan had hij talrijke aanhangers. We besloten een manifest uit te geven en aan ieder werd naar instemming en vermogen geld gevraagd. Een fabrikant die Domela aanhing was bereid bij te springen. Toen om verspreiders gevraagd werd, waren er teveel en moest er met een kleine wijk genoeg worden genomen. Er was geestdrift zonder zangers of muziek op het podium. Dit had zelfs misstaan. Mij werd opgedragen het manifest – bestemd voor de hele Zaan – samen te stellen. Het manifest bevatte een oproep om aan een demonstratie deel te nemen, die van Krommenie tot aan de Burcht in Zaandam zou duren; anderhalf uur lopen.

Alles verliep naar wens, in Krommenie stonden zo'n honderd mensen klaar en we vertrokken. Bij de Markstraat in Wormerveer sloten zich een paar honderd mensen aan, waaronder enkele vrouwen. Bij de Kogersluis stonden vele honderden klaar. Bij de Mallegatsluis – grens tussen de Koog en Zaandam – sloten zich opnieuw mensen aan en met ongeveer tweeduizend man bereikten we Zaandam. Alles ging goed en er werden liederen gezongen zoals de *Socialistenmars*, *Marianne* en *De Internationale*.

Bij de gedempte gracht in Zaandam stond echter inspecteur Swillingen met enige manschappen op ons te wachten: zogenaamd om de orde te herstellen, ook al was er van wanorde helemaal geen sprake. We hadden enkel geen vergunning gevraagd (dat hadden we expres niet gedaan want onze aanvraag was waarschijnlijk geweigerd en een aangevraagde demonstratie verliest iedere inhoud). Dat inspecteurtje was een klein ventje, maar kleine mannetjes willen graag de dappere uithangen om hun lichamelijke kleinheid te verhullen. Hij tierde: 'Uit mekaar, op straffe der wet!' Er werd slechts om hem gelachen. Toen hij zijn revolver trok en dreigde te schieten, trok Cees

Blauw zijn jasje open en zei: ‘Schiet maar.’ Met enige duizenden mensen was schieten gevaarlijk. De agenten hadden alleen maar hakmessen.

Een van ons verzekerde de inspecteur dat we naar de Burcht zouden gaan en dat we daar de stoet zouden ontbinden. Als ze ons rustig onze gang hadden laten gaan, was er niets gebeurd, maar de inspecteur was in paniek. We liepen een eindje op naar de Burcht, maar op de Hogerdijk brak het tumult los. De politie trok de sabels, maar de arbeiders – die wel zwaardere klusjes hadden opgeknapt dan niet aan werk gewend zijnde agenten – pakte hun de sabels af. Die werden door een etalage gegooid samen met wat politiepetten. Niemand van ons was gewapend en met gelijke wapenen was er voor de politie niets meer te verrichten. Kameraad Ab Wiegink bracht de inspecteur aan zijn verstand dat het nu wel welletjes was en dat we naar de Burcht gingen om de stoet te ontbinden. En als dat niet zonder verder omhaal kon, zouden we verder in de stad demonstreren.

De inspecteur stemde toe en de stoet werd rustig en strijdbereid ontbonden. Allen keerden – te voet – met voldoening huiswaarts. Het *Volksdagblad* of *De Tribune* schreef later iets in de trant van ‘Een geweldige betoging, die het land en de arbeidende bevolking moed gaf.’ Maar landelijk gebeurde niet veel meer dan wat opstootjes om aardappelen. Er was landelijk niets georganiseerd. We hadden het voorbeeld gegeven, maar er gebeurde niets.

Buitenparlementaire actie

Flameling: In die tijd – het was 1921 – was ik vaak werkloos. Ik was al enige tijd lid van de communistische partij en had nu dus veel tijd om voor *De Zaaier* – de jongerenorganisatie – en de communistische partij te werken. Zo raakte ik betrokken bij de oprichting van een werklozencomité en vóór ik het goed wist werd ik tot secretaris gekozen. Voor mijn gevoel was ik in het geheel niet geschikt voor die taak. En dat werd nog verergerd toen de vergadering besloot om een adres te richten aan de gemeenteraad van Amersfoort waarin onze eisen zouden worden geformuleerd. De voornaamste punten waren: verhoging van de uitkering en een brandstoffentoeslag. Ik had er geen flauw benul van hoe zoiets aangepakt moest worden en voelde me diep ongelukkig. Maar de verga-

dering ging uiteen in de wetenschap dat het best voor elkaar zou komen... Gelukkig zou het geen afgang worden, want ik kreeg hulp. Er kwam iemand naar mij toe en die zei tegen mij: 'Zit er maar niet over in Joop, ik help je wel, we doen het samen.' Het was een nog jonge man die alle vergaderingen bezocht. Hij werkte in het schildersbedrijf van zijn vader en behoorde tot de middenstand, maar had grote sympathie voor de communistische partij. Door zijn HBS-opleiding was hij uitermate geschikt om hulp te bieden. Dat was iets dat in die tijd onder de werklozen erg weinig voorkwam. Zwak van gezondheid, zou hij toch voor de strijd verloren gaan. Een aantal jaren daarna overleed hij aan de toen zo gevreesde ziekte TBC. Het adres werd een klein meesterstukje dat de nodige indruk zou maken op het College van Burgemeester en Wethouders en de raadsleden. Hoe het verder ging, wil ik hier niet onbesproken laten.

Uit mijn herinnering puttend, verliep deze unieke gebeurtenis ongeveer als volgt. Het stuk kwam in de eerstvolgende raadsvergadering op de agenda en wij riepen alle werklozen op om daarbij aanwezig te zijn. Het raadhuis stond aan de Westsingel en bestond uit een prachtige vroegere patriciërs woning en enige belendende panden. De publieke tribune was klein en kon hoogstens een twintigtal mensen bevatten. Maar er was een vrijwel open gedeelte waardoor je de zaken van nabij kon volgen. Op de smalle Westsingel dromden zo'n honderdvijftig werklozen tezamen. De leden van het comité waren allen aanwezig en ik had me vooraan geposteed bij de verslaggevers van de pers om alles goed te kunnen volgen. Toen het adres aan de orde kwam, deelde de voorzitter mede dat het verzoek van het comité in het college was besproken, maar dat het voor de gemeente onmogelijk was om aan de verlangens tegemoet te komen. Overigens, zo voegde hij er aan toe, bestond er bij het college begrip voor de noden van de werklozen en hun gezinnen. Hij stelde voor om het adres voor kennisgeving aan te nemen. Hierop vroegen raadsleden van de verschillende fracties het woord om ook hun medeleven met de werklozen tot uitdrukking te brengen. Maar ze verklaarden tegelijkertijd dat ze het wel eens waren met het standpunt van het college. Toen echter de voorzitter van de SDAP-fractie de domheid beging om te zeggen dat wij ons tot de zogenaamde Bestuurdersbond – het lokale samenwer-

kingsverband van sociaal-democratische vakbonden – hadden moeten wenden en tevens verklaarde dat wij in feite niemand vertegenwoordigden, werd het mij te bar. Vanaf de publieke tribune mengde ik mij in de discussie en riep: ‘Hier protesteer ik tegen! Je staat te liegen man. Je weet best dat we de Bestuurdersbond hebben benaderd, daar was je zelf bij en als je denkt dat we niets betekenen dan moet je maar eens buiten gaan kijken!’ Toen richtte de burgemeester zich tot mij: ‘U moet uw woorden richten tot mij als voorzitter van de raad.’ ‘Dan spreek ik nu tot u, ik vind het schandelijk wat hier gebeurt. De wensen die in ons adres zijn vervat zijn niet anders als rechtvaardig, maar wat weten jullie van de ellende van werkloze arbeiders.’ En ik zette uiteen hoe erg de armoede was en maakte schampere opmerkingen over de club van welgestelde dames die gedragen kleren inzamelden voor de arme kinderen. ‘Dat is een belediging voor de mensen die werk willen, maar dat niet krijgen.’

De raad luisterde aandachtig en was met stomheid geslagen. Maar de secretaris en de voorzitter waren druk in gesprek. Het was duidelijk dat dit niet zo kon doorgaan. De voorzitter, kennelijk eerst overrompeld, ontnam me het woord. ‘U mag hier niet spreken, anders ben ik genoodzaakt de tribune te ontruimen.’ Een raadslid riep: ‘Hier zitten de communisten achter!’ en een ander, ook wakker geworden, riep: ‘U moet hier komen zitten!’ Waarop ik antwoordde: ‘Best, ik kom eraan’, hetgeen een lachsalvo van zowel raadsleden als publiek tot gevolg had. Inmiddels was de politie gekomen, maar ik zag toch nog kans om te zeggen dat we zouden vertrekken om de mensen buiten te vertellen dat ze van de klets-gemeenteraad niets te verwachten hadden. Buitengekomen bleek dat er wel tien agenten onder leiding van een inspecteur waren opgetrommeld. De politie was niet agressief en met de inspecteur viel te praten. Het was voor ons zaak dat er geen vechtpartijen zouden ontstaan. Na enig gepraat vond hij het goed dat wij zouden afmarcheren naar de Hof, een marktplein in het centrum, om daar verslag te doen als wij zorg zouden dragen voor een ordelijk verloop. En zo trok de stoet, het comité voorop, naar het plein alwaar verslag werd uitgebracht. Men ging ermee akkoord dat op een volgende vergadering de verder te voeren actie zou worden besproken. Er was verbittering, maar allen hielden zich aan het besluit

om rustig uiteen te gaan. En de politie kon opgelucht naar huis gaan. We konden het alleen wel af. Zo eindigt een stukje unieke buitenparlementaire actie in de gemeenteraad.

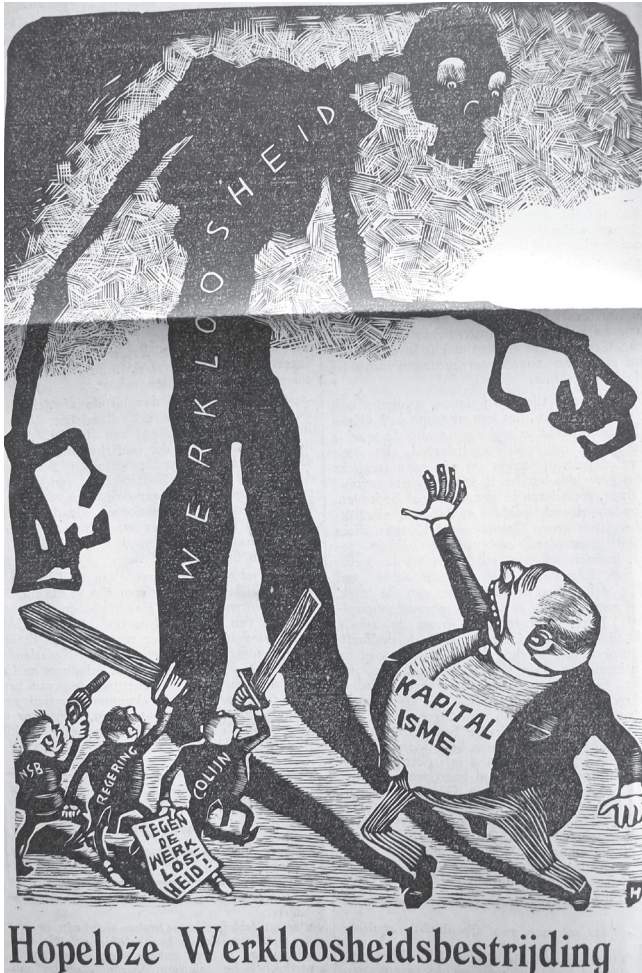
Een werklozen-actie in Amsterdam

Op het hoogtepunt van de crisis, in 1936, telde Nederland een half miljoen werklozen. De communisten probeerden de werklozen te organiseren en aan te zetten tot actie. Dit is een foto van een dergelijke actie in Amsterdam in 1930.

Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

Russische Schepelingen

Bosman: Of het '20 of '21 was, dat is niet zo belangrijk; belangrijk was, dat de eerste Sovjet-Russische houtboten binnenkwamen. Ik was toen voorzitter van de communistische partij in Zaandam en al spoedig namen we het besluit om een bezoek te brengen. De eerste boot was de 'Karl Marx' en er waren heel wat partijgenoten en ook mensen uit Amsterdam bijgekomen. Er was zelfs een tolk, een Nederlander die Russisch sprak.

Dreigende werkloosheid
 Tijdens het interbellum nam de werkloosheid snel toe. Deze houtsnede van de Duitse emigrant Franz Holß laat niet alleen zien dat de Nederlandse regering machteloos was in haar bestrijding van de economische crisis. De groeiende massa van werklozen vormde ook een bedreiging voor het kapitalisme. *De Nieuwe Fakkels*, 3 juni 1938

Maar nodig was hij niet, omdat enkele bemanningsleden Duits spraken.

Ook de voorzitter van de Sovjet (Arbeidersraad) was aan boord en toen we aankwamen, werd er net een vergadering gehouden. Alle aanwezigen waren, al dan niet aangesloten, communist, tot aan de meester-machinist en de stuurman aan toe. En ook zij hadden een gewone stem in de vergadering. De kapitein was geen communist, maar had slechts het bevel over de navigatie. De arbeidersraad verdeelde de taken, besprak de werkzaamheden aan boord en de politiek.

Later, toen de meesten vertrokken waren, werd er een paar glazen sherry-brandy gedronken en gegeten. Er waren ook een aantal geheelonthouders aanwezig, die echter meer communist dan geheelonthouder waren.

Het bezoek was op zondag, zodat er niet gelost werd. Het schip was oud, maar flink. Voorheen had ik nog nooit een Russisch schip gezien. De schippers in de Zaanse haven waren Noren, Finnen, Zweden, maar vooral Duitsers en Hollanders. De Russen hadden met veelkleurige linten versierde balalaika's en konden voortreffelijk spelen: *De Internationale*, *Stenka Razin*, *Wolgaslepers* en andere liederen. Reden genoeg voor onze afdeling om een openbare vergadering uit te schrijven in theater Apollo. De bemanning zou muziek ten gehore brengen en toespraken houden.

In scherpe tegenstelling tot de schippers uit andere landen bezocht de bemanning geen enkel café. De zaal was uitverkocht en er moest zelfs een tweede vergadering ingelast worden. Pieter Bergsma van het partijbestuur vertaalde de in het Duits uitgesproken toespraken en hield een rede.

In de volgende dagen bezochten enkele bemanningsleden het Tsaar Peter-huisje en het standbeeld van Peter op de Dam te Zaan-dam, en ze legden bezoeken af bij partijgenoten. De voorzitter van de arbeidersraad leende mijn fiets. Dat was iets bijzonders, de meeste anderen konden niet fietsen. Maar hij dus wel en hij trapte er lustig op los. Uiteindelijk verdwaalde hij. Hij wist niet meer waar ik woonde en kende alleen mijn achternaam. Zo kwam de fiets uiteindelijk bij mijn vader terecht. Later heb ik de voorzitter nog geschreven – ik weet zijn adres nu nog – maar ik heb nooit bericht terug gehad.

Enige tijd later kwam er nog een boot, de 'Krasni Profintern' – Russisch voor Rode Vakbeweging – en herhaalde het voorgaande zich nogmaals. Deze keer hielden we een optocht. Mensen gingen achter ons lopen, er was verder niets georganiseerd; het was eerder een gewone wandeling. Maar de politie vond het een niet-aangevraagde demonstratie die uit elkaar geslagen moest worden. Wij bestuurders en enkele leden, plus de Russen, wisten in een steeg aan de gedempte gracht te ontkomen, terwijl de politie met de nieuwsgierigen afrekende. Het kon er soms ruig aan toegaan.

Russisch schip in Zaandam

In 1921 meren Russische schepen aan in Zaandam. De communisten grijpen deze gelegenheid aan om propaganda te maken, en tussen de Zaanse communisten en Russische schepelingen komt het tot verbroedering. Op deze foto staat Fokke Bosman tussen de Russische en Zaanse communisten op het schip (op de eerste rij, bij het kruisje).

Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

Communisme

Bosman: In 1919 voelde ik mij sterk aangetrokken tot het communisme. Wat is communisme? Heel compact gezegd: leven voor en met elkaar, werken en leven in een broederlijke verhouding. In zijn tijd was Jezus communist en omdat Hij dit was werd Hij door machthebbers, de bezitters van Zijn tijd, aan het kruis gespijkerd. Later werden Zijn eerste volgelingen voor de leeuwen geworpen, ter afschrikking, ter lering, tot vermaak van de massa. Maar de martelaren werden het zaad van de kerk.

Middels Ies Carvalho werd ik begin 1919 lid van de communistische partij. Ik ben nooit een streber geweest, ik rolde er als het ware vanzelf in. Ik had al enige ervaring in de politiek opgedaan, want ik

was al lid van het NAS en had in het bestuur gezeten van de lokale afdeling. Een schrijfmachine was er niet. Alles, en dit was veel, moest op de hectograaf vervaardigd worden. De hectograaf hoort thans in het museum thuis. Het is een zinken bakje ter grote van een kwarto velletje, gevuld met een slappe gomachtige specie waarvan de samenstelling me is ontgaan. De kopij moest samengesteld worden op een vel schrijfblok, geschreven met hectografeer-inkt, vervolgens moest je het vel op de specie drukken, zonder kreuken of verschuiven, wat ook weer een vak apart was. Daarna moest je de inkt in laten trekken, de gestreken vellen papier er op drukken en zo konden er vijftig kopieën worden vervaardigd. Langzaamaan werden de afdrukken weer iets bleker, tot het hele verhaal weer opnieuw begon. Hier hebben heel wat man-uren in gezeten.

De communistische partij in Zaandam telde in het begin en nog lange tijd daarna weinig leden. Maar wanneer ze geroepen werden, waren ze er. Mankeerde er één op een bijeenkomst, dan kwam de vraag, waar is Jansen?

Lange jaren telde de communistische partij in Zaandam maar twintig tot dertig leden, maar allen waren bereid iets te doen en dan kan men met een paar mensen heel veel werk verzetten. De colportage met de partijkrant *De Tribune* werd uitstekend ter hand genomen en meermaals werd de afdeling Zaandam in de krant als voorbeeld gesteld. Met een handvol mensen en zonder geldmiddelen lukte het in 1922 een raadszetel te winnen. H.G. Bolhoeve bezette deze, in 1927 volgde ik hem op.

1 mei optocht in Zaandam

Zaandam werd in de twintigste eeuw een centrum van links activisme. Deze collage toont scènes uit een 1 mei viering begin jaren dertig.

Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

Propaganda en Actie

Flameling: Ik wierp mij dus met volle kracht op het werk van agitatie en propaganda. Het aantal openbare vergaderingen was legio en deze werden bijna altijd goed bezocht. Maar ook op bijeenkomsten van de tegenstanders waren wij present. In die tijd werden er veel meer openbare vergaderingen gehouden dan tegenwoordig. Soms kon je daar veel plezier aan beleven, vooral als er gelegenheid was om te debatteren. Vooral tijdens de vergaderingen van de SDAP kon het er heet toegaan. De andere partijen waren meestal niet zo gul met het geven van gelegenheid tot debat. Soms mocht je schriftelijk vragen stellen. Eén keer was het echter zeer verrassend anders. De Anti-Revolutionaire Partij (ARP) belegde een openbare vergadering in de toenmaals grootste politieke zaal van Amersfoort, Amicitia, wat vriendschap betekent. Men had strooibiljetten verspreid met de aankondiging dat doctor H. Colijn – de leider van de ARP – zou spreken. Tot onze vreugdevolle verrassing stond daar ook op dat er vrij debat zou zijn.

De vergadering zou om half negen beginnen, dat was ten behoeve van de winkeliers, die om acht uur hun zaken sloten. Nu, wij wilden Colijn graag een volle zaal bezorgen en gaven dan ook onze volle medewerking. En zo bezorgden wij hem zo'n honderd extra bezoekers. Ik had nog nooit zo'n ARP-vergadering meegemaakt, maar ik merkte meteen aan de typische sfeer, dat ik me daar als eenling niet thuis zou voelen. Achter de bestuurstafel voelde men zich ook niet op zijn gemak, dat was duidelijk te zien. Colijn was druk in gesprek met de voorzitter en wij vermoedden al dat dat niet veel goeds kon betekenen. Toen eindelijk de voorzitter het woord nam, deelde hij mede dat na de rede van doctor Colijn gelegenheid zou zijn tot het schriftelijk stellen van vragen. Het regende luide protesten en één van onze mensen ging naar voren en vroeg het woord. Dat werd geweigerd. Hij bleef echter staan met het strooibiljet in zijn hand en zei dat hij zich bedrogen voelde. De voorzitter antwoordde dat hij het betreunde dat er een vergissing was gemaakt, maar dreigde meteen daarna met de komst van de politie als de orde verstoord zou worden. Toen het eindelijk wat rustiger werd ging Colijn naar de kathedraal, hief beide handen en de blik omhoog en zei 'laat ons bidden'.

De man bleek een volleerde dominee te zijn en met een gedragen stem vroeg hij God om de zegen voor de bijeenkomst, voor ons geliefd vorstenhuis, voor de regering, enzovoort, enzovoort. En daarna: 'Amen'. Colijn begon te spreken en meteen werd er in koor het beloofde debat geëist. Waar hij het ding vandaan haalde mag Joost weten, maar de voorzitter begon plotseling met een grote koperen bel te zwaaien hetgeen een hels kabaal veroorzaakte. Met overslaande stem dreigde hij weer met de politie. Weer werd het even stil en Colijn hervatte zijn betoog. Maar toen hij begon over de noodzaak van handhaving van orde en gezag, klonk het plotseling met heldere stem: 'Het stinkt hier naar petroleum!' [Colijn was van 1914 tot 1922 directeur van de Bataafsche Petroleummaatschappij] Het daverende gelach dat hier op volgde werd beantwoord met geschreeuw van de aanwezige 'Anti's' en heftig gebel van de voorzitter. Het werd een kakofonie van geluiden waaruit ineens een krachtig gezongen *Internationale* opklonk. De Anti's probeerden dit tegen te gaan met het zingen van het *Wilhelmus*, hetgeen de verwarring ten top voerde. Het werd een complete chaos waarin echter *De Internationale* duidelijk

Minister-President Colijn houdt een toespraak in de buitenlucht

Deze foto is gemaakt in het Haagsche Bos in 1935.

Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

domineerde. Na al die jaren denk ik daar nog met een zekere voldoening aan terug. Volledigheidshalve moet ik zeggen dat wij allerm minst de bedoeling hadden de vergadering te verstoren. Dat dit toch gebeurde, had de ARP aan zichzelf te wijten. Eén ding staat vast, de ARP heeft daarna nooit meer een vergadering met vrij debat aangekondigd.

Verkiezingspropaganda

Bosman: De verkiezingspropaganda werd gevoerd, uitgezonderd een enkele openbare vergadering of meeting, middels kalkemmer en wat plakstroken. Ook werd er, heel primitief, een vierkante kist op een handkar gemonteerd waar ik dan in kon zitten; het was mijn ruimte om door middel van een oude grammofonhoorn ‘den volke’ kond te doen van ons programma. Ik zat daar vrij veilig voor de stenen, die onder het schreeuwen van het deuntje ‘hop hop hop, hangt de socialisten op’ door de jeugd naar ons werden gesmeten, dit onder goedkeurend oog der ouders. Het waren je democraten wel, om het sociale element maar buiten beschouwing te laten. Maar dit alles kon mijn entree in de arbeiderswijk, het heiligdom van Klaas ter Laan, niet verhinderen.

Partijpers, radio en TV hebben de kalkemmer en het clandestiene plakbiljet van de tafel geveegd – weg romantiek en avontuur! Plakken en schilderen was nachtwerk, het gebeurde dikwijls, dat je concurrenten tegenkwam. Veel vriendelijke woorden werden dan niet gewisseld. Het was een ontmoeting van de ene *gang* met de andere, nog zonder staat van oorlog. Eens gebeurde het, dat luitjes van de gereformeerde Anti-Revolutionaire Partij onze biljetten van de muur trokken en dachten daarmee een Godwelgevallig werk te doen. Misschien was dit wel zo, maar het was niet leuk. Het gevolg was dan ook dat één van ons de kalkemmer met nog een klussie erin op zijn hoofd omkeerde. Het debat kon worden voortgezet op het bureau, een verstrooiing voor de politie, die zich bij gebrek aan dieven en moordenaars dood zat te vervelen. Geen verder gezeur, we moesten de pret maar als gehoord en gezien beschouwen; niks in de krant, anders, zullen ze hebben gedacht, zouden wij als minder geziene burgers er ten leste toch voor hebben opgedraaid. Natuurlijk, de politie doet soms wel eens, meer dan eens, iets goeds.

Campagne in Rotterdam

Voor verkiezingscampagnes werden vaak handkarren en verkiezingswagens gebruikt. Niet alleen werd de boodschap die men wilde verspreiden daardoor van grote afstand zichtbaar, ook konden sprekers zich in een houten kist op de wagen beschermen tegen stenengooiende jeugd, zoals Bosman beschrijft. Deze foto's uit 1935 tonen een verkiezingswagen van de RSP uit Rotterdam, met daarop bewegende houten poppen. Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

2.4 Scheuring

Breuk met de SDAP

Flameling: Ik was weliswaar overtuigd communist, maar de communistische partij in Nederland werd in het begin van de jaren twintig verscheurd door interne conflicten. Ik werd er moedeloos van en na veel wikken en wegen stapte ik over naar de Arbeiders Jeugdcentrale – de sociaal-democratische jongerenorganisatie – en later naar de SDAP. Ook hier zette ik mij vol enthousiasme in, maar kon ook hier maar moeilijk mijn draai vinden. Ik was teleurgesteld over het gebrek aan echte solidariteit met de strijdende Engelse mijnwerkers in 1926 en in de komende jaren ging ik me aan steeds meer dingen ergeren.

Zo ervoer ik het internationale pinksterfeest van de Socialistische Jeugd Internationale in Amsterdam, waar ik erg naar had uitgezien, als onbevredigend. Het aantal Duitse deelnemers was groot en dat was goed te merken op de grote bijeenkomst. Wij zaten allen op de grond in de grote hal en weldra begonnen de Duitse deelnemers ons duidelijk te maken waarin wij tekortschoten. Als op een afgesproken teken klonk het haast zoemend en gedragen: ‘Ruhe Ruhe Ruhe’, om vervolgens over te gaan in ‘Still, Still, Still’. Deze opgeklopte sfeer van georganiseerde sfeermakerij wekte bij velen van ons slechts ergernis. Maar er waren er ook die het prachtig vonden. Het hoorde blijkbaar bij de ‘Neue Kultur’ waarover de voorzitter van de Internationale, Erich Ornauer, sprak. Het woord ‘Klassenkampf’ werd in zijn toespraak niet genoemd. In mij groeide de gedachte dat er heel wat moest veranderen in de partij en de vakbeweging.

Langzaamaan waren er verschillende groepjes ontstaan die probeerden de beweging naar links te trekken. Maar het werd steeds moeilijker om onze stukken gepubliceerd te krijgen in de sociaal-democratische kranten. Stukken werden gewoonweg geweigerd. Hierdoor werden wij gedwongen over te gaan tot de uitgave van een eigen blad en na een gedegen voorbereiding verscheen in oktober 1928 het eerste nummer van *De Socialist*. De linkervleugel kreeg hiermee duidelijk gestalte en maakte het mogelijk om in meer georganiseerd verband in de partij op te treden. Geleidelijk groeide de oppositie aan tot een factor van

betekenis. Regelmatig werden ‘socialistendagen’ en ‘socialistenweekends’ gehouden in diverse plaatsen. Piet Schmidt, Edo Fimmen en Jacques de Kadt behoorden tot de meest op de voorgrond tredende leiders. Op bijna al deze evenementen was ik als deelnemer te vinden. Het ging inderdaad lijken op een partij in de partij, hetgeen naar mijn mening sterk bevorderd werd door de houding van de partijleiding. Ik zag toen al aankomen dat een scherpe botsing tussen links en rechts onvermijdelijk zou worden en sprak daarover vaak met Schmidt. Hij was het met me eens, maar vond dat we het zo lang mogelijk moesten volhouden.

Socialistendagen

Eind jaren twintig onstond er binnen de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij een beweging die opkwam voor een meer principiële, linkse koers. Er werd een blad uitgegeven (De Socialist) en er werden meetings georganiseerd. Deze foto toont de bezoekers van zo'n samenkomst, in maart 1930. Joop Flaming is ook te zien: zittend, vijfde van rechts.

Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

Er ontstonden verschillende conflicten en in 1932 vond de meerderheid van het partijbestuur dat het nu maar afgelopen moest zijn. Op het paascongres werd de oppositie veroordeeld en nog dezelfde dag werd door ons tot oprichting van een nieuwe partij besloten – de Onafhankelijke Socialistische Partij (OSP). We hadden alles terdege voorbereid. Ik woonde toen in Amersfoort en reeds de volgende dag richtten we een partijafdeling op, waarvan ik voorzitter werd. Niet iedereen die zich tot de oppositie rekende trad toe tot de nieuwe partij. Er deden zich hartverscheurende tonelen voor in menig gezin. In veel traditiegetrouwe gezinnen stond de partij zo ongeveer gelijk aan de Heilige Kerk. Inbreuk hierop betekende dat er voortaan een banvloek op je rustte. Menigeen schrok ervan terug en zei dan: ‘Ja, ik denk er net zo over als jullie. Maar als ik meedoe dan heb ik geen leven meer.’ Wat mij persoonlijk betreft, maakte ik het mee dat sommige SDAP’ers weigerden mij nog te groeten als ik mijn hand op stak. Of men beet mij toe: ‘Zet jij de bijl er maar in, en hak in elkaar wat wij opgebouwd hebben.’ Maar er gebeurden ook andere dingen. Zo kreeg ik bezoek van iemand die mij bezwoer terug te keren. ‘Want ik was nu bezig een prachtige toekomst in de SDAP te verspelen. ‘Weet je dan niet wat de partij met jou voorhad?’ Ik zei dat ik het niet wist, maar dat het geen verandering in mijn opvattingen kon brengen. De man vond mijn houding dom en jammer, maar weigerde te zeggen namens wie hij kwam.

Breuk met de Communistische Partij

Bosman: Met ons kleine ledental in Zaandam deden we toch zeer veel. We vulden een apart weekblad, *De Zaankanter*, dat door colportage en vaste lezers gedragen werd en naast een aparte afdeling van de vrouwenbond stichtten we een pioniersafdeling voor jonge kinderen. Zelf werd ik lid van het landelijk bestuur. Na enige tijd werd ik benaderd door de heer P. Kuiper die vroeg of ik bereid was om in Moskou een cursus te volgen aan het Marx-Engels Instituut. De partij zou zorgen dat mijn verdiensten aan mijn gezin gedurende de opleiding zouden worden doorbetaald. Ik ben er niet op ingegaan. Ten eerste was er slechts een mondelinge belofte inzake de verzorging van mijn gezin. Ten tweede was Lenin dood en de figuur van Stalin had toen al geen goede pers. Hier

kwam nog bij dat ik mijn werk op moest geven en geen enkele zekerheid had later weer aan de slag te kunnen gaan. Verder zou ik niet geweten hebben wat ik, gezien het materiaal dat ik bezat, nog wijzer zou kunnen worden in Moskou. Ten slotte vertelde mijn intuïtie... niet doen.

Reeds geruime tijd gingen er geruchten de ronde, geloofwaardige geruchten, dat zich tijdens de ziekte en na de dood van Lenin grote veranderingen in de Sovjet-Unie hadden voltrokken – veranderingen die geen verbeteringen waren. Geïnteresseerden uit Engeland en Amerika die sympathiek tegenover de Sovjet-Unie stonden, kwamen na een bezoek gedesillusionerd terug. Het duurde wel lang tot dit tot de partijgenoten doordrong, maar dit kwam omdat de partijpers deze berichten rangschikte onder de gebruikelijke leugens van de burgerlijke pers. Maar toch begon het gevoel post te vatten dat die geruchten een kern van waarheid bevatten. Die twijfel over de gang van zaken in de Sovjet-Unie beperkte zich aanvankelijk tot een klein aantal partijgenoten, de meerderheid was (en is) – indien men met dit begrip kan werken – conservatief communist. De besluiten en uitspraken van de partij en de internationale leiding in Moskou – het Executief Comité (EKKI) – werden eenvoudigweg aanvaard als juist en waar.

Ook in de afdeling Zaandam vond er geen discussie plaats over dit vraagstuk, totdat op een bepaald moment het EKKI aankondigde dat ‘de derde periode, de radicalisatie van het (westerse) proletariaat’ was aangebroken. Deze leus hield in, dat de arbeidersklasse in het Westen klaar was om de strijd aan te binden tegen de bezittende klasse, dat er een nieuwe periode van strijd was aangebroken. Om bij Holland te blijven was niets minder waar dan dat. Maar de leiding van de communistische partij volgde slaafs de lijn die het EKKI had uitgezet en vaardigde lange decreten uit waarin stond dat de arbeiders inderdaad geradicaliseerd waren en dat de partij, de afdelingen, de oogst moesten binnenhalen. Een oogst, die alleen in de fantasie bestond van het stalinistische bureau in Moskou. Het heette in deze oekazes, dat in Zaandam de gematigde socialisten opzij gedrukt moesten worden, opdat onder meer de bootwerkers aangezet konden worden tot de radicale acties waarop ze blijkbaar zaten te wachten. Nu was hier de bootwerkersor-

ganisatie hecht. Ze heette ‘Eensgezind’ en dat was ze ook. En in vergelijking met de sociaal-democraten was ze zeker radicaal, daar hadden ze heus de kleine afdeling van de communistische partij niet voor nodig. Naar verhouding waren de loon- en arbeidsvoorwaarden gunstig. Er bestond niet de minste behoefte om er een schepje radicalisme bovenop te gooien en allerminst op aandrang van de CP-afdeling Zaandam.

Maar Moskou had het bevel gegeven en de epigonen van de communistische partij gaven het parool door, ook al wist men dat er, om bij Nederland te blijven, van radicalisatie geen sprake was. De goedbezochte afdelingsvergaderingen konden niet anders dan deze plotselinge strijdbaarheid van de arbeiders naar het land der fabelen verwijzen – met algemene stemmen. Discipline is nodig, vooral in dagen van actie, maar wat hier geëist werd, was kadaverdiscipline. Er was in die dagen geen mogelijkheid om de arbeiders in beweging te krijgen, zeker niet door oproepen van buitenaf. De nog werkende arbeiders zweetten bloed om het werk wat ze hadden te behouden en de honderdduizenden werklozen hadden maar één wens: werk krijgen – hoe en waar dan ook.

Na de unanieme afwijzing van de nieuwe lijn van de communistische partij door de afdeling Zaandam was het hek van de dam. De afdeling Zaandam, zo scholden de Moskou-epigonen in Nederland, werd beheerst door rechtse elementen onder leiding van Bosman. De partijleiding gebruikte alle mogelijke middelen om de afdeling weer in het gareel te krijgen. Eenmaal stuurde ze zelfs een groep kinderen – de zogenaamde pioniers – van Amsterdam naar Zaandam om hen te laten betogen dat rechtse vijandelijke elementen de partij en het wereldcommunisme in gevaar brachten. Werkelijk, ze kwamen hier op een bijeenkomst van onze pioniers en zegden schreeuwend hun lesje op. Die kinderen toch...

Vervolgens kwamen de grote kanonnen in actie, eerst Meester S. de Jong, die op een afdelingsvergadering het woord kreeg en geen enkele indruk maakte, geen enkel argument van ons kon weerleggen en zonder resultaat huiswaarts toog. Daarna kwam Louis de Visser. Hem werd gevraagd of hij een compromis wilde voorstellen of het standpunt van mr. De Jong vertegenwoordigde. Hij antwoordde dat dit laatste het geval was, dus besloot de vergadering hem het woord niet te

verlenen, omdat het standpunt van mr. De Jong ons bekend was, het zijne niet anders, zodat het onnodig was een en ander te herhalen. Dus ook De Visser keerde zonder resultaat terug naar het dagelijks bestuur.

Hierna paste men een andere, stalinistische, tactiek toe. Men ging op huisbezoek bij zwakke broeders en strebers, om zo de afdeling achterbaks uit te hollen omdat een openlijke discussie had gefaald. En dat lukte. Zo ging de afdeling tóch over naar de officiële, vanuit Moskou gedecreteerde partij-lijn. Met de partijgenoten die trouw bleven aan de beslissingen van de laatste vergaderingen, ging ik vervolgens over naar de Revolutionair Socialistische Partij. De breuk tussen mij en de partij is in eerste instantie niet veroorzaakt door het stalinisme, de verwording van de partij, maar door het zogenaamde radicalisatiebevel. De officiële partij ging door met het gegeven parool, maar van de radicalisatie bleek natuurlijk niets, die bestond alleen op papier. Dit is later overduidelijk gebleken. Wij gingen onze eigen weg en bleven het leninisme trouw.

Naar de OSP

Engelschman: Ik ben geboren in 1916. Ik woonde destijds in een nieuwe wijk in opbouw rondom het Olympisch Stadion. Elke straat kreeg een naam die met sport te maken heeft. De hoofdstraat met winkels werd Marathonweg en de Sportstraat, Discusstraat en Speerstraat werden met het Hygiëapplein (godin van de gezondheid) en Herculesstraat (Romeinse held) tot een nieuwe wijk gemaakt.

Het werd een betere arbeidersbuurt, want de huren lagen hoger dan in de andere arbeidersbuurten. Woningbouwverenigingen als Zomers Buiten, de Algemene Woningbouwvereniging (AWV) en Patrimonium zochten bewoners onder de ambtenaren, vakbondsbestuurders en kleine zelfstandigen. Kreeg je een woning toegewezen, dan werd je als lid ingeschreven en kon je van verschillende aanbiedingen gebruik maken zoals een spaarsysteem voor brandstof en deelname aan bustochten. Omdat de voetbalvereniging Blauw Wit op het stadion speelde, werden veel bewoners supporter en later donateur. Op zondagmiddag trok men dan met de burens naar het stadion waardoor er een goede band ontstond. Het percentage werklozen was

in de crisisjaren, vergeleken met de andere arbeidersbuurten, erg laag.

In 1932 kregen mijn ouders van de AWW een woning op het Hygiëaplein toegewezen. Een hele vooruitgang want voor mij en mijn broer Nico waren kamers op de zolderverdieping. Mijn vader was als reiziger lid van de Algemene Bond van Handels- en Kantoorbedienden, in de volksmond ook wel de Algemene genoemd, en toen Nico en ik gingen werken, werden wij ook lid. In tegenstelling tot Nico had ik geen politieke interesse. Tijdens cursusavonden van de Jonge Strijders, de jeugdgroep van de vakbond, ging ik mij later toch ook meer verdiepen in de strijd van de socialistische beweging. Na een inleiding van Ko Suurhof, toen bestuurslid van de bond, durfde ik zelfs vragen te stellen.

Thuis werd nooit over politiek gesproken, maar door het leeftijdsverschil werd Nico lid van de SDAP toen ik er nog te jong voor was. In de Stadionbuurt werden in een zaaltje in de Discusstraat door de SDAP veel bijeenkomsten gehouden en ook daar werd heftig gediscussieerd. De SDAP had veel leden in de buurt en meer dan vijftig procent van de stemmen werden bij de verkiezingen op de SDAP uitgebracht. Buiten de SDAP merkte je weinig van andere politieke partijen.

Toen de OSP werd opgericht, stapten belangrijke SDAP'ers over naar deze nieuwe partij. Piet Schmidt, Jacques de Kadt, Frank van der Goes, Stien de Zeeuw, Sal Tasen Geert van Oorschoot kwamen in het hoofdbestuur. In de Stadionbuurt werd Jan Moerman voorzitter en mijn broer Nico secretaris.

Er kwam ook een nieuwe jeugdorganisatie van de grond. Ook al werden maar weinig leden van de sociaal-democratische jongerenorganisatie – de AJC – bij ons in de buurt lid, toch werd er een afdeling van de nieuwe jeugdbeweging, het Socialistisch Jeugd Verbond (SJV) opgericht.

Met *De Fakkel*, het orgaan van de OSP, en met *Rode Jeugd*, het blad van de SJV, werd in de Stadionbuurt hard gewerkt. Voor mij brak een moeilijke tijd aan, want ik kon als jongen van 16 jaar al die veranderingen in de politiek niet goed begrijpen. Was het nodig een nieuwe partij op te richten? Als de SDAP niet actief is in de strijd tegen oorlog en fascisme loop dan niet weg maar probeer dat te veranderen! Met die gedachten keerde ik mij fel tegen de nieuwe partij waar Nico zo hard voor werkte. Ik bleef de bijeenkomsten van de vakbondsjuegdgroep bezoeken.

Ik kon het echter niet verkroppen, dat daar minachtend over de OSP en het SJV werd gesproken. Ook de mening, dat fascisme en communisme gelijk bestreden moest worden vond ik waanzinnig. Een bericht in *Het Volk*, dat de SDAP strijd ging voeren tegen dictatuur van links en rechts was voor mij een teleurstelling, omdat de communisten ook fel tegen het opkomende fascistische gevaar demonstreerden.

Toen Adolf Hitler op 30 januari 1933 rijkskanselier werd en daarna de totale macht in handen nam, belegden de drie linkse partijen afzonderlijk grote protestvergaderingen. Ik vond het onbegrijpelijk, dat het geen gezamenlijk protest werd. In de krant van de OSP, *De Fakkel*, werd de bevolking opgeroepen een vergadering bij te wonen en toen de OSP en de communistische partij toch eindelijk besloten in Bellevue samen te demonstreren, werd in de Stadionbuurt door de OSP met spreekkoren opgeroepen daar heen te gaan. Met een grote groep OSP'ers liep ik naar de zaal. Wat een opkomst, het zag er zwart van de mensen en met moeite konden wij nog een plaats vinden.

Ko Beuzemaker van de communistische partij was de eerste spreker. Het grootste gedeelte van zijn toespraak waren aanvallen op de SDAP en de OSP. Hij gebruikte deze vergadering om reclame te maken voor zijn partij, maar daar waren wij niet voor gekomen. De toespraak van Sal Tas namens de OSP was geweldig! Niets over de SDAP en de communisten, maar uitsluitend over het gevaar van het naderende fascisme. Aan het einde van zijn toespraak zei hij: 'Kameraden, leden van de communistische partij, grijp deze hand, het is de hand van duizenden medestrijders tegen het fascisme'. Hij liep naar voren op het podium, stak zijn hand uit en onder luid applaus nam hij zijn plaats in de zaal weer in.

Ik liep met de OSP'ers mee terug naar onze buurt. Onderweg riepen wij 'Fascisme is moord!' De SDAP en de communistische partij hadden voor mij afgedaan maar met de OSP wilde ik graag in de politiek actief blijven.

Portret Henri Engelschman

Henri Engelschman groeide op in een sociaal-democratisch gezin. Toen zijn broer Nico, de latere oprichter van het COC, overstapte naar de OSP werd Henri na enige twijfel ook lid.

Privécollectie, Familie Engelschman

Poster van de OSP

De nieuw-opgerichte OSP waar Joop Flameling en Henri Engelschman lid van werden, begon direct aan een grootse verkiezingscampagne. Dit is een van de posters die Flameling altijd heeft bewaard.

Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

3 TUSSEN STALINISME EN SOCIAAL- DEMOCRATIE *DE JAREN DERTIG*

Aan het begin van de jaren dertig waren Flaming en Engelsman overgegaan van de sociaal-democratische SDAP naar de kleine maar radicale OSP, die zich in 1932 had afgesplitst van de SDAP. Bosman had zich enige tijd eerder aangesloten bij de Revolutionair Socialistische Partij (RSP) van Henk Sneevliet. De RSP was een afsplitsing van de communistische partij. Zowel de OSP als de RSP bevonden zich in een moeilijke positie; ze moesten zich handhaven tegenover de gematigde maar grote SDAP en de radicale maar stalinistische communistische partij. Vooral de houding van de communisten was zeer vijandig, wat leidde tot vechtpartijen, gescheld en verdachtmakingen. Dit maakte het moeilijk om een gesloten front te

**vormen tegen het opkomende fascisme
De OSP en de RSP waren klein en hadden
daardoor weinig geld. Dat weerhield ze er
niet van om vol enthousiasme actie te voeren.
Halverwege de jaren dertig besloten de OSP
en de RSP te fuseren. Deze fusie was geen
gemakkelijk proces en er haakten mensen af.**

3.1 Nieuwe Partijen

Bosman: Met ons toetreden tot de Revolutionair Socialistische Partij (RSP) – die trouw bleef aan het vaandel van Marx, Lenin en Rosa Luxemburg en zich fel verzette tegen het stalinisme – brak er voor mij een nieuwe periode aan. De Zaanse afdeling van de RSP bestond uit een klein groepje mensen; zonder geld, maar vol goede wil. Maar door het gebrek aan mankracht was er ook een gebrek aan spierkracht. De communistische partij van die dagen schold de sociaal-democraten uit voor ‘sociaal-fascisten’ en ons voor trotskisten, wat zoveel betekende als directe handlangers van het fascisme. Alle middelen van hun kant waren oorbaar.

De communisten verkondigden luid, dat de RSP van de straat geslagen zou worden als er gekalkt of geplakt werd. In mankracht waren we met een man of zes veruit de mindere, dus moest er hulp komen. En die hulp kwam, in de vorm van een stuk of wat stoere bootwerkers uit Amsterdam die een eindje loden pijp in de duimstokzak hadden. Van het van-de-straat-slaan kwam dus niets. Maar het ‘proletariërs aller landen, verenigt u!’ was en is nog ver te zoeken, tot groot gerief der bourgeoisie. Want niettemin had de hetze van de communisten tot gevolg dat ik niet werd herkozen in de gemeenteraad. Zelfs de lokale krant de *Zaanlander* vond het toen nodig een trap na geven. ‘Bosman eerst communist, later revolutionair-socialist, die zien we nog als fascist terug’, schreven ze. Zij waren dus ook al beïnvloed door de lastercampagne. Later kwamen we met twee man in de raad terug, bij de volgende verkiezingen.

Flameling: Het enthousiasme voor onze nieuwe partij – de OSP – was groot. Er werd hard gewerkt en het ledental van de afdeling steeg, door de toevloed van nieuwe leden die buiten de SDAP stonden, tot bijna honderd. De omvang en de kracht van de agitatie en propaganda wekte bij de bevolking de indruk dat de partij een veel grotere omvang had. Ook in de SDAP werd men zenuwachtig, omdat veel actieve partijleden nu in de OSP werkzaam waren. Voor mij was er met de start van de partij een geheel nieuwe situatie ontstaan. Ik was nu een van de voormannen en bepaalde mede het gezicht van de partij naar de bevolking toe. Al

kwam ik in veel opzichten nog tekort, ik had het gevoel dat ik iedere dag groeide en nieuwe hobbels kon nemen. Ik moest als spreker optreden op openluchtmeetings en openbare vergaderingen. Dat eiste veel voorbereiding, terwijl ik ook nog dagelijks mijn werk buiten de stad had.

Engelschman: Wij colporteerden met een grote groep OSP'ers. Van de SDAP, die grote partij in de Stadionbuurt, merkte je weinig. Eén man stond elke zaterdag op de hoek van de Marathon- en Olympiaweg zijn blad te verkopen. Na de scheuring in de SDAP was het alleen de OSP die geregeld propaganda voerde, want ook de andere politieke partijen kwamen niet op straat.

Met *Rode Jeugd*, de krant van onze jongerenorganisatie, werd ook hard gewerkt, maar het was moeilijk contact met AJC-leden te krijgen. De AJC was de jongerenorganisatie van de sociaal-democraten. Wij werden scheurmakers genoemd waar ze niets mee te maken wilden hebben. Met huis-aan-huis colportage hebben wij toen goed verkocht en met de buurtbewoners kunnen praten. We bezochten met onze bladen ook de straten achter de Stadionweg waar de aanhangers van rechtse politieke partijen woonden. De verkoop was daar beter dan in de omgeving van de Marathonweg en hatelijke opmerkingen werden daar nooit gemaakt.

In mei van dat jaar vonden de verkiezingen voor de Tweede Kamer plaats en de OSP nam daar vanzelfsprekend aan deel. Voorzitter Piet Schmidt werd lijsttrekker en ons lijstnummer werd 13. Er werd op straat geschilderd, affiches geplakt en openbare vergaderingen belegd. In de Stadionbuurt waren de OSP-leden Pluim en Toepoel tekenaar op het stadhuis. In de nachten van vrijdag op zaterdag maakten ze prachtige schilderstukken op straat. Met bewondering werd er naar gekeken en omdat zij goed materiaal hadden gebruikt konden de mensen er gewoon overheen lopen zonder dat iets werd beschadigd.

De SDAP beschikte over een mooie auto met luidsprekers, waarmee ze door de buurt reden. In elke straat werd een korte toespraak gehouden en dat gebeurde dus ook op het Hygiëaplein waar de OSP altijd veel invloed had. Van een OSP-lid uit Amsterdam West kregen wij een vrachtwagen te leen en zo kon Nico ook door een luidspreker de bewoners toespreken. Het was een hele verbetering want daarvoor hadden we

een week lang met een keukentrap door de Stadionbuurt gelopen, waar Nico dan op ging staan. Bij de familie Moerman in de Discusstraat hadden wij in de zitting van een stoel een geheime zender gemaakt zodat Schmidt een verkiezingstoespraak kon houden. Veel mensen die om 7.00 uur het platenprogramma wilden beluisteren kregen ineens die toespraak te horen.

Verkiezingscampagne van de OSP

Behalve posters plakken en folder verspreiden, kozen linkse groepen voor de oorlog er vaak voor om ook te 'kalken'. Dat gebeurde op muren en op straat, en moest 's nachts gebeuren om arrestatie te vermijden. Deze foto toont het resultaat van een zeer geslaagde kalk-actie in Rotterdam.

Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

3.2 Andries Dolleman

Dolleman: Ik werd geboren in 1919 in Den Haag. Het huis waarin wij woonden stond in een van de in meerderheid rode arbeiderswijken van Den Haag. Het waren gemeentewoningen, die beheerd werden door een woningbouwvereniging.

De woningen werden goed verzorgd, maar toch was het op een gegeven moment nodig om een huurdersvereniging op te richten. Meerdere huurverhogingen die hadden plaatsgevonden, dwongen de bewoners zich te organiseren. In de crisisjaren waren huurverhogingen van 25 tot 50 centen per week op een huur van vier tot zes gulden een drukkende last op de lage inkomens van de arbeidersgezinnen. Vele arbeiders waren bovendien werkloos.

Het meest actieve deel van de bewoners die lid werden, waren vaak mensen die meer of minder actief waren in de linkse partijen en in de vakbeweging. Maar een groot deel van de bewoners, bij wie latent dezelfde gevoelens aanwezig waren, moesten worden gewonnen door andere zaken. Zij wilden directe resultaten zien zonder zich in de risico's van de strijd te hoeven storten. Weigering om huurverhogingen te betalen betekende voor de werklozen inhouding op de steun; gevallen van huisuitzetting wegens huurschuld kwamen in het hele land bijna dagelijks voor. De huurdersvereniging zocht en vond middelen om de totale bevolking van de wijk te organiseren. Er werden verbeteringen in de woningen voorgesteld – er waren bijvoorbeeld geen douches, zoals trouwens in de meest arbeiderswoningen in die jaren – maar ook werden er voorstellen gedaan en plannen verwezenlijkt voor een beter gebruik van de 'gemeenschappelijke tuin'.

De straten waren in gesloten vierkanten gebouwd. De benedenhuizen hadden een tuintje aan de achterzijde en in het midden was een groot grasveld met daaromheen een grindpad en een border, beplant met bomen en struiken. De 'gemeenschappelijke' tuin rechtvaardigde zijn titel nauwelijks: de bewoners mochten er naar kijken.

De huurdersvereniging gaf een gedrukte krant uit waarvan vader de redactie voerde. Hij was bovendien voorzitter.

Al spoedig organiseerde het bestuur concerten in de tuin. Er was een

stemming alsof de bewoners er bezit van hadden genomen. Zulke evenementen vonden veel weerklank en schraagden het vertrouwen in het bestuur: de bestuurders deden iets voor de mensen. In die tijd konden maar weinig arbeiders een bezoek aan de concertzalen betalen. Veel bewoners nodigden vrienden en familie bij zich thuis, als 's avonds een concert werd gegeven.

Aan die concerten ging altijd een inleidend woord door de voorzitter vooraf. Zonder microfoon richtte vader zich tot de bewoners, die de balkons bevolkten en uit de geopende ramen hingen. Hij wilde zijn toehoorders allen in de ogen zien, zodat hij tijdens de speech langzaam in het rond bewoog. Behalve dat hij de 'mooie muziek die ten gehore zou worden gebracht' aanbeval, wist hij in zo'n redevoering een ondertoon te leggen waarin een beroep werd gedaan op gemeenschapszin, en het belang van 'cultuur, ook voor de arbeiders', werd onderstreept als een recht. Het was voor hem, partijman in hart en nieren, niet mogelijk tijd te besteden aan een muziekavondje als er geen gelegenheid zou zijn iets te doen aan de bewustwording van de arbeiders.

Op de ledenvergaderingen, waar het ging over de in de woningen aan te brengen verbeteringen, en vooral bij acties tegen huurverhogingen kon hij zich in feller bewoordingen tot de bewoners richten. Dan sprak hij klassentaal, maar hoedde zich er wel voor tot revolutionaire fraseologie te vervallen. Zijn populariteit is in die periode stellig gestegen, ook als voorman van de Haagse arbeidersbeweging.

Vader had toen al een indrukwekkende staat van dienst binnen de socialistische beweging. Hij was nog lid geweest van De Zaaier en de Sociaal-Democratische Partij (SDP), en tot 1927 van de CPH. In 1929 behoorde hij tot de oprichters van de RSP, nadat hij in '27-'28 met Jelle Boersma, Sneevliet, Bouwman en anderen de eerste hergroepering van uit de CPH gekomen revolutionairen in het RSV had georganiseerd. In Den Haag was hij hét gezicht van de RSP.

Meta en Willem Dolleman

Bakker van beroep, stelde Willem Dolleman zijn leven in dienst van de revolutie. Hij was niet alleen actief in de RSP, maar ook in de vakbeweging en in zijn directe omgeving zette hij zich in voor huurdersrechten. Op die manier werd hij in Den Haag hét gezicht van de revolutionair-socialistische beweging.

Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

3.3 In de schaduw van het fascisme

Flameling: De OSP had tot een boycot van Hitler-Duitsland opgeroepen en ontketende een groots opgezette campagne met openbare vergaderingen, manifesten, suggestieve aanplakbiljetten en straatacties. Onze acties werden met geestdrift en met vaak attractieve middelen ten uitvoer gebracht. Zo staat mij nog duidelijk voor de geest hoe wij op een drukke zaterdagavond door de binnenstad trokken met een handwagen met borden en twaalf leden lopend in kubussen. Op de borden en kubussen stonden de teksten ‘Boycot Hitler-Duitsland’ en ‘Geen Fascisme in Nederland’. Anderen deelden pamfletten uit en weer anderen colporteerden met *De Fakkel*, onze krant. De belangstelling en de sympathie waren hartverwarmend. Het ging geruime tijd goed, maar toen kwam de politie die ons sommeerde ‘de demonstratie’, zoals dat heette, te ontbinden. Ik ging met de inspecteur in discussie en betoogde dat het geen demonstratie was, maar een actie van personen. Hij vond het echter wel een demonstratie, ook al liepen wij op behoorlijke afstand van elkaar. Intussen groeide de menigte, het zag zwart van de mensen.

Tenslotte deelde ik de politie mee dat wij weigerden ons materiaal naar het politiebureau te brengen. Inbeslagneming betekende dat de politie het zelf zou moeten doen. Het ging allemaal heel rustig, ja haast gemoedelijk. En zo liepen politieagenten met onze borden en kubussen en reden onze handkar. De mensen applaudisseerden, en ik zei tegen de inspecteur: ‘Ziet u nu wel, het volk vindt het een hele geruststelling dat ook de politie tegen het fascisme is.’ Maar hij antwoordde: ‘Zoiets flikt u mij maar één keer, meneer Flameling.’ Er moesten twaalf processen verbaal worden opgemaakt en dat duurde een hele tijd. Er waren enige uren mee gemoeid. De behandeling voor het kantongerecht trok zo’n belangstelling dat sommige mensen er niet bij konden zijn. Maar binnen was het prachtig. Al het bewijsmateriaal stond uitgesteld: de borden, de kubussen en de borden van de wagen. Het werd nog een heel gedoe omdat verscheidene beklaagden verklaarden dat het procesverbaal niet deugde. Zo beweerde Hennie B. dat hij het genoemde bord nooit gedragen kon hebben omdat hij in een kubus had gelopen,

en dat was nog waar ook. Henk M. beweerde dat hij helemaal geen bord droeg, want hij had alleen pamfletten uitgedeeld. De getuigenissen van de aanwezige agenten maakten de verwarring alleen maar groter, waardoor de stemming steeds vrolijker werd. Toen ik als laatste aan de beurt was, zei de rechter: 'Mag ik aannemen dat het procesverbaal jegens u wel juist is?' 'Edelachtbare, ik geloof dat het de enige juiste is, want ik heb inderdaad de wagen voortbewogen.' De edelachtbare was een man met gevoel voor humor, hij glimlachte minzaam.

Een paar beklagden werden vrijgesproken omdat de dagvaarding onduidelijk was. Maar de minzaam glimlachende edelachtbare was ook niet van gisteren. Hij verklaarde dat hij aanvankelijk van de gedachte was uitgegaan om iedere beklagde een boete van tien gulden op te leggen, doch thans meende de delicten wat genuanceerder te moeten beoordelen. En zo kreeg de één tien gulden en de ander vijftien gulden boete, zodat het totaal toch honderdtwintig gulden werd. Het materiaal werd in beslag genomen. 'Even afrekenen, heren'. Honderdtwintig gulden! En de kas was leeg! Maar er was één troost, er stond een prachtig stuk in de krant en onze acties zouden onverminderd doorgaan.

Een demonstratie van de OSP

Deze foto toont een demonstratie van OSP'ers, compleet met attributen en spandoeken. Het is niet de demonstratie die Flaming beschrijft (de foto is genomen in Rotterdam), en laat dus zien dat dergelijke acties vaker voorkwamen.

Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

Engelschman: Als het nodig was hielpen we ook in andere buurten en toen ons gevraagd werd of wij naar de Transvaalbuurt wilden komen, gaven wij daar aan gehoor. Het was een koude januari-avond in 1934 toen wij in de Vrolikstraat bij een OSP-lid aankwamen. Van colporteren was echter geen sprake, want er waren problemen die snel moesten worden opgelost. Jonge Duitse vluchtelingen zaten in de omgeving van Enschede en die moesten met spoed worden opgehaald. Een paar Duits sprekende jongeren en partijleden – onder andere Nico en Manie Koopman – vertrokken naar Enschede en de achterblijvers moesten zich de volgende dag melden bij Bram Peper in de Blasiusstraat.

Zondagmorgen vroeg meldde ik mij bij Bram. ‘Wil jij deze jonge Duitser even wegbrengen naar de familie Naaraat in de James Cookstraat’, vroeg hij mij. Achter op de fiets reed ik die jongen naar Amsterdam West. We mochten onderweg niet met elkaar praten, anders zouden anderen kunnen horen dat hij een Duitser was. Veel later hoorde ik, dat hij Herbert Frahm heette en de schuilnaam Willy Brandt had aangenomen.

Bij Moerman thuis hebben wij een vergadering gehouden om met elkaar te bespreken hoe wij met de SDAP’ers in de buurt konden samenwerken tegen het opdringende fascisme. Het bestuur van de SDAP wilde niet met ons praten en daarom wij besloten wij niet alleen in de Stadionbuurt actie te voeren, maar aan elk verzet in Amsterdam deel te nemen. Wij gaven onze steun aan de Jordaanopstand en toen de voetbalwedstrijd Nederland-Duitsland in het stadion werd gehouden, gaven wij een manifest uit waarin we de Duitsers opriepen bij de verkiezingen ‘NEIN’ te stemmen. Duizenden papiertjes strooiden wij over de Duitsers uit met ‘STIMME NEIN’. Verschillende leden van de SDAP waren het met ons eens dat er meer strijd gevoerd moest worden, maar wij kregen ze niet zo ver dat zij zich bij ons aansloten.

De NSB colporteerde met hun blad *Volk en Vaderland* nooit bij ons in de buurt, want zij waren op de hoogte van ons verzet. Wel stuurde zij een jonge jongen met hun krant de straat op om ons te provoceren. Het was Martin Sterman, wiens broer Otto lid was van de SDAP. We hebben Martin toen opgenomen en hem met zijn kranten in de gang van zijn huis neergelegd. De buurten wilden wij vrij houden van nazi-propaganda.

Op een vrijdagavond kwamen er toch NSB'ers over de Marathonweg om hun krant te verkopen. We waren onmiddellijk paraat en gingen met onze eigen krant *De Fakkel* voor hen uitloper. Al doende scandeerden we: OUDERS GA VOOR UW KINDEREN STAAN, DE FASCISTEN KOMEN ERAAN! Al snel sloten een aantal buurtbewoners zich bij ons aan. De NSB'ers namen snel de benen en de volgende dag verkochten wij extra veel kranten.

De NSB werd steeds brutaler en vooral in de omgeving van de Zeilstraat maakten ze veel propaganda. We gingen met *De Nieuwe Fakkel*, zo heette onze krant na de fusie, colportereren op de hoek van de Zeilstraat en de Amstelveenseweg. Een neef van de NSB-leider Mussert stond daar met *Volk en Vaderland* en riep leuzen waar iedereen zich aan ergerde. Met leden van de SDAP, die in deze buurt erg actief waren, hebben wij geprobeerd hem klein te krijgen, maar hij kreeg hulp van NSB'ers uit andere buurten. Toen het tot een vechtpartij kwam, kregen wij geen hulp van de buurtbewoners. Ze zagen nog steeds de noodzaak niet, iets te doen tegen het opkomende fascisme. We kwamen wel tot de ontdekking dat de laksheid in de Stationbuurt ook in andere buurten tot uiting kwam.

Boycot-oproepen van de OSP
Twee affiches die Henri Engelschman waarschijnlijk verspreid heeft.
Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

Dolleman: Veel meer dan tegenwoordig bestond toen de gelegenheid om te debatteren met de sprekers op openbare vergaderingen. Vergaderingen van de SDAP en de communistische partij werden altijd bezocht. Voor de aanvang colporteerden we met *De Nieuwe Fakkels*, *De Rode Jeugd* of met actuele brochures. Daarna ging de hele groep naar binnen en voerden een of twee van ons het woord. Bij de vergaderingen van de communistische partij werd dit meer en meer onmogelijk. De discussianten werden door fanatieke communisten voortdurend onderbroken met de meest lasterlijke scheldpartijen en liepen de niet geringe kans om door knokploegen buiten de zaal te worden gezet.

Ook op vergaderingen van de NSB en Zwart Front – de fascistische partij van Arnold Meyer – probeerden we wel eens het woord te voeren. In Rijswijk vond eens zo'n vergadering plaats waar Arnold Meyer persoonlijk sprak. Discussie was toegestaan, vermeldde de advertentie. Omdat Arnold Meyer wel enige invloed onder arbeiders had en hij beter dan Mussert de kunst verstond met socialistische leuzen en begrippen te manipuleren, werd besloten dat vader er zou debatteren. Er ging een vrij omvangrijke groep partijgenoten mee om zo nodig vader te beschermen tegen fascistische knokploegen.

Na de rede van Meyer beklom vader het podium. Hij was de eerste debater; de aanwezige NSB'ers die zich voor de discussie hadden opgegeven zouden na hem komen. Vader bekritiseerde het bedrog dat Meyer ook nu weer pleegde door valselijk gebruik te maken van socialistische leuzen. Dat stond de NSB'ers niet aan; zij schreeuwden: 'Schande! Sla die communist van het podium!'

Vaders kameraden hadden zich in de buurt van het podium opgesteld, maar zij behoefden niet in actie te komen. Toen de NSB'ers begonnen op te dringen, knapten de fascistten van Arnold Meyer dat voor ons op. Vanaf het podium kon vader toezien hoe het gebroed elkaar aftuigde. Maar intussen was het toch wel tijd geworden om er tussenuit te gaan. Wij beschikten niet over boksbeugels en ploertendoders, waarmee deze benden bewapend waren. Thuis gekomen met de hele groep partijgenoten werd er nog hartelijk nagelachen over deze unieke fascisttenvergadering! De bezoeken aan vergaderingen werden, evenals sommige colporta-

getochten, thuis goed voorbereid.

Zo colporteerden we in 'Duindorp', een Scheveningse vissers- en arbeiderswijk. Het was een 'rood dorp'; ook de RSAP had er nogal wat stemmen gekregen en de vergaderingen die we in deze wijk belegden, werden meestal goed bezocht. Meer dan eens hadden de bewoners de fascisten, die er brutaal en provocerend optraden, de wijk uitgerammeld. Het gestencilde orgaan van de Haagse RSAP, *De Anti-Fascist*, waarin ook over strijdbare bewoners werd geschreven, vond er gretig aftrek.

Toch hadden de fascisten enkele arbeiders achter zich gekregen. Als je bij zulke mensen aanbelde en de krant probeerde te verkopen, gooiden ze van bovenaan de trap een schoen of een ander hard voorwerp naar je hoofd. We moesten er terdege rekening mee houden dat de NSB gewaarschuwd was zodra we in Duindorp optraden. Het consigne voor onze mensen was: dicht bij elkaar blijven! Natuurlijk kwamen er vechtpartijen voor, maar dan waren we bij elkaar en met de hulp van wat potige Duindorpers konden we ons mannetje staan.

Een heel andere belevenis in ons huis was, als vader nogal 'geheimzinnige' mensen mee naar huis bracht. Dat waren voor Hitler gevluchte Duitse emigranten, die aan papieren en een illegaal onderkomen moesten worden geholpen. Soms kwamen partijgenoten uit andere steden zo iemand bij ons brengen. En ook andere linkse groepen deden dat, omdat ze wisten dat vader en moeder goed Duits spraken en er altijd op hulp van onze kant gerekend kon worden.

Dat deze Duitse anti-fascisten op ons een geheimzinnige indruk maakten is niet zo verwonderlijk. Er werd zeer voorzichtig met hen omgesprongen. Doorgaans kwamen ze in het donker en één of enkele dagen daarna verdwenen ze ook weer in de avond. Vaak waren ze dan van andere kleren voorzien, of alleen een hoed of jas veranderde iets aan hun verschijning.

Het was gevaarlijk werk. De Nederlandse regering had niet veel op met deze vluchtelingen. Hitler was een 'beviend staatshoofd'! De Nederlandse justitie heeft heel wat van deze strijders uitgewezen en aan de grens aan de Deutsche Polizei overgeleverd. Zij werden regelrecht naar gevangenis en concentratiekampen afgevoerd...

3.4 Volksvertegenwoordiging

Bosman: Al met al ben ik tien jaar lid geweest van de gemeenteraad, dus van titels als ‘edelachtbare’ sla ik niet meer achterover. Als raad vergaderden we eerst onder burgemeester K. ter Laan en later onder Mr. In ’t Velt. Met de eerste heb ik persoonlijk, zo *entre nous*, geen relatie gehad met de laatste wel, hoewel eerst na de oorlog.

Het raadswerk heb ik serieus opgevat, maar natuurlijk heb ik niets bereikt. Dat kon ook niet met die verhoudingen, ik stond alleen tegenover twintig andere gemeenteraadsleden. En dat waren wel goocheme jongens. Eerst weigerde ik zitting te nemen in de zogenaamde commissies – die onderons het gerecht panklaar plegen te maken voordat het in de raad ter stemming komt – omdat ik meende dat alles voor zover het niet in strijd was met het belang der gemeente, zoals grondaankoop etc., in het openbaar moest worden behandeld. Maar die commissies bleken onmisbaar. Later, toen ik meende ook iets meer te moeten weten van het werk van zo’n commissie, stelde ik mij beschikbaar. Toen draaiden de heren Ter Laan en K. Prins – de leider van de sociaal-democraten – het zo, dat ik zitting kon nemen in de commissie voor politiezaken, en zo dus onderdeel zou worden van het machtsapparaat. Daar trapte ik niet in.

Later werd me een plaats aangeboden in de geneeskundige of ziekenhuiscommissie. Ik heb het gemeentelijk ziekenhuis wel gezien, maar geen zieken, nam direct aan dat deze wel uitstekend behandeld werden, maar keerde me tegen de verdeling van zieken in klassen, 1, 2 en 3.

Naast al de baantjes die ik had – plus lezen, artikelen schrijven, vergaderingen bezoeken enz. – hield ik me zo goed mogelijk op de hoogte van de zaken die in de gemeenteraad mochten worden behandeld. Maar soms moest ik, om niet te zwijgen, improviseren. Dan kwam het ene woord na het andere, een kop eraan, een middenstuk en een staart. Dat was een goede cursus om in het openbaar te leren spreken, maar wanneer ik een uurtje aan de gang was begon Ter Laan – met alle respect voor zijn persoon en zijn werk op literair gebied – zich te verbijten. Met zijn intelligente kop en grijze ogen staaarde hij omhoog in een schijnbaar biddende houding van ‘Here geef wijsheid, want hier is het nodig.

Verjaagd door lieden, die prediken; hebt uw naasten lief gelijk uw zelve.’

Over mijn raadswerk zou veel te schrijven zijn, maar ik beperk me tot een paar punten. Een voorstel bereikte de raad om het oude hulp-politiebureau aan de westzijde bij de oude Magere Brug in te richten als ‘brokkenhuis’. Dit betekende dat oude huisraad er zou worden opgeslagen en de ‘mindere’ man er van zou kunnen profiteren. Op zichzelf was dit een droevig, maar helaas niet verwerpelijk voorstel. Nu de welvaart er nog is, worden stapels meubilair bij het vuilnis gezet en verbrand. Het was de naam die aan die instelling gegeven werd, die irriterend werkte. Ik noemde die naamgeving ‘cynisch en brutaal’. Niet het huis, maar de brokken, werden de minderbedeelden toegeworpen.

Eens vroeg ik om een stemming bij het agendapunt ‘vlaggen op koninklijke verjaardagen’. De sociaal-democraten hadden zich uitgesproken voor de republiek en dan past het niet voor het koninklijke huis te gaan vlaggen. Er was dus een meerderheid tegen. Bij de stemming moesten dus de kaarten op tafel en de vlag bleef in de opslagplaats van gemeentewerken... dacht men. Een raadsbesluit was een raadsbesluit. Er waren wethouders bij betrokken, die het gevraagde veto ondersteunden, maar dit ging natuurlijk ten koste van het prestige van de stad. De vrijzinnig-democratische wethouder werd omgepraat en maakte van zijn tegen-stem een paar dagen later doodleuk een vóór. Dus werd er met spoed een voorstel in elkaar geflanst om wel te vlaggen. Zelf kreeg ik inmiddels een paar briefkaarten uit Den Haag met de mededeling dat men niet wist dat communisten ‘zulke schoften’ waren. Misschien kwamen de kaarten van mensen die het werkelijk goed meenden met ons vorstenhuis of wellicht ook van lieden, die mee uit de ruif aten. Zelf vind ik ’t wel leuk wanneer er gevlagd wordt, het vrolijkt de meestal dooie boel wat op.

3.5 Zelfverdediging: De Socialistische Arbeidersweer

Flameling: Het aan de macht komen van Hitler bracht een verscherping van de toestand met zich mee. De NSB van Anton Mussert begon zich krachtiger te roeren en trad in verschillende plaatsen met zogenaamde 'colportagetochten' provocerend op. De OSP besloot daarom een Socialistische Arbeidersweer (SAW) op te richten teneinde onze vergaderingen en demonstraties te begeleiden met een eigen georganiseerde ordedienst. Ik hielp mee met de organisatie en trad zelf toe. Het zag er in het begin veelbelovend uit, we kregen vanuit Amsterdam een instructeur toegewezen en oefenden gezamenlijk met de groepen van Hilversum en Utrecht op de Leuserheide alsof wij soldaten van het Rode Leger waren. De instructeur, die ik maar met zijn initialen J.B. zal aanduiden, was een man met een militaire opleiding waardoor alles nog echter leek. Na enige tijd zou echter blijken hoe gevaarlijk het kan zijn als een dergelijke organisatie niet voldoende onder deskundige en politieke controle van de partij gehouden wordt. Het binnendringen van provocateurs is dan zeker niet denkbeeldig.

Wij kenden de instructeur niet persoonlijk, maar hielden ons aan het gegeven consigne om geen ruchtbaarheid te geven aan de oefeningen. Ik was nog geen lid van het partijbestuur, maar hoorde wel tot de vertrouwensmensen in het land en onderhield uit dien hoofde voortdurend contact met de leiding. Aan partijvoorzitter en goede vriend Piet Schmidt vroeg ik om mij nadere gegevens te verstrekken omtrent de instructeur. Hij kon me niet inlichten, maar beloofde een onderzoek in te stellen. Kort daarop deelde de secretaris Stan Poppe mij mede dat de man betrouwbaar werd geacht. Na enige tijd bezocht de instructeur mij voor wat hij noemde een strikt vertrouwelijk gesprek. Hij vertelde me dat het noodzakelijk was dat ik de beschikking kreeg over een vuurwapen teneinde mij in geval van nood te kunnen verdedigen en hij toonde mij een Browning van Belgische makelij. De lading bestond uit tien patronen die snel achter elkaar konden worden afgevuurd. De kosten

bedroegen slechts zeven gulden vijftig, maar ik hoefde dit niet direct te betalen. Geheimhouding was verplicht. Ik nam het wapen aan in de veronderstelling dat er nadere mededelingen zouden volgen. Een gevoel van twijfel bekwam mij echter al spoedig en ik besloot het wapen zo te verbergen dat het praktisch niet ontdekt kon worden. Het kostte me echter heel wat denkwerk om tot een aanvaardbare oplossing te komen. Daar ik na enige tijd nog niets had vernomen, besloot ik er werk van te maken. Temeer omdat de instructeur zich ook niet meer liet zien. Ik benaderde Schmidt en vroeg hem om opheldering. Schmidt reageerde zeer geschrokken en beloofde een grondig onderzoek. 'Die zaak stinkt, Joop. Zeg maar verder niets hierover, want dan gebeuren er misschien nog heel vervelende dingen. Zorg dat het wapen onvindbaar is, ik vertrouw op jou. Wij moeten proberen de zaak geruisloos op te lossen, je hoort heel gauw van me. Verdomme, wat ben ik je dankbaar.' Het leek me gewenst de activiteiten van de SAW wat af te remmen, wat bij sommige leden niet in goede aarde viel.

Sinds 1932 werkte ik in Nijkerk bij de firma H.J. Tijsseling. Een modern geoutilleerde meubelfabriek met een personeelssterkte van ongeveer honderd man. Dagelijks fietste ik naar Nijkerk en terug. Zo ook op een zekere dag, op weg naar huis, toen ik halverwege werd opgevangen door een partijgenoot die me vertelde dat de politie bij mij en nog drie andere OSP-leden uitgebreide huiszoekingen had verricht. Men was op zoek naar verboden wapenbezit. 'Ik zeg het maar vast,' zei hij 'want bij jou hebben ze letterlijk alles overhoop gehaald, zelfs het kolenhok in de tuin hebben ze helemaal leeggeschept. Alles was afgezet en niemand mocht er in of uit. Van jou hebben ze een heleboel papieren meegenomen.' 'Hoe weet je dat allemaal?', vroeg ik hem. 'Ik ben bij je thuis geweest en hoorde het van je vrouw Bep. Maar je lacht je rot, Henk Mater, was bij haar toen ze binnenvielen. Hij mocht niet naar huis en nam de politie op zijn bekende manier vreselijk in de maling. Tegen de man die jouw splinternieuwe kolenhok stond leeg te scheppen (zo'n tien mud zat er in) zei hij: "Joh, wat ben jij zwart! En wat zal jij van je vrouw op je donder krijgen!" Maar het mooie komt nog, hij wist namelijk niet dat ze bij hem thuis ook druk bezig waren. Maar jij had de meeste

aandacht. Je had zeven man op bezoek.’

Ik reed meteen naar het politiebureau in de stad en eiste een onderhoud met de commissaris. Een van de verblufte agenten in het wachtlokaal – mijn binnenkomst was nogal stormachtig – zei dat hij boven zou kijken of de commissaris aanwezig was. Na enig wachten kwam een brigadier naar beneden die vroeg of ik het met hem kon bespreken, want de commissaris was er niet. ‘Dan blijf ik hier tot hij er wel is!’, zei ik, want hij was er natuurlijk wel. Daarna verscheen de inspecteur om mij te vertellen dat de commissaris er echt niet was en of ik over een uurtje nog eens terug wilde komen. Ik ging naar huis en hoorde de hele toedracht. De krant was er ook al, daarin werd melding gemaakt van politie-invallen bij de OSP in zeven plaatsen, waaronder in Amersfoort op vier adressen. Er waren volgens het blad wapens en munitie in beslag genomen waarmee volgens de politie nog zeer recentelijk was geschoten. Het kon niet anders of het blad moest deze mededelingen al ontvangen hebben vóór de invallen begonnen waren, anders kon dat nooit zo snel in de krant komen. Die justitie was blijkbaar zeker van haar zaak geweest. Maar nu waren het leugens.

Op het moment dat ik weer naar het politiebureau zou gaan, belde een agent aan die me beleefd verzocht om acht uur bij de commissaris te komen. Ik werd ontvangen door de inspecteur en twee rechercheurs, maar de commissaris was er niet bij. ‘Ik ben gekomen om commissaris Goorhuis te spreken’, zei ik. ‘De commissaris kan u nog niet ontvangen, hij is nog bezig en komt zou gauw mogelijk.’ Op de tafel lagen de papieren die in beslag waren genomen en een paar flinke houtsplinters die bij mijn eerdere bezoek van de deurpost waren gevlogen. De inspecteur nam de spanen op en zei: ‘bij uw eerste bezoek heeft u de deurpost beschadigd.’ Zijn opmerking bracht mij in een nog strijdbaarder stemming. ‘Ik ben hier niet gekomen om beschuldigingen aan te horen. Bovendien is het niets in vergelijking met de ravage die bij mij en anderen is aangericht. De in beslag genomen papieren eis ik onmiddellijk terug.’ Nou, die deur daar zouden we het verder maar niet meer over hebben. En die papieren kreeg ik waarschijnlijk wel terug nadat de zaak was afgerond. Maar hij had nog wat anders, zei hij en hij opende een bureaulade en toonde mij een mooi glimmende revolverpatroon. Aan de uitdrukking van zijn gezicht was af

te lezen dat dit wel heel belangrijk moest zijn. ‘Kent u dat?’, vroeg hij. ‘Jazeker, dat mooie dingetje lag in een klein pulletje op de schoorsteenmantel.’ Hij keek me verbaasd aan. ‘Ik vind het zeer sportief van u, dat u er helemaal niet omheen wenst te draaien.’ ‘Wij proberen altijd sportief te zijn, inspecteur.’ ‘Maar het hoort toch wel ergens bij? Ja toch?’ ‘Dat kan heel best zijn’, antwoordde ik. ‘Waar hebt u de rest, vertel dat nu ook maar.’ ‘Bent u nu al vergeten dat u bij mij met zeven man urenlang alles overhoop gehaald heeft, zelfs het kolenhok moest eraan geloven! Maar nu serieus, dacht u nu werkelijk dat ik, wanneer ik een wapen beschikte de kogels zomaar overal voor het grijpen zou leggen?’ ‘Het is een patroon voor een modern type wapen, hoe komt u daar dan aan?’ ‘Ik zal proberen u uit de droom te helpen en daarbij duidelijk aantonen dat de politie voor ons onbetrouwbaar is!’ Hij keek me hoogst verbaasd en ongelovig aan, maar zei ‘Gaat u verder, meneer Flaming. Ik ben zeer benieuwd!’

‘Hetgeen ik nu ga zeggen wil ik graag doen in de aanwezigheid van inspecteur Losekoot. Ik twijfel geen moment aan zijn oprechtheid en hij zal ongetwijfeld mijn woorden bevestigen.’ Aan mijn verzoek werd voldaan. ‘Mijne heren, ik zal nu vertellen hoe het patroon voor een modern wapen in mijn bezit is gekomen. U herinnert zich nog wel de vrij ernstige rellen van een paar maanden terug die werden veroorzaakt door de NSB’ers uit Utrecht en Zeist. Hun zogenaamde colportage met *Volk en Vaderland* was een regelrechte provocatie tegen mijn partij met het doel ons van de straat te verdrijven met de welwillende hulp van de politie. Wij laten ons echter niet verdringen, degenen die dat proberen komen van een koude kermis thuis. Wij hebben een hekel aan rellen, maar als de fascistten ons naar het leven staan door te trachten ons omver te lopen en de politie doet niets; ja, dan kunnen wij ons onmogelijk als lammetjes gedragen. Wij hebben u toen reeds tevoren gewaarschuwd voor de gevolgen. Maar wat deed u, u deed precies waarop de fascistten rekenden. Zij kwamen hier om te rotzooien, maar u trad tegen ons op. Pas toen de mensen op straat het voor ons opnamen, vond u het nodig om iets te doen. Wij hebben toen geëist dat die jongens met hun koppelriemen gefouilleerd zouden worden op wapens. Uiteindelijk werden zij gelast de stad te verlaten met de Zeister tram waarmee zij ook gekomen waren.

En nu komt het: Ik ging naar het station om te kijken of de knapen echt waren vertrokken. Op het stationsplein zag ik een vechtpartij waarbij een NSB'er met zijn eigen koppelriem op zijn falie kreeg. Even later verscheen ook inspecteur Losekoot, deze gelaste de NSB'er onmiddellijk met de tram te vertrekken. Ons dringend verzoek om hem eerst te fouilleren werd door de heer Losekoot afgewezen met het argument dat op het bureau al een paar fouilleringen waren verricht. Maar dat mooie patroontje vonden wij wel op de plaats van de vechtpartij. Zie hier mijn verhaal.'

Inspecteur Losekoot bevestigde mijn lezing, behalve dat van het patroon. 'Waarom heeft u die niet aan ons gegeven?' 'Omdat ik geen enkel vertrouwen in de politie heb. Mijn partijgenoot George P. had tijdens de vechtpartij het wapen gevoeld en zei tegen u, meneer Losekoot, dat de man een wapen bij zich droeg. Weet u dat nog?' De inspecteur wist het nog zeer goed, maar vond het jammer dat wij niets over de vondst hadden gezegd. Hij vond geen redenen om aan mijn woorden te twijfelen.

Na dit onderhoud, dat meer als een verhoor bedoeld was, wilde ik de commissaris nog apart spreken. Hij zei dat hij nog steeds woedend was op mij, omdat ik na de NSB-rellen in mijn rede op een openbare vergadering gezegd had dat deze commissaris maar het beste een enkele reis naar Berlijn kon nemen. Ik had het hem alleen maar moeilijker gemaakt door te verklaren dat de straat aan ons was en niet aan de fascistten. Hij moest de onpartijdigheid van de politie in acht nemen. 'Maar goed,' zei hij, 'waarover wilt u mij spreken?' 'Ik verlang van u dat u de valse berichtgeving in de pers tegenspreekt.' Maar daar voelde hij niets voor. 'Ik draag geen verantwoording voor de berichtgeving in de pers,' zei hij. 'Hoe komen die politieleugens dan in de krant? Ik vind de houding van u in deze zaak karakterloos. Maar we weten in elk geval waar we aan toe zijn. Adieu, meneer!' Na ongeveer drie weken kreeg ik de in beslaggenomen bescheiden terug, zonder enig commentaar van justitie. Wij hoorden er niets meer over. Ook de pers zweeg. De justitie zocht naar wapens bij de OSP en vond niets, daar waar deze wel te vinden waren, bij de NSB, zocht men niet.

3.6 Politiek en Privéleven

Flameling: In de woonkamer speelde het echte actieve leven zich af. Als het rustig was in huis schreef vader veel aan de tafel. En zeker 's winters, want het was de enige verwarmde kamer in huis. De tafel stond, heel modern voor die tijd, niet op de gebruikelijke plaats in het midden, maar in een hoek bij het raam. Niet tegen de wanden, zodat aan alle kanten mensen konden zitten. Het pluche tafelkleed had een vrij modern patroon in bruinen en terra. Terra was ook de kleur van de bekleding van de bank, waarvan de einden werden gevormd door twee boekenkastjes; het ene kastje had een ingebouwde krantenbak. Het tafelkleed werd later ontsierd door een grote inktvlek. Ik pestte vader met het een of ander terwijl hij juist zijn pen vulde. Hij werd kwaad en sprong op, waarbij de inktpot omviel. Om de klap van zijn eeltige bakkershanden te ontlopen, rende ik zo snel ik kon naar buiten. Toen ik een uurtje later thuis kwam was de boze bui over, maar het kleed onherstelbaar bedorven.

Aan diezelfde tafel vonden talrijke bestuursvergaderingen plaats. Soms moesten we dan naar bed, of, als het daarvoor nog wat vroeg was, naar het 'kleine kamertje'. Maar het gebeurde ook dat wij, op de bank gezeten, quasi met een boek in de hand fijn konden meeluisteren naar die gewichtige besprekingen. In onze jongensjaren moeten we toen al heel wat vergadertechniek hebben opgedaan. Toen we zestien, zeventien jaar waren en een functie kregen in het afdelingsbestuur van de jeugdbeweging behoefden we eenvoudig maar over te nemen wat de groten voor ons hadden laten zien...

Vader nodigde dikwijls partijgenoten uit, onder andere uit Rijswijk en Delft, voor scholingsbijeenkomsten en discussieavonden. Of enkele partijgenoten kwamen uit zichzelf langs en dan was er ook een discussieavond. Had vader vertrouwelijke besprekingen, dan verdwenen wij naar het kleine kamertje. Dat gebeurde ook als er thuis een vergadering van vakbondsmensen was; op de een of andere manier waren die vergaderingen 'formeler'.

Ook Henk Sneevliet kwam veel langs, vooral in de periode dat hij lid was van de Tweede Kamer. Hij had dikwijls besprekingen met vader waar wij niet bij mochten blijven. Zij bespraken samen interne partijaangele-

genheden en namen ook door wat in de krant of het theoretisch tijdschrift aan de orde moest komen. Sneevliet, die een groot respect voor vader had, droeg hem soms op om over een bepaald onderwerp een artikel te schrijven.

Het gebeurde natuurlijk ook dat vader en Sneevliet gesprekken hadden waarbij wij wel aanwezig mochten zijn. Als ‘Oom Henk’ goed op dreef was declameerde hij gedichten van Henriette (Jet) Roland Holst, waar wij met ontzag naar luisterden. Hij deed dat met gedragen stem en soms had hij ternauwernood tijd om adem te halen; schuim kon hem in de mondhoeken staan als hij zo in vervoering sprak.

Vanzelfsprekend zagen wij, jong als we waren, enorm op tegen de wat gedrongen figuur die toch zo hoog voor ons oprees. Tenslotte hekelde hij in de Tweede Kamer rechtstreeks Colijn! Bovendien waren we al eens door onze ouders meegenomen naar een vergadering waar hij sprak en al zullen we er weinig van hebben begrepen, toch maakten zijn redevoeringen een geweldige indruk op ons. We waren er dan ook erg trots op om deze man, die in zalen zoveel applaus kreeg, zomaar in ons midden te hebben. Erg verguld waren we als hij, languit op de grond liggend, een partijtje met ons damde. Als hij zich zo uitvoerig met ons bezig hield, deed hij dat serieus. Hij was niet bereid op te staan om op een stoel plaats te nemen om een kop thee te drinken. Met een wat afwezig gebaar, niet opkijkend van het spel, liet hij moeder de thee naast zich op de grond zetten.

Toespraak Henk Sneevliet

Sneevliet stond bekend als een begenadigd spreker die niet alleen zijn publiek in vervoering bracht, maar ook zelf erg geëmotioneerd werd tijdens toespraken. Deze foto is genomen in 1935 tijdens een toespraak op landgoed Frankendael in Amsterdam.

Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

Willem Dolleman aan het werk.

Dollemans zoon Andries beschrijft in zijn herinneringen, dat zijn vader een werkhoeft in de huiskamer had, die hij gebruikte voor het schrijven van brieven en artikelen voor de verschillende revolutionair-socialistische periodieken. Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

Flameling: De werkbelasting werd voortdurend zwaarder en bracht met zich mee dat er een verwijdering tussen mij en mijn vrouw ontstond. Vaak kwam ik zo laat thuis dat ik heel voorzichtig in bed kroop om maar niemand in de slaap te storen. Soms werd Bep toch wakker en zei dan tegen me dat het weinig zin meer had om nog te gaan slapen, ik moest er toch zo weer uit. ‘Je gaat er nog eens kapot aan’, verweet ze me dan. Vrij van een zeker schuldgevoel was ik niet. En dat ik mijn kleine meisje zo weinig zag, vond ik erg. Ik ging vaak even naar haar kijken terwijl ze sliep. Vermoeidheid maakte me kregelig, waardoor ik soms overdreven hard kon uitvallen over dingen die totaal onbelangrijk waren. Daarna had ik er wel spijt van, maar het was gebeurd. Mijn vrouw was in wezen een huiselijk type. Ze aanvaardde mijn drukke leven wel, maar leuk vond ze het niet. Wij hadden er vaak over gepraat voor we trouwden. En ik had er steeds op gewezen dat het politieke werk voor mij alles betekende, dikwijls voegde ik er dan lachend aan toe dat ik eigenlijk voor het huwelijk niet geschikt was. Het is ook moeilijk om een grens te trekken en te zeggen: ‘tot zo ver kan ik gaan en verder niet.’ Ik heb dit wel geprobeerd, maar kon dit niet waar maken. Voor een belangrijk deel komt dat doordat het vele werk altijd door zo weinig mensen moet worden gedaan. Ook met de beste manier van organiseren is dat euvel niet op te lossen. Maar ik ben mij er goed van bewust dat ik hiermee niets nieuws vertel.

Voor mij persoonlijk speelde er ook nog iets anders mee. Sinds mijn uittreden uit de SDAP in 1932 was de verhouding met mijn schoonfamilie erg gespannen. Deze sociaal-democratische familie vormde een echte

clan die voortdurend als een gesloten eenheid optrad. Bep had het daar erg moeilijk mee, want zij was sterk aan haar familie gehecht. Terwille van haar verbrak ik de band niet, al stond één en ander wel op een laag pitje. Mijn bezoeken waren schaars geworden. Erger werd het toen ik op een gegeven moment thuis kwam en Bep mij vertelde dat ik beschuldigd werd van het stelen van geld uit de portemonnee van haar moeder. Een jongere zus van Bep zei dat ze had gezien dat ik er een paar dubbeltjes uit had genomen. Ik stond perplex en kon eerst geen woord uitbrengen. Daarna voelde ik een machteloze woede in me opkomen. Wat kon ik hier nu tegen doen. ‘Maak maar een afspraak met je familie, ze moeten er allemaal zijn. Dan gaan we er samen naartoe. En het moet snel gebeuren’, zei ik.

De volgende avond gingen we er heen. De hele familie was aanwezig. Mijn schoonmoeder was geen kwaad denkende vrouw, maar zij was toch geneigd haar dochter te geloven. Zij vertelde dat zij haar portemonnee had geopend en gezegd had dat ze dacht dat er meer geld in had gezeten. ‘En toen zei Gé,’ vervolgde ze, ‘dat heeft Joop er uitgehaald. Ik heb het zelf gezien. En dat is niet de enige keer.’ Ik had me vast voorgenomen om kalm te blijven en deed dat ook. Op mijn vraag of zij dat geloofden volgde alleen een ijzige stilte. Een voor een keek ik ze aan, alle acht. Ook mijn schoonvader. Maar hij keek voor zich uit zonder me aan te zien. En ook Beps tweede zus, Pé, waarmee ik altijd een haast innige verstandhouding had gehad. Zij keek me wel aan en zei met gesmoorde stem: ‘Gé zegt het.’ Ook Bep zei niets. ‘Kalm blijven, Joop’, zei ik tegen mezelf. En tot mijn verwondering lukte het nog ook. Ik hoorde mijn eigen stem, die vreemd rustig klonk: ‘We weten allemaal dat Gé een scherp bekje heeft. Ze liegt. Die portemonnee heb ik hier jarenlang zien liggen, maar ik heb hem nooit aangeraakt. Jullie mogen alles over me zeggen, dat ik een scheurmaker ben en jullie opvattingen bestrijd en daarom alleen al niet deug. Dat ik een sufferd ben omdat ik de moeilijke weg gekozen heb en jullie ‘laat maar waaien’-houding verafschuw. Maar dít neem ik niet. Zo een gemeenheid had ik ook niet verwacht. En zolang dat niet wordt teruggenomen zet ik geen stap meer over de drempel. Bonjour.’

Ik ging weg en na enige aarzeling kwam Bep mij achterna. Op weg

naar huis vroeg ik haar waarom zij niets had gezegd. ‘Wat kon ik daar nou op zeggen’, was het antwoord. ‘Dus als ik het goed begrijp geloof jij die vuiligheid. Was dan maar daar gebleven. Je zult moeten kiezen, want jouw familie komt bij ons niet meer over de vloer.’ ‘Ja, maar het is toch mijn familie, Joop.’ ‘Jouw familie kan voor mijn part barsten, houd daar maar rekening mee. Je gaat maar naar ze toe zoveel je wilt, blijf maar trouw aan de clan. Maar laat ze niet achter mijn rug bij ons binnen, want dat neem ik niet.’

Die avond voelde ik het ineens heel sterk. Wij vervreemdden van elkaar. Wij hielden ons ook niet aan de eens gemaakte afspraak dat we gerezen moeilijkheden voor het slapen gaan zouden uitpraten. Wat viel er nog te praten. Ik voelde me in de steek gelaten. Maar ik wilde ook geen breuk. Wat moest ik beginnen zonder mijn dochttertje Marian? Het nare voorval bleef dus voortknagen. En het was misschien daarom dat Marian nog meer voor mij ging betekenen. Als het maar even kon, voldeed ik aan haar verlangen om ’s avonds bij haar bedje een stukje voor te lezen uit het verhaal van vrouwtje Ulebuut en mannetje Timpe-mantee. Ze kende het helemaal uit haar hoofd, maar het voorlezen vond ze prachtig en ik deed het graag. Haar kinderlijke onschuld wilde ik niet belasten met onze perikelen, die zij onmogelijk zou begrijpen.

Na enige tijd begon de familie weer toenadering te zoeken. Maar niet resoluut door toe te geven dat ze ongelijk gehad hadden, maar langs omwegen. Eerst kwam mijn oudste schoonzus om er over te praten. Ze vroeg me om toch niet zo koppig te doen. Want als moeder jarig was, dan moesten we er allemaal zijn. ‘Al is het alleen maar voor moeder. Zij kan er niet tegen als er onenigheid in de familie is. Laten we er toch zand over gooien, Joop.’ Maar dat kon voor mij geen basis voor een goede verstandhouding zijn en ik zei haar dat ze er blijkbaar niets van begreep. Later, na een week, kwam ook mijn schoonmoeder. Of juister, ze was er al toen ik thuis kwam. ‘Ik kom vragen of je toch op mijn verjaardag wil komen’, begon zij. ‘Je hoort er toch ook bij. Wat vind ik het toch beroerd. Ik bedoelde het helemaal niet zo met dat geld. Misschien heb ik me wel vergist. Bovendien, al was het zo. Dan kan het me nog niet schelen. Doe alsjeblieft maar alsof het niet gezegd is. Het komt allemaal door de politiek. Je valt de partij ook zo scherp aan, daar kan niet iedereen tegen.

Ik geloof dat je in een heleboel dingen gelijk hebt. Dat stuk van jou, over de jodenvervolging, heb ik gelezen. Het is helemaal waar, wij doen er te weinig tegen. Maar jij had ook niet weg moeten gaan. Dat zegt je eigen schoonvader telkens weer.' Ze hilde en keek zo droevig dat het pijnlijk was om te zien. 'U vraagt me nog al wat', zei ik. 'Alsof het niets is als je voor dief wordt uitgemaakt. En als ik dan zeg dat het een smerige leugen is dan zwijgt iedereen. Ik mag soms scherp zijn, maar bewust iemand voor dief uitmaken om hem te treffen, dat is een peil waartoe ik me nooit zou verlagen. Ik kan nu alleen maar zeggen dat ik erover moet nadenken.' Tenslotte besloot ik om op haar verjaardag te komen. Iedereen deed zijn best om vriendelijk te zijn. Over politiek werd niet gesproken. Maar iedereen voelde een onderhuidse spanning. Toen ik 's avonds afscheid nam, wist ik het: 'dit is de laatste keer. Ik hoor er niet meer bij.'

Op een avond dat ik thuis zat te schrijven zei Bep dat we moesten praten omdat ze vond dat het zo niet langer kon. 'Als je niet kan kiezen voor mij en Marian, dan kunnen we beter uit elkaar gaan. Wat jij doet Joop, kan niet als je een gezin hebt. Ik zeg niet dat je niets mag doen voor de beweging, maar je kan niet van mij verlangen dat ik mezelf helemaal wegcijfer.' 'Ja,' zei ik, 'het is beter als ik een poosje wegga. Misschien komen we er dan uit.' Een collega bij Werkspoor bood me aan om bij hem in de kost te komen. Zijn vrouw stemde ermee in. Alleen het hoognodige nam ik mee naar Zuilen. Financieel was het moeilijk. Nu moest ik kostgeld betalen en de rest ging naar mijn vrouw. Het begin was verschrikkelijk. Een eigen huis had ik niet meer en ik voelde me verloren. Het waren aardige mensen en we werden goede vrienden waardoor het nieuwe leven een beetje dragelijk werd. Wel bleven Bep en ik contact met elkaar houden en ging ik op gezette tijden naar Amersfoort.

Enige tijd later liet Bep mij per brief weten dat ze de huur van ons huis had opgezegd en de meubelen ergens had opgeslagen. Marian was bij haar ouders en zijzelf verbleef enige tijd bij kennissen in Amsterdam. Met Sneevliets vrouw Mien onderhield ze vriendschappelijk contact en zo gebeurde het een keer dat we elkaar toevallig bij Sneevliet thuis ontmoetten. Of het helemaal toevallig was weet ik niet, want Mien zei tegen mij dat het niet zo gek was als we elkaar weer eens onder hetzelfde dak tegenkwa-

men. We konden gewoon met elkaar praten zonder een kwade ondertoon.

Henk en ik gingen tegelijk weg. Hij moest naar Zaandam en ik naar Zuilen. We stonden samen op het balkon van lijn één naar het centraal station. Henk zei tegen mij: 'Ik begrijp hoe jij je voelt. Zelf heb ik hetzelfde meegemaakt. Je voelt allebei dat het niet meer gaat, maar het is zo verrekt moeilijk. Er blijven lange tijd dingen die beiden vertrouwd zijn. Ik kan je in deze kwestie geen raad geven. Maar voor één ding wil ik je waarschuwen, wees voorzichtig met lijmpogingen, want meestal blijkt het dan toch niet te gaan. Wij hebben een vrouw nodig. Ik zou Mien niet graag willen missen, maar zij heeft het ook niet gemakkelijk bij mij. Geen enkele vrouw zou het makkelijk hebben bij mensen zoals jij en ik, al geef je nog zoveel om elkaar.' Hij had nog nooit zo vertrouwelijik met mij gesproken en ik bekeek hem nu met andere ogen.

Achteraf gezien vraag ik mij soms af, hoe ik in de turbulente jaren voorafgaand aan de Tweede Wereldoorlog in staat ben geweest de werkracht op te brengen die werd geëist. Bij Werkspoor werd voortdurend overgewerkt om de achterstand, die was ontstaan door een moeizame aanloopperiode in de vliegtuigbouw, te kunnen inlopen. Aanvankelijk probeerde ik mij aan het overwerk te onttrekken, maar dat lukte slechts zelden. Men moet zich voorstellen wat het betekent als je om zeven uur 's avonds pas van Utrecht naar Amersfoort kan gaan, om vervolgens snel te eten en daarna tot diep in de nacht bezig te zijn met werk voor de jeugdorganisatie en de partij. Allerlei bladen moesten worden gelezen en het schrijven van een brief kostte veel tijd. Het lezen van boeken raakte op de achtergrond, wat me ergerde. Ik kocht daarom een lichte 50cc motor, zodat ik me sneller kon verplaatsen. Maar de politiek nam steeds meer tijd in beslag.

*Henri Engelschman met andere revolutionair-socialistische jongeren
Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.*

Henk en Mien Sneevliet op vakantie

Een belangrijk onderdeel van de socialistische cultuur was een herwaardering van de natuur. Kamperen was niet alleen goedkoper dan een pension huren, men bleef er ook dichterbij de natuur, zodat men er meer van kon genieten. De twee foto's tonen drie jongeren uit de revolutionair-socialistische beweging (de jongen op de voorgrond is Henri Engelschman) op vakantie in Koedijk (1935) en Henk Sneevliet met zijn vrouw Mien in een tent.

Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

4

VERZET EN VERLIES *DE JAREN '40-'45*

De revolutionair-socialisten werden geenszins verrast door de Duitse inval in mei 1940. En door de contacten met Duitse socialisten die het land in de jaren dertig waren ontvlucht maakte men zich geen enkele illusie over de bedoelingen van de bezetter. Al voor de oorlog Nederland bereikte, had men met elkaar gesproken over de mogelijkheden om ten tijde van oorlog het werk ondergronds voort te zetten. Voor mensen als Flaming en Dolleman was dit vanzelfsprekend. Bosman daarentegen trok zich terug uit de actieve politiek. De gevaren waren groot en de mogelijkheden klein. Wat hij vreesde werd uiteindelijk werkelijkheid. Vele socialisten zouden in hun strijd tegen het fascisme het ultieme offer brengen.

4.1 Capitulatie en ondergrondse organisatie

Capitulatie

Engelschman: Vroeg in de ochtend van 10 mei werd ik wakker gemaakt door het overvliegen van zware bommenwerpers. Duitsland had Nederland overvallen. Schiphol werd gebombardeerd. Het Hygiëaplein zag zwart van de mensen. ‘Duitsland zou ons toch met rust laten’, en ‘wij waren toch neutraal’, waren de eerste reacties. Ik stapte op de fiets en reed door de Zeilstraat naar de Sloterkade, om zo richting Schiphol te kunnen rijden. Wat ik daar wilde doen is me nooit duidelijk geworden en bij de Victoriabioscoop werd ik al tegengehouden. Met de fiets aan mijn hand werd ik naar binnen gestuurd. Met een paar honderd mensen, ook uit de Stadionbuurt, zaten we daar binnen. Via de radio kregen wij de bevestiging, dat Duitse troepen Nederland waren binnengevallen. Men begon te schreeuwen, er werd gehuild en vrouwen begonnen te bidden. We mochten al snel weer vertrekken, maar alle toegangswegen naar Schiphol waren afgesloten.

In de Zeilstraat hadden de mensen luidsprekers voor de open ramen gezet om zo de nieuwsberichten aan voorbijgangers door te kunnen geven. De gehele dag werd je op straat door de politie aangehouden en moest je Achillesstraat zeggen. Zei je: Asjillesstraat dan werd je meegenomen want dan kon je een Duitse spion zijn. Die eerste dag heb ik acht keer door luchtalarm in een schuilkelder moeten plaatsnemen.

Zodra het donker werd moest er verduisterd worden waarvoor zwart papier overal te koop was. Het was een angstig gezicht als de zoeklichten over donker Amsterdam naar Duitse vliegtuigen zochten. Door de radioberichten kwamen wij te weten waar er gevochten werd en dat er vooral in het westen van ons land veel Duitse parachutisten waren geland. Dinsdag na Pinksteren, op 14 mei, vond een zwaar bombardement op Rotterdam plaats en eisten de Duitsers, dat Nederland zou capituleren. Generaal Winkelman capituleerde.

Duizenden mensen kwamen de straat op, omdat niemand het geloofde. Na de toespraak van koningin Wilhelmina, minister-

president De Geer en generaal Winkelman was er geen twijfel meer. Duitse troepen waren al onderweg naar Amsterdam, waar in verschillende buurten paniek uitbrak. In de Stadionbuurt kwamen de bewoners wel op straat, maar van paniek was geen sprake, men reageerde gelaten. In de joodse buurten van Amsterdam was het een verschrikkelijke toestand, omdat al veel bekend was geworden hoe de Duitse joden waren behandeld. De angst was daar zo groot, dat ouders met hun kinderen door zelfmoord afscheid van het leven namen.

Toen bekend werd dat wethouder E. Boekman met zijn gezin zelfmoord had gepleegd, steeg de paniek tot een angstige hoogte. Boeken van joodse en linkse schrijvers werden verbrand en zelfs foto's, insignes, vlaggen en jaargangen van partijen en jeugdorganisaties werden vernietigd. In het verleden goed functionerende partijen hadden geen greep op de bevolking, waardoor steun achterwege bleef. In de Stadionbuurt hetzelfde beeld. Ook de RSAP deed niets en de grote afdeling van de SDAP evenmin. Bij de familie Moerman in de Discusstraat kwamen de RSAP-leden toen bij elkaar. Er werd veel gepraat, maar besluiten werden er niet genomen. De CPN was de eerste partij die met een manifest naar buiten kwam, want door het ambtenarenverbod – communisten mochten geen ambtenaar worden – hadden zij al ervaring opgedaan met illegaal werken. Dat manifest kwam uit West, want in de Stadionbuurt had de CPN haast geen leden.

Met mijn broer Nico heb ik ons huis schoongemaakt van gevaarlijk materiaal. Foto's gingen onder het zeil, boeken op de vliering tussen de balken en adressen werden vernietigd. Met Jan Moerman, Jan Snelten en Nico heb ik toen bij ons thuis een brief aan de buurtbewoners gemaakt. Dat was een paar weken na de Duitse inval. Jan Snelten schreef de tekst en Nico had stencils en een stencilmachine. Op de tafel in de huiskamer hebben wij toen honderden brieven gemaakt. Jan wilde een anti-oorlogskop boven de brief, Nico had een antifascistische. Ik wilde dat het een oproep voor de Stadionbuurtbewoners werd. Met grote letters kwam er boven de brief te staan: HOE ROOD IS DE STADIONBUURT?

In het donker hebben wij de brief huis aan huis bezorgd. Het was de eerste uiting van verzet in onze buurt en als de meerderheid van de

bewoners rood was, dan konden ze dat vanaf dat moment bewijzen. Aan een RSAP'er in de buurt van de Eemstraat heb ik die brief toen gegeven en zij hebben met een andere kop de brief ook verspreid. Omdat er toen al niets meer bewaard werd wat gevaar kon opleveren is de brief en het stencil bij ons thuis verbrand.

Ondergronds

Flameling: Na de capitulatie begon ik me bezorgd te maken over het lot van de kameraden in het land. Reizen was nog niet mogelijk en je mocht niet overall heen gaan. Waar zou Henk Sneevliet zijn? Het was nog maar kort geleden dat wij in zijn huis een bespreking hadden en bij die gelegenheid had ik mijn vilthoed laten hangen. Die droeg ik alleen bij slecht weer en ik vergat hem dan ook vaak als ik weer wegging. 'De volgende keer neem ik hem wel weer mee', had ik nog gedacht. Maar ik was niet meer naar zijn huis op de Overtoom geweest. Ik wist dat hij naar Brussel zou gaan, meer niet. Mijn grote bezorgdheid betrof vooral Rotterdam. Zodra er zich een mogelijkheid voordeed, stapte ik op de fiets en ging erheen. Toen ik echter het totaal verwoeste hart van de stad bereikte, wist ik niet welke kant ik uitmoest. De mij bekende oriëntatiepunten waren verdwenen. Er hing een weë lucht en hier en daar lagen balen tabak te smeulen. Het was stil en ik zag maar weinig mensen. Het beeld van een dode stad. Toen ik bezig was foto's te maken, kwam er een man naar me toe die me vroeg of ik graag doodgeschoten wilde worden. 'Man,' zei hij, 'fotograferen is streng verboden. Als een mof dat ziet, ga je eraan. Stop dat ding toch goed weg.' Ik vroeg hem de weg en hij bracht me een eindje in de goede richting. Na veel vragen vond ik tenslotte de woning van Jil en Guus van Diejen. Ver van het centrum. In hun buurt was zo goed als niets gebeurd. En voor zover zij wisten waren er geen leden van de jongerenorganisatie vermist. Ik was daar leider van, dus was daarin speciaal geïnteresseerd. Ab Menist was ondergedoken. Gelukkig, hij was er dus ook nog. In het getroffen gedeelte van de stad woonden bijna geen kameraden van ons. Na twee dagen fietste ik weer naar huis. In juni waren we zover dat ik een aantal afdelingsbestuurders bijeen kon roepen voor een bespreking in de bossen van Zeist. Wij hadden vaak

gesproken over de noodzaak ons werk voort te zetten, ongeacht omstandigheden waaronder dit zou moeten gebeuren. In de partij waren zelfs voorbereidende maatregelen getroffen. Maar in de praktijk blijkt pas hoe moeilijk en gevaarlijk het ondergrondse werk is. Bovendien waren wij toch wel overrompeld door de gebeurtenissen. Daar kwam nog bij dat de bezetters hadden verklaard dat zij niet gekomen waren als vijand van Nederland, maar dat zij ons wilden beschermen tegen een aanval van Engeland. Zij beschouwden ons al een ‘Germaans broedervolk’ en de door Hitler benoemde ‘Gauleiter’ – de Oostenrijker Seyss Inquart – had plechtig verklaard dat hij niet zou ingrijpen in de binnenlandse verhoudingen. Hierdoor gingen veel mensen de gedachte koesteren dat het allemaal misschien nog wel mee zou vallen. Wij maakten ons daarover geen enkele illusie en waren voorbereid op een verbod van de RSAP en haar jongerenorganisatie. Tijdens het overleg in Zeist met de vertrouwde kern bleek al spoedig dat er van paniek geen sprake was. Men wilde van mij vernemen hoe het nu verder moest. We namen het besluit dat geen enkele activiteit zelfstandig ondernomen zou worden en dat we de nadere mededelingen rustig zouden afwachten. Behalve met enkele kameraden die niet aanwezig konden zijn, mocht met niemand over deze bijeenkomst worden gesproken. Deze zwijgplicht mocht uit veiligheidsoverwegingen door niemand worden overtreden. Zo gingen wij in de beste stemming uiteen en allen hebben zich aan de besluiten gehouden. Wij hoefden trouwens niet lang te wachten op het officiële verbod. Op 20 juli 1940 werden de communistische partij en de RSAP samen met hun nevenorganisaties verboden. Kort daarop besloten we tot ontbinding van de jongerenorganisatie. De daarvoor in aanmerking komende leden werden geleidelijk ingeschakeld bij de door ons gevormde nieuwe organisatie, het Marx-Lenin-Luxemburg-Front (MLL). We begonnen met de uitgave van een gestencild blad, het *MLL-Bulletin*. Later verscheen ons gedrukte blad: *Spartacus*. Dit werd de naam waarmee onze groepering bekendheid zou krijgen. De dagelijkse leiding kwam in handen van Henk Sneevliet, Ab Menist en Willem Dolleman.

Gebombardeerd Rotterdam in 1940
Collectie Rotterdams Gemeentearchief, Rotterdam

Bombardement op de blauwbrugwal in Amsterdam, 10 mei 1940
Collectie Stadsarchief Amsterdam, Amsterdam

De laatste legale vergadering van de RSAP

Bosman: De laatste vergadering van de RSAP werd gehouden in een zaaltje aan de Oude Schans, dicht bij de Montelbaan. De precieze dag en plaats weet ik niet meer, maar het was in januari 1940. De oorlog was reeds uitgebroken, maar had ons land nog niet bereikt. De opkomst was niet groot, maar het was dan ook slechts een uitgebreide bestuursvergadering. Naast het bestuur waren diverse belangrijke partijgenoten uit het land uitgenodigd. Dat slechts een bescheiden aantal gedelegeerden was gekomen, kwam omdat de politie overal nogal in staat van opwinding verkeerde. Blijkbaar waren er orders uitgedeeld om gevaarlijke lieden in de gaten te houden, een en ander met een buiging naar het ‘bevriende staatshoofd’ Adolf Hitler. Aan de orde was de vraag: ‘Wat nu?’

Dat Nederland onder de laars van de nazi’s verdrukt zou worden stond allang vast. Dat de oorlog in het nadeel van Hitler-Duitsland zou eindigen eveneens. Het ging er om hoe we door de oorlog zouden komen. Sneevliet beantwoordde de vraag met onmiddellijk in de illegaliteit gaan. Dit was helder, omdat er van een legaal partijbestaan geen sprake zou zijn. Hij voegde er aan toe dat het zaak was onmiddellijk illegaal de strijd voort te zetten om de partij over de komende kloof heen te zetten. Sneevliet was in de partij de sterke man en leider, als er bij sommige aanwezigen al enige twijfel bestond, kwam deze niet tot uiting. Alleen ik en Dolf Langkemper verzetten ons tegen de straffe lijn. Ik kon mijn standpunt niet met verstandsargumenten onderbouwen, maar voelde intuïtief aan dat dit niet goed zou gaan.

Ik verklaarde, dat Sneevliets standpunt zou leiden tot een voortijdig en bloedig einde en dat er nadien van de partij geen sprake meer zou zijn, en dat ik aan een naderbij brengen van dit door mij geschetste scenario niet mee kon werken. Deze stellingname sneed eensklaps de band tussen de partij en mij door. Sneevliet bleef standvastig en wilde onder geen enkele voorwaarde een stap terug doen – en dus besluiten aanvankelijk een afwachtende houding aan te nemen. Ik stond nu buiten de beweging.

Dolleman: In vrijwel elk vertrek van ons huis hingen relikwieën van het socialisme, al waren die niet kitscherig uitgevoerd. Portretten

van Trotsky, Lenin, Marx en Henriette Roland Holst, en ook een grote zwart-wit druk van een mei-optocht, naar een Jugendstil tekening van de bekende Engelse kunstenaar Walter Crane.

Deze bewijzen van politieke gezindheid moesten natuurlijk verdwijnen: in de tijd die nu was aangebroken zou het dwaasheid geweest zijn elke willekeurige bezoeker ermee te confronteren. Daarvoor waren de risico's te groot. Het huis nam min of meer een illegale vermomming aan.

Er waren echter veel gevaarlijker sporen in huis die snel uitgewist moesten worden. Ledenlijsten, losse verspreide adressen, brieven, anti-fascistische geschriften, enzovoort. Dit soort belastend materiaal zou mensenlevens kunnen kosten! Die zomerse meidagen van 1940 loeide de schoorsteen uren achtereen; brullend verzwoeg de haard enorme hoeveelheden gevaarlijk papier, terwijl vader bovendien nog grote pakken papier aan het ovenvuur in de bakkerij toevertrouwde.

Tijdens de eerste dagen van de bezetting doken Sneevliet, Menist en vader met hun vrouwen korte tijd onder in de woning van Klaas Barten te St. Pancras. Daar werden de eerste plannen besproken voor het illegale voortbestaan van de RSAP. Na ongeveer veertien dagen kwamen onze ouders weer thuis en hervatte vader zijn werk in de bakkerij. Enkele maanden later gingen Henk en Mien Sneevliet naar hun onderduikadres in Vught. Vader, moeder en onze jongste broer Frans vergezelden hen op de lange fietstocht. Sneevliet had toen reeds zijn baard. Het was in augustus en werd georganiseerd als een vakantieuitje. Maar voor de deelnemers aan de rit had dit uitstapje toch wel een wrange en in elk geval spannende achtergrond.

Het illegale werk kwam snel op gang: de organisatie van de financiën, papier en stencilapparatuur, contacten met de werkers, de opbouw van de kernen die het MLL-Front zouden vormen. Het afstoten van minder betrouwbaar geachte contacten, maar ook het vrijwaren van andere adressen die in de toekomst van belang konden zijn; dat alles behoorde tot de eerste pogingen om een goed lopende en toch zo veilig mogelijke organisatie van de grond te krijgen.

4.2 Verzet in de Stadionbuurt: Engelschman

Engelschman: We waren inmiddels een maand bezet en in de buurt was er al veel veranderd. De scholen op het Hygiëaplein moesten worden ontruimd voor Duitse militairen en als mijn moeder op haar stoel voor het raam naar buiten keek, zag ze niet meer de spelende schoolkinderen, maar een schildwacht heen en weer lopen. Op de Marathonweg kwamen borden met Krankenhaus en Kommandantur, die in het begin door ons werden omgedraaid of meegenomen. Er was veel militair verkeer en een brutaal optreden van NSB'ers, die toen wel met hun krant bij ons op het plein durfden te komen.

Op een avond kwam een man bij ons thuis en vroeg of hij mij even onder vier ogen kon spreken. Hij praatte heel zacht, maar met veel overtuiging. Op een bepaald adres in de Stadionbuurt stond een schrijf- en stencilmachine en het was de bedoeling geregeld illegale blaadjes te maken. Een paar dagen later werd ik in de Sportstraat verwacht waar ik met nog een paar andere mensen kennis maakte. Ze stelden zich voor, maar die namen had ik nog nooit gehoord. Het waren niet hun echte namen en zij wilden, dat ik ook een andere naam koos. Ik moest er goed over nadenken en niet klakkeloos een naam bedenken, want ik zou er mee moeten leven. Bij mijn toneelvereniging moest ik wel eens doubleren en speelde dan onder de naam Hans van Dalen. Deze naam heb ik toen aangenomen en zo stelde ik mij in de Sportstraat voor. Met de inhoud van de blaadjes kon ik het wel vinden maar uit welke hoek de medewerkers kwamen bleef voor mij een vraagteken. Waren het SDAP'ers, CPN'ers of RSAP'ers? We stencilden *Paraat*, *De Vonk* en nog meer blaadjes waar ik de naam niet meer van weet. We namen de inhoud van andere verzetskrantjes over en konden dus snel werken. De eigenaar van een boekhandel in de Turnerstraat op de hoek van de Stadionweg verschaftte ons het stencilpapier. Op een gegeven ogenblik moesten wij stoppen omdat de buurtbewoners hadden ontdekt, dat in dat huis gestencild werd. Ik nam voorlopig afscheid

van Jan, Bert, Ab, Piet en Luus, maar heb ze later nooit weer ontmoet.

Mijn broer Nico was actief met het onderbrengen van mensen die gevaar liepen, joodse mannen, vrouwen en kinderen, maar ook politieke leiders die veel aan de weg hadden getimmerd in de strijd tegen het fascisme. Samen met Miep de Passee – die later op het strand werd doodgeschoten bij het zoeken naar een vluchtboot – had Nico al veel kinderen laten onderduiken. Hij vroeg mij te helpen en mijn eerste tocht was met twee joodse kinderen op de fiets naar Garderen waar ze na veel tegenspoed goed zijn aangekomen. Vanaf dat ogenblik was ons huis een eerste opvang die door onze moeder altijd prettig werd geregeld. Een oom, Bertus Boekschooten uit de Turnerstraat, steunde ons financieel. Zo konden wij het een en ander goed verzorgen. Helaas lukte het mij niet duikadressen in de buurt te vinden.

Men wilde wel helpen, maar de angst weerhield hen onderduikers in huis te nemen. Wij moesten dus het gehele land afstropen en dat was dus extra gevaarlijk. Persoonsbewijzen en bonnen voor extra eten kregen wij van verschillende verzetsgroepen. Elke dag kwamen er vreemde mensen bij ons thuis die door ons gelijk werden ondergebracht. Of er in onze buurt nog meer werd gedaan, heb ik nooit kunnen ontdekken. Via via kwam ik wel te weten, dat SDAP'ers hielpen met het verspreiden van *De Vonk* en *Trouw*, maar of zij mensen lieten onderduiken is mij nergens uit gebleken. Nico had mij al vaak gewaarschuwd, dat ik voorzichtig moest zijn. 'Wij staan als linkssocialisten geregistreerd, sluit je niet bij een groep aan, maar verdeel je krachten over zoveel mogelijk verzetswerkzaamheden', was zijn raadgeving.

Op een zondagmorgen ging ik adressen bezoeken waar ik vroeger *De Fakkel* had verkocht en waar ik mogelijk steun kon verwachten. Met één onderduikadres kwam ik een paar uur later thuis en daar moest ik nog een luchtbed van mij brengen. Men was bang en wilde geen risico lopen gesnapt te worden. Toen begreep ik dat in de Stadionbuurt weinig ondernomen kon worden. Toch gebeurde er wel wat. De illegale leiding van het MLL-Front hield een vergadering bij Boekschooten en ik heb op de uitkijk gestaan.

Toen de buurt werd afgezet om alle joden op te halen, werd er volgens mij niets gedaan. Via de vlieringruimte kon men doorlopen naar andere

huizen. Wij maakten ruim baan maar geen van de andere bewoners had dat gedaan. Het joodse gezin Piller werd opgepakt en weggevoerd. Ze zijn allemaal omgekomen. Er was altijd een goed contact met de burens, maar dat was na 1940 afgelopen. De volgende dag ging het leven op het Hygiëaplein weer gewoon door alsof er niets was gebeurd. Onbegrijpelijk!

Ik wilde meer doen, maar alles ging moeilijker. Overdag naar mijn werk en op veel avonden mocht je na 20.00 uur niet meer op straat. Ik meende een goede oplossing gevonden te hebben. Ik had een spatader en wilde voor rust ziekteverlof krijgen, zodat ik overdag het een ander kon doen. We hadden een joodse dokter, Drukker op het Olympiaplein, maar die mochten wij niet houden en kregen toen dokter Huf, die spreekuur hield in een padvindenzaaltje in de Speerstraat. Hij gaf mij geen toestemming om rust te houden en vond het beter dat ik bleef lopen. Ik heb hem toen duidelijk gemaakt, dat ik die rust wilde gebruiken om iets anders te doen. Of hij begreep mij niet, of hij was fout! Het werd steeds moeilijker met buurtbewoners te praten. Mensen waar je voor de bezetting mee naar het stadion ging zeiden je nu amper gedag. De gezellige winkelstraat trok geen klanten meer omdat er niets meer te koop was. De manufacturenzaak van Vreeland op de hoek van de Marathonweg en de Olympiaweg was gesloten, Oet's delicatessenzaak tegenover Vreeland had weinig in voorraad. Alleen voor het postkantoor, de fietsenstalling of de sigarenwinkel kwam men nog naar de Marathonweg. Bij de coöperatie was op de bon nog iets te krijgen en stonden er vaak vrouwen in een lange rij te wachten tot ze aan de beurt waren. Ook hier geen gesprekken, maar een zwijgende rij buurtbewoonsters. Zag je in andere buurten vaak NSB'ers in uniform lopen of kinderen van de Jeugdstorm, de jongerenbeweging van de NSB, in de Stadionbuurt was dat een zeldzaamheid.

4.3 De Februaristaking: Flameling

Een manifest

Flameling: Henk Sneevliet en Ab Menist waren bij mij in Zuilen om de toestand te bespreken. ‘Er gaat binnenkort iets gebeuren’, zei ik. ‘In de binnenstad van Amsterdam wordt voortdurend gevochten met NSB’ers. Ook jonge joden vormen knokploegen om zich dat schorem van het lijf te houden. De zaak gaat escaleren, want ook in de bedrijven broeit het. Vinden jullie het goed dat ik een manifest schrijf waarin wij oproepen tot staking en kan het in Amsterdam gemaakt worden? De tijd ervoor wordt rijp. Ook de communisten werken in deze richting. Ik wil oproepen tot eenheid van allen zonder onderscheid van politieke overtuiging om deze beestachtigheid te stoppen. Ik zorg zelf voor de verspreiding in de fabriek.’ Mijn voorstel werd aangenomen. Ik kreeg het adres in Amsterdam om alles te regelen.

Alles liep gesmeerd en ik bracht heel brutaal het pak manifesten in de fabriek, ik werkte destijds bij Fokker in Amsterdam. Niemand hield mij aan. Misschien dacht de bewaking wel dat iemand die met zo’n pak liep te sjouwen alleen maar goed werk kon doen. En dat was nog waar ook! De verdeling voor de fabrieksafdelingen ging snel. De reacties waren positief. Een christelijke collega, ze noemden hem ‘de fijne’, kwam naar me toe en zei: ‘heeft u het ook gelezen?’ ‘Wat bedoel je’, vroeg ik. ‘Die oproep om te staken voor de joden. Wat dat MLL-Front is weet ik niet. Maar ik ben het er mee eens. Dat we bezet zijn is tot daar aan toe, het is oorlog. Maar ze moeten de joden met rust laten. Die hebben toch niks gedaan?’ ‘Dat vind ik ook’, zei ik. ‘Ik heb de oproep niet gezien.’ ‘Nou, dat komt nog wel. Ze geven het aan elkaar door’, antwoordde hij. Zo’n reactie van een zeer orthodox denkende man was een hoopgevende ervaring.

Het manifest verscheen op het juiste tijdstip om in de toenemende spanning en onrust de bereidheid tot actie te versterken. En dat was van grote betekenis omdat Fokker volledig in de Duitse oorlogsindustrie was opgenomen. Het mocht niet gebeuren dat de Fokker-arbeiders het in deze strijd zouden laten afweten, want dat zou, ook vanuit politiek oogpunt gezien, een nederlaag met rampzalige gevolgen betekenen. Daarom

was het noodzakelijk dat de onderling bestaande scheidsmuren naar de achtergrond werden gedrukt.

Eenheid

Flameling: Het succes van de staking hing af van de vraag of wij – sociaal-democraten, communisten en revolutionair-socialisten – samen konden werken. Het was dus van groot belang te weten wat de sociaal-democratisch gezinde arbeiders zouden doen. SDAP en NVV bestonden weliswaar niet meer, maar de mensen waren er nog wel. Gelukkig had ik nog goede contacten met velen van hen en kon ik dus hun stemming peilen. Uit deze peiling bleek dat er een toenemende bereidheid was om tot actie over te gaan, maar dat men aarzelde om zelf initiatieven te nemen. Deze aarzeling vloeide voort uit de houding van sommige ‘vertrouwensmannen’ uit de tijd dat er nog een gekozen fabriekskern bestond. Dit werd mij duidelijk toen iemand mij verzocht om contact op te nemen met Van R. van de afdeling metaal, een voormalig lid van de fabriekskern en sociaal-democraat. Deze meende mij te moeten waarschuwen in mijn eigen belang. ‘Ik vind het ook schandelijk wat er met de joden gebeurt, maar wij kunnen dat toch niet tegenhouden. We beschikken niet over de middelen daarvoor. Het is voorbarig om nu reeds offers te brengen. Bovendien moeten wij zuinig zijn op onze voormannen, want wij krijgen na de oorlog een grote taak. Denk toch aan later. Blijf op de achtergrond en geef je vooral niet bloot. Staken onder deze omstandigheden is gekkenwerk. Wees toch voorzichtig!’ Zijn advies klonk mij als typisch sociaal-democratisch in de oren, maar ik had niet veel zin in een discussie met hem. Ik zei alleen: ‘natuurlijk moeten we voorzichtig zijn, maar de mensen verwachten dat wij weten waar we moeten staan. Op wie moeten ze anders rekenen?’

De verontwaardiging over het brute optreden van de Duitse bezetters, en de hulp van de laffe NSB daarbij, groeide met de dag en het werd steeds duidelijker dat we recht op de staking afstevenden. De ‘verstandige’ waarschuwers kwamen steeds meer geïsoleerd te staan.

De numerieke sterkte van de communisten bij Fokker was niet groot. Bij de andere belangrijke bedrijven zoals de scheepsbouw, Werk-

spoor, de Stadsreiniging en het Gemeentelijk Vervoerbedrijf – om er maar een paar te noemen – was dit wel het geval. Amsterdam was het belangrijkste bolwerk van de CPN. De illegale organisatie van de partij in bedrijven en buurten was al aardig op gang gekomen. Toen dan ook het terecht beroemd geworden manifest ‘STAAKT! STAAKT! STAAKT!’ verscheen, werkten de cellen op volle toeren en dat gaf aan de Amsterdamse arbeiders de sterke impuls om tot daden over te gaan.

Het manifest verscheen ook in ons bedrijf. De inhoud sloot volkomen aan bij onze oproep tot een eensgezind protest tegen de voor ons volk onaanvaardbare rassenpolitiek van de Duitse bezetter. Temidden van de dagelijks toenemende spanning verstomden onze onderlinge debatten. Eensgezindheid overvleugelde de tweedracht. Solidair zijn met elkaar bleek helemaal geen moeilijke opgave te zijn. Ik werd in het overleg betrokken en wij hielden elkaar op de hoogte van de toestand in de afdelingen in het bedrijf. Communist, sociaal-democraat of revolutionair socialist, het maakte niets meer uit. Zo’n sterke saamhorigheid hadden wij nog nooit gevoeld. En dit machtige gevoel doortrok de hele fabriek! Niemand kon zich er aan onttrekken. Het wachten was op de datum. Wie stelde deze vast? In het overleg werd het voor mij duidelijk: de voornaamste draden liepen naar de Communistische Partij, maar onze leden in Amsterdam waren eveneens volop in actie gekomen en ondersteunden de protestbeweging.

Er dreigde soms enige verwarring te ontstaan omdat er dan over een stakingsdatum werd gepraat waarvan de herkomst niet achterhaald kon worden. Deze onzekerheid mocht niet te lang voortduren, want ook dat zou fatale gevolgen kunnen hebben. De definitieve datum kwam voor ons als een verlossing. Dinsdag 25 februari moest het gebeuren. De maandag daarvóór wisten we het.

De Staking

Flameling: Wij gingen die dag gewoon naar ons werk alsof er niets aan de hand was, maar in de fabriek was de spanning te snijden en op ieders gezicht te lezen. ‘Om 9 uur!’, luidde het parool. Om even voor negen kwam de mededeling van uitstel tot 10 uur. Ik ging op onderzoek uit en het bleek juist te zijn, maar ik had er knap de pest in.

PROTESTEERT TEGEN DE AFSCHUWELIJKE JODENVERVOLGINGEN!!!

De Nazi's hebben Zaterdag en Zondag, en Maandag is dit voortgezet, als beesten in de wijken met veel Joodse bevolking huisgehouden.

Honderden Grote Feldpolizei kwamen zwaar bewapend plotseling de oude binnenstad en andere wijken binnenvallen. Razend, tierend, ranselend en schietend stortten zij zich met hun bewapende overmacht op de weerloze mannen, vrouwen en kinderen.

Honderden jonge Joden werden met ruw geweld en volkomen willekeurig van de straat in arrestantenwagens gemaakt en weggevoerd naar een ontbekend verschrikkingsoord.

DAT IS DE NAZI-WRAAK

voor de kloeke zelfverdediging, die de W.A. pogromhelden 2 weken geleden deed afdruipe en waarbij de W.A.-bandiet Koot als terrorist het leven liet:

Dat is het ploertige antwoord op de massa-verontwaardiging en de massa-protest-demonstratie van het Amsterdamse volk tegen de Joden-pogrom.

ORGANISEERT IN ALLE BEDRIJVEN DE PROTEST-STAKING !!!

VECHT EENSGEZIND TEGEN DEZE TERROR !!!

EIST DE ONMIDDELIJKE VRIJLATING VAN DE GEARRESTEERDE JODEN !!!

EIST DE ONTBINDING VAN DE W.A.-TERRORGROEPEN !!!

ORGANISEERT IN DE BEDRIJVEN EN IN DE WIJKEN DE ZELFVERDEDIGING !!!

WEEST SOLIDAIR MET HET ZWAAR GETROFFEN JOODSE DEEL VAN HET WERKENDE VOLK !!!

ONTTREK DE JOODSE KINDEREN AAN HET NAZI-GEWELD, NEEMT ZE IN UW GEZINNEN OP !!!!

BESSEPT DE ENORME KRACHT VAN UW EENSGEZINDE DAAD !!!!

Deze is vele malen groter dan de Duitse militaire bezetting! Gij hebt in Uw verzet ongetwijfeld een groot deel van de Duitse arbeiders-soldaten met U !!!!

STAAKT!!! STAAKT!!! STAAKT!!!

Lege het gehele Amsterdamse bedrijfsleven één dag plat, de werven de fabrieken, de ateliers, de kantoren en banken, gemeente-bedrijven en werkverschaffingen!!

Dan zal de Duitse bezetting roeten inhinden! Dan hebt gij een slag toegebracht aan het monsterachtig plan, Mussert aan de macht te helpen! Dan verhindert ge een verdere leegplundering van ons land!! Dan krijgt ge de kans Woudenberg uit het N.V.V.-te jagen !!!

STELT OOK OVERAL UW EISEN VOOR VERHOOGING VAN LOON EN STEUN !!

WEEST EENSGEZIND !! WEEST MOEDIG !!!

STRIJDT PIER VOOR DE VRIJMAKING VAN ONS LAND !!!!

KAMERATEN,

Geeft dit manifest na gelezen te hebben verder door!

Plaak het op waar gij kunt doen doe het voorzichtig!

REEDS TOONDEN DE GEMEENTE- EN ANDERE GROTE BEDRIJVEN

HOE HET MOET !!!

VOLGT ALLEN HUN VOORBEELD !!!!

STAAKT! STAAKT!
STAAKT!

Het beroemde manifest waarin werd opgeroepen tot een algemene staking als reactie op de jodenvervolging in Amsterdam Collectie Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam

Ik liep enige malen door het middenpad van onze hal naar de grote schuifdeuren, waarin ook een kleine deur gemonteerd was voor personenverkeer. De andere hallen aan onze kant en ook die aan de

Relletjes tijdens de staking

Tijdens de februaristaking kwam het op verschillende plaatsen tot ongeregeligheden. Deze foto is genomen op de Dam in Amsterdam. Rechts op de hoek van de Dam is de marechaussee aan het zuiveren. Collectie Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam

overzijde waren zo gemaakt. Als ik zo naar buiten keek, dan zag ik ook daar telkens een hoofd verschijnen en dit duidde erop dat er iets bijzonders te gebeuren stond. Als ik dan terugliep naar mijn plaats achter in de hal, stond iedereen stil en keek naar me alsof men vroeg: ‘nog niet?’ Even voor 10 uur ging ik weer naar de deur en nu zag ik overal een man naar buiten kijken, net als ik. Ik ervoer dat als iets dat typerend is in een toestand van grote spanning. We deden allen iets dat helemaal niet was afgesproken, het ging vanzelf. Plotseling zag ik aan de overkant iets gebeuren. Men probeerde door de kleine deur naar buiten te komen, maar dat ging niet vlug genoeg. De grote schuifdeuren gingen open en toen stormden de mannen in hun blauwe overalls het middenplein op. Het leek wel of ze over elkaar heen rolden.

Ik ging terug en iedereen keek weer. Maar nu zei ik wel wat. ‘Jongens, het is zover. Leg het werk neer als één man. Heel Amsterdam staakt vandaag!’ Al lopend door het middenpad herhaalde ik dezelfde woorden. Deze woorden, waarop de overgrote meerderheid had gewacht, ontladden de haast ondraaglijke spanning. Plotseling viel het licht uit en werd het schemerdonker, want door de camouflage over het dak kwam er maar

weinig daglicht naar binnen. De vertrouwde geluiden van het in werking zijnde bedrijf vielen weg om plaats te maken voor een merkwaardig aan-doende stilte. De hal liep snel leeg. Bij de deur gekomen, realiseerde ik mij echter dat ik had vergeten om de gereedschappen zoals boormachines en dergelijke – waar ik verantwoordelijk voor was – achter gesloten deuren te leggen. Ik waarschuwde snel nog enkele collega's het gereedschap op te bergen. 'Anders pakken ze ons misschien nog op grond van nalatigheid', zei ik.

Toen ik weg wilde gaan, ontdekte ik echter dat er iemand ineengedoken onder de werkhelling zat. Hij had zich daar kennelijk verborgen, want hij zat helemaal klem. 'Wat doe jij daar, kom maar gauw voor de dag jij', zei ik niet bepaald vriendelijk. 'Ik moet het gereedschap opbergen', klonk het benauwd. 'Ja, ja,' zei ik, 'kom er onderuit en opgedonderd!' 'Ja, ik kom al.' Ik vertrok snel. Maar het was wel één van mijn mensen, verdomme! Ik had dus letterlijk en figuurlijk een onderkruiper in mijn ploeg. Maar ik kreeg niet eens tijd om me daarvoor te schamen.

Bij de uitgang gekomen ondervonden wij onverwacht moeilijkheden, omdat de bewakingsdienst weigerde de hekken te openen. Daarop hadden we niet gerekend. De mensen drongen op naar de hekken en eisten het vrijmaken van de uitgang, waardoor een gevaarlijke toestand dreigde te ontstaan. Binnen zat de hoofdman van de bewakingsdienst ijverig te telefoneren, hij vroeg om instructies. Het duurde gelukkig niet lang of hij kwam naar buiten. Hij deelde mee dat iedereen die dat wenste kon vertrekken na inlevering van de bedrijfspas die wij altijd moesten kunnen tonen en dus bij ons hadden. Deze maatregel was kennelijk als intimidatie bedoeld en kwam dan ook over als een onaangename verrassing. Wie zijn pas inleverde stond dus persoonlijk als staker te boek en dat veroorzaakte bij sommigen toch een gevoel van onzekerheid.

Wie de eerste was die zijn pas voor de voeten van de hoofdman op de grond smet, was niet te zien. Zo snel werd het door allen gevolgd. Deze daad gaf meer lucht, de hekken gingen open en wij werden opgenomen in de massa die zich naar de pont over het IJ bewoog. De mars van de duizenden naar de pont bij het centraal station werd een ware triomftocht en is in mijn herinnering gebleven als de mooiste beleving in mijn leven. Ik voelde me lichtvoetig, sterk en trots en één met de strijdbare

De vrijheid

van de Duitse en Hollandse nazi's wil zeggen :
kneveling, mishandeling en arrestaties van Joodse
medeburgers Kiest de partij der zwakken tegen de sterken

Elk geweld moet met staking
beantwoord worden !

HET DERDE FRONT

Plakstrook van het Derde Front

Een plakstrook van het MLL-Front. Plakstroken, de voorloper van de sticker, werden op lantaarnpalen en dergelijke geplakt. Tijdens de bezettingsjaren moest dit onopvallend gebeuren. In Den Haag liep men daarvoor met twee of drie mensen, op enige afstand van elkaar, over straat. De eerste bracht met een kwast een lik lijm aan, de tweede plakte de strook en soms maakte een derde de strook extra vast. Collectie D. de Winter, Ridderkerk

arbeidersmassa waartoe ik behoorde. De stakingsdaad trilde in de harten van de Amsterdammers alsof zij erop hadden gewacht. Handgeklap en hoerageroep begeleidde ons vanuit de huizen. Nog zie ik de jonge vrouw die vanuit het raam van de eerste verdieping, de vuist omhoog geheven, ons toeriep: 'Goed zo, mannen! Eindelijk ken ik jullie weer! Handen af van onze joden!' We wuifden naar haar en ik dacht: 'met de rode vrijheidsmuts zou ze precies Marianne zijn.' En wat te denken van de bakker bij zijn broodkar, die hevig geëmotioneerd riep: 'Neem mijn brood maar mee. Ik staak ook. Het kan me niets meer schelen. Ik doe mee!' Ja, wat voelden wij ons sterk in onze samengebalde kracht. De kracht van de eensgezinde wil van de mensen.

‘Wij staken voor jullie!’

Flameling: Samen met een paar collega's gingen we naar de Bijenkorf om te zien hoe het daar was. Bij dit grote warenhuis werkte veel joods personeel en wij wilden graag te weten komen hoe deze mensen op de staking reageerden. Aan de zijkant van het gebouw stond een aantal mensen druk te praten met personeel van de zaak, vooral jonge vrouwen. Eén van de vrouwen op straat sprak hen toe en zei dat ook de Bijenkorf moest meestaken. De meisjes vertelden huilend dat zij zo bang waren voor de gevolgen. ‘Begrijp het toch,’ sprak de vrouw, ‘wij staken voor jullie. Met angst bereiken we niets. Wij staken omdat jullie bij ons horen en wij bij jullie, we moeten solidair zijn. Als heel Amsterdam staakt, dan kan de Bijenkorf toch niet open blijven. Toe nou toch meisjes, doe mee en ga naar huis!’ Er kwam een man naar buiten, blijkbaar één van de chefs, die ons vertelde dat het joodse personeel het heel moeilijk had. ‘Maar wij zullen toch moeten sluiten’, zei hij, ‘want een gedeelte van het personeel is al weggegaan.’ Met andere woorden, wij sluiten omdat er teveel personeel ontbreekt en sturen de anderen dus gewoon naar huis.

Wij gingen weg met de bedoeling de trein naar Utrecht te nemen. Het parool aan de stakers was om rustig naar huis te gaan en niet op straat te blijven en daaraan wilden wij ons houden. Wij werden echter aangehouden door een vijftal vrouwen die voor de deur stonden van een pand met een koperen naamplaat met de naam Singer. Zij vroegen of het waar was dat heel Amsterdam staakte. ‘Wat dacht je dan. Zie je ook maar één tram rijden?’, zei mijn maat en hij liep door. Ik bleef echter staan en vroeg waarom zij niet meededen. Het bleek dat hun baas bedreigd had met ontslag voor degenen die aan de staking zouden meedoen. De oudste van de vrouwen vroeg mij van welk bedrijf ik was. ‘Van Fokker’, zei ik. ‘Van Fokker? Staken ze daar ook? Een broer van José werkt ook bij jullie.’ Ze riep naar boven: ‘José, kom eens gauw. Hier is iemand van Fokker.’ Het meisje kwam de hoge trap af, keek me vragend aan en was blijkbaar in de veronderstelling dat ik speciaal voor haar gekomen was. ‘Is er wat gebeurd?’, vroeg ze. ‘Ach, welnee meid,’ zei de oudste, ‘maar deze meneer is van Fokker en daar staken ze ook, dus je broer zal er ook wel bij zijn. Ik bedoel maar zo.’ Terwijl wij stonden te praten kwam de

baas met veel lawaai de trap af en riep woedend: ‘Wat betekent dat hier? Ga aan jullie werk. Wij hebben niets te maken met die communistische rotzooi. En jij,’ schreeuwde hij tegen mij, ‘hoeft hier de boel niet op te ruïen. Opgedonderd of ik bel de politie en dan zul je wel anders piepen!’ Hij vloog de trap weer op en er sloeg boven een deur dicht. ‘Ik zou maar gaan ik u was. Die rotvent is in staat om het nog te doen ook’, zei de oudste. ‘Als hij dat doet dan snijd ik hem zijn strot af’, zei José fel. We keken elkaar aan en moesten daarna vreselijk lachen. ‘Ik moet verder’, zei ik. ‘Maar jullie moeten niet bang zijn voor die schreeuwlelijk. Hij is een bange haas. Staak mee en ga naar huis.’ ‘We doen het’, was het antwoord. ‘En bedankt, hè.’ Waarvoor ze mij bedankten was me niet helemaal duidelijk. Misschien had ik hen wel een beslissend stootje in de goede richting gegeven.

Werkspoor

Flameling: Het spoor staakte niet en dat viel me eigenlijk tegen. Er was wel vertraging ontstaan in de treinenloop, maar of dit aan de staking was toe te schrijven was niet duidelijk. In Utrecht aangekomen besloot ik om naar het bedrijf van Werkspoor te gaan en het personeel aan te sporen eveneens in staking te gaan. De portier kende mij en liet me ongestoord mijn gang gaan. Ik ontmoette spoedig een paar bekenden en vroeg hun medewerking voor het direct bijeenroepen van de arbeiders. Men had door vage geruchten wel iets vernomen over de stakingsbeweging in Amsterdam, maar niemand was goed op de hoogte.

We kwamen in één van de hallen bijeen, waar ik een uiteenzetting gaf van de beweegredenen van de staking. ‘Ik kan jullie zeggen dat de staking in Amsterdam algemeen is. Ook jullie collega’s van Werkspoor-Amsterdam hebben het werk neergelegd. Utrecht mag dus niet achterblijven. Anders dan blijkbaar in Duitsland het geval is, beschouwen wij onze joodse landgenoten als een onvervreemdbaar deel van het Nederlandse volk. Daarom protesteren wij tegen de onmenselijke methoden van de bezetters. Dat kan alleen door middel van de staking. Kameraden, ik roep jullie op, doe mee!’

Men besloot tot deelneming aan de staking, maar een obstakel was

dat er in ploegendienst werd gewerkt. Deze mensen, waarvan er velen in de wijde omgeving woonden, moesten gewaarschuwd worden. Het organiseren van dit werk liet ik aan hen over en ik vertrok. Op het terrein stond mijn vroegere hoofdwerkbaas, de heer Rozeman, op mij te wachten. Hij was zichtbaar nerveus. 'Flameling, het gaat toch alleen om de joden hè? Het is geen politieke staking?' 'Nee,' zei ik, 'het gaat alleen om de joden.' 'Dan ben ik het er mee eens. Ik hoop dat het helpt', antwoordde hij. Ik vertrok snel, want ik wilde ook nog naar de staalfabriek Demka, iets verderop in Zuilen.

Er kwamen mensen naar buiten, maar het hek bleef gesloten. De toeloop werd groter terwijl ik uiteenzette wat het doel van de staking was en kon zeggen dat ook Werkspoor zich erbij aansloot. Mijn woorden werden echter met gemengde gevoelens ontvangen en ik merkte dat bij dit bedrijf, dat toch al een slechte naam had vanwege de vele ongelukken, een ander slag mensen werkte. Het klikte niet zo goed. Ik bleef echter doorgaan en ook buiten het hek verzamelden zich mensen om mij heen.

Vanuit de fabriek kwam er een man naar het hek die kennelijk tot de leiding behoorde, want de mannen gingen snel voor hem opzij. 'Wat komt u hier doen?', klonk het kil. 'Ik vertel de mensen dat er gestaakt wordt tegen de jodenvervolging.' 'En door wie wordt u gestuurd als ik vragen mag? Met het communistengespuis willen wij niks te maken hebben hier. Als u dat maar goed begrijpt!' En hij beende weer snel naar binnen. Een mij onbekende man tikte me op mijn arm en waarschuwde fluisterend: 'U doet er goed aan om weg te gaan, want hij gaat de politie bellen. Er zitten hier ook NSB'ers tussen. Verdwijnt vlug, want hier bereikt u niets.' Ik volgde zijn raad op en vertrok. Pas later kwam ik er toevallig achter dat de man een rechercheur van de politie was. Dankzij de politie had ik nu dus ook een keer geluk gehad. Maar de Demka-staalfabriek werkte gewoon door alsof er niets aan de hand was.

Opnieuw aan het werk

Flameling: Thuisgekomen vroeg Bep waar ik zo plotseling vandaan kwam. Sinds begin 1940 hadden wij besloten om ons huwelijk een tweede kans te geven en wij woonden weer bij elkaar. 'Is er wat gebeurd?' 'Ja,

Amsterdam ligt plat!’ ‘Wat vertel je nou? Gebombardeerd?’ ‘Nee, we staken, bedoel ik. In Amsterdam ligt alles stil. Dit is zoiets geweldigs. We hoeven dus niet te wanhopen. Amsterdam laat zijn tanden zien!’

De staking breidde zich uit naar de Zaanstreek, Haarlem en het Gooi. In Hilversum ging het personeel van de Nederlandse Seintoestellen Fabriek (NSF) tot actie over, hetgeen grote beroering teweeg bracht. De kranten en de radio zwegen in alle talen en brachten geen enkel bericht over de gebeurtenissen. In de loop van de tweede dag maakte de ‘General der Flieger’ Christiansen via de pers en radio melding van de staking door te bevelen dat het werk moest worden hervat. Zou aan het bevel geen gehoor gegeven worden, dan kon zelfs de doodstraf het gevolg zijn.

Het is natuurlijk nooit de bedoeling geweest de staking een langdurig karakter te geven, maar de aanvankelijke opzet van een 24-uurs staking kon ook niet gehandhaafd blijven omdat de staking zich als een olievliek ook buiten Amsterdam verspreidde. Na twee dagen werd bijna overal het werk hervat. Ook op donderdag 27 februari bleek de treinenloop nog wat gestoord en mijn trein kwam veel te laat in Amsterdam aan. De weg naar de fabriek gaf nu een geheel ander beeld te zien. Overal liepen zwaar bewapende Duitse soldaten met handgranaten tussen de koppelriem. Ook op de daken van de huizen en de fabriek stonden soldaten met machinegeweren opgesteld. ‘Tsjonge, wat zijn die moffen geschrokken’, dacht ik bij mezelf. Ik betrapte mezelf op die fout, want wij spraken immer over nazi’s en Duitsers, maar nooit over moffen.

In de fabriek werd ik begroet als de verloren zoon die na jaren in het ouderlijk huis was teruggekeerd. Mijn kameraden hadden er al rekening mee gehouden dat ik gearresteerd zou kunnen zijn en waren dus blij dat ik er toch was. Wij misten nog één man, Gerrit Meerbeek uit Hilversum. Ik beloofde na het werk eerst naar zijn huis te gaan om poolshoogte te nemen. Ook de chef personeelszaken, de heer de Jong, ontbood mij en vroeg of ik iets wist. Ik wist niets, maar maakte me wel ongerust. Ik kende Gerrit al heel lang omdat hij ook uit Amersfoort afkomstig was. Nu woonde hij al jaren in Hilversum. Zijn vrouw, Ger, kende ik goed omdat wij beiden in dezelfde jaren zeer actief in de AJC waren geweest.

Van Ger hoorde ik wat er was gebeurd. Gerrit was de eerste sta-

kingsdag direct naar de NSF in Hilversum gegaan en had bij de ingang de mensen opgeroepen eveneens het werk neer te leggen. Hierbij kwam hij in conflict met een NSB'er die hem opzettelijk met de fiets raakte. Gerrit beantwoordde de provocatie en raakte verwickeld in een vechtpartij die verstrekkende gevolgen zou hebben. De NSB'er ging zich bij de politie beklagen: Meerbeek had hem willen verhinderen aan het werk te gaan. 's Nachts werd hij van zijn bed gelicht en aan de Duitse autoriteiten overgedragen.

De 'judaspenning'

Flameling: Na de werkhervatting moesten wij ons direct beraden over de toestand die was ontstaan. Er werd aanvankelijk besloten dat degenen die zich aan de staking hadden onttrokken uit het bedrijf verwijderd moesten worden. Wij konden deze mensen natuurlijk niet ontslaan, maar er waren wel andere wegen om hun verwijdering te bewerkstelligen. Wij konden hun aanwezigheid dusdanig negeren dat er niet veel anders op zat dan te vertrekken. Tegen een eendrachtige toepassing van dit middel is niemand in staat zich op de werkvloer te handhaven. Sommigen van hen voelden de ernst direct aan en betuigden hun diepe spijt. Zij verklaarden hun houding als ingegeven door angst voor mogelijke Duitse strafmaatregelen en boden aan de twee dagen loon, die zij als onderkruipers kregen doorbetaald, aan ons af te staan voor hulp aan de gezinnen van de slachtoffers. Deze suggestie werd door ons aanvaard en gold dan ook voor allen die zich hadden misdragen. Zo ontstond de 'judaspenning'.

Hoeveel mensen het betrof weet ik niet precies. Er werkten toen wel enige duizenden mensen bij Fokker en ik vermoed dat het toch zo'n honderd á honderdvijftig man moet zijn geweest, want wij beschikten plotseling over een paar duizend gulden voor ons solidariteitsfonds. Ik zie nog de man uit mijn ploeg naar mij toekomen met de woorden: 'Flameling, pak het aan alsjeblieft, dit geld brandt in mijn handen. Ik schaam mij zo. Ik hoop dat ik bij jullie mag blijven.' 'We zullen er niet meer over praten,' zei ik, 'maar ik hoop dat het een goede leerschool voor je is.' Hij beloofde me dat hij altijd voor de slachtoffers zou blijven bijdragen en dat heeft hij ook gedaan.

4.4 Breuk met Sneevliet

Groeiend onbehagen

Flameling: Het was voorjaar 1941 en ik keek vanuit de trein naar Amsterdam naar het frisse jonge groen dat aan mijn oog voorbij gleed. Het zou zeker een mooie dag worden met zo'n strakke blauwe lucht. Ik was laat omdat ik naar de tandarts moest. En omdat er zich in mijn treingedeelte – in tegenstelling met de vroege uren – maar weinig reizigers bevonden, probeerde ik toe te geven aan de neiging de wereld te zien als vredig en mooi. Maar het lukte niet zo goed, ik kon dat nare gevoel van naderend onheil maar niet van me afzetten.

In mijn aktetas zat, naast mijn brood, een aantal exemplaren van *Spartacus*. Op zichzelf was dit niets bijzonders, ik had al zo vaak materiaal binnen de fabriek gebracht en ik was nog nooit aangehouden. Maar toch... Als ze me zouden pakken, zou het niet bij een vermaning blijven. Er kwam bovendien nog iets bij: ik was het met de inhoud niet helemaal eens.

Het werd voor mij steeds moeilijker om de kritiek van mijn kameraden af te wijzen. Zeker, de krant werd gelezen, maar geen mens wenste te geloven dat Hitler en Stalin het samen op een akkoordje zouden gooien. En dat was precies wat Sneevliet in de krant schreef. Telkens moest ik het horen: 'Geloof jij nou echt Joop, dat er geen oorlog komt van Duitsland tegen Rusland? Hitler schreeuwt al jaren van de daken dat hij de joden en de bolsjewieken zal vernietigen.' Ik voelde mij dan in een onmogelijke positie gedrongen. Mijn collega's vertrouwden mij nog volkomen, maar ik zag de dag naderen dat ik zou moeten erkennen dat ik er faliekant naast zat. Want ook voor mij stond het vast: De aanval op de Sovjet-Unie zou komen, het niet-aanvalsverdrag ten spijt. De gedachte hieraan bracht me nog meer in onzekerheid.

De trein naderde Amsterdam Centraal en ik stond maar vast op om dat nare gevoel van me af te zetten. Een paar stappen verder zag ik een krant liggen. Het was *Volk en Vaderland* van de NSB. Eerst liep ik er voorbij, maar ik keerde snel terug, nam de krant op, schoof mijn kranten ertussen en stopte alles weer in mijn tas. Ik deed dit in een opwelling, maar het gaf me toch wat van mijn gewone kalmte

terug. Bij de fabriek aangekomen, stak ik mijn pas omhoog voor de man van de bewakingsdienst en liep door. Ik was misschien tien meter verder toen ik hoorde dat ik moest blijven staan. Een van de bewakers kwam naar me toe en zei: ‘Wat heeft u in uw tas, mag ik dat even zien?’ ‘Natuurlijk’, zei ik zelfverzekerd. Ik maakte mijn tas open en pakte de krant beet, maar haalde hem er niet uit. ‘Mijn brood en mijn krant, zie u wel?’ De wijze waarop de man mij aankeek kon van alles betekenen. Het kon zijn dat hij dacht: ‘Hoe heb ik het nou, is die vent ook al NSB’er?’ Maar het kon ook iets heel anders zijn. Het was niet van zijn gezicht af te lezen. Hij pakte de krant niet en het klonk heel geruststellend in mijn oren toen hij zei: ‘In orde, meneer.’ Mijn nare voorgevoel was dus niet ongegrond geweest, maar nu was *Volk en Vaderland* mijn redder, hoe vreemd dat ook uit mijn mond mag klinken. Ik nam de waarschuwing echter wel ter harte, het geluk staat misschien niet altijd aan je zijde.

Fouten in de krant

Dolleman: Als vanouds schreef vader zijn artikelen, nu voor *Spartacus*. Bovendien schreef hij de *Brieven aan sociaal-democraten*, ook wel als *Socialistische Brieven* uitgeven. Als penningmeester van de illegale organisatie kende hij als geen ander de zorgen voor het bijeenhouden van de noodzakelijke gelden. Daarbij moest hij de contacten in het district Zuid-Holland en met de drukkers onderhouden. Bij het zware bakkersvak met zijn nachtelijke arbeidsuren vergde dit het uiterste van vaders krachten, temeer daar de spanning van het gevaar ieder uur aanwezig was. Maar vaders kracht leek onverwoestbaar. Nimmer ontzag hij zich; zelf bracht hij, soms met onze hulp, koffers met kranten en manifesten naar Rotterdam, Haarlem en Amsterdam! Eigenlijk was het erg onverantwoord om een leidend partijman daarmee te belasten... Maar zo was het nu eenmaal in die tijd: een meer dan volledige inzet werd vereist.

Natuurlijk konden wij soms iets van zijn werk overnemen. Vooral moeder heeft heel wat reizen en fietstochten gemaakt om het materiaal te bestemder plaatsen te brengen. Het leeuwendeel van het werk deed vader niettemin.

De bezoeken van medewerkers waren na de inval uit begrijpelijke

gronden tot een minimum beperkt. Slechts tijdens een korte episode werd het weer drukker in ons huis en laaiden de emoties van de vroegere discussies weer op. Dat was toen in juni 1941 de oorlog tussen Duitsland en Rusland uitbrak. De Haagse afdeling van de partij kende een relatief groot aantal geschoolde marxisten. Deze waren zeer verontrust – en verontwaardigd – toen één dag voor de Duitse inval in de Sovjet-Unie het nieuwste nummer van *Spartacus* verscheen met een artikel getiteld ‘Stalin – knecht der Duitsers’. Het was natuurlijk toevallig dat een dergelijke kop boven dit artikel van Sneevliet juist in dat nummer van de krant moest staan. Maar het tekende wel de verkeerde visie die Sneevliet op de verhouding Duitsland-Rusland had. Volgens Sneevliet waren Hitler en Stalin natuurlijke bondgenoten. Iedereen, ook mijn vader, vond dat met dit nummer van de krant niet gewerkt kon worden.

Conflict over de Sovjet-Unie

Flameling: Sneevliet toonde altijd grote interesse wanneer het ging om de houding van de bedrijfsarbeiders tegen de bezetting en hij was altijd vol belangstelling als de Fokker-fabriek ter sprake kwam. ‘Wij hebben veel te weinig mensen in de grote bedrijven’, zei hij dan. Ik probeerde hem duidelijk te maken dat de mensen in mijn bedrijf over het algemeen van mening waren dat Hitler de Sovjet-Unie aan zou vallen. De geruchten over grote Duitse manoeuvres in het Oosten werden door velen beschouwd als een aanwijzing in deze richting. Sneevliet was echter van mening dat het non-agressieverdrag zowel voor Hitler als Stalin gunstig was, maar niettemin strijdig was met de idealen van het communisme. De manoeuvres werden aan beiden kanten gehouden. Elk leger houdt nu eenmaal grootschalige oefeningen, vond hij. De laatste maal dat we er over spraken, waren ook Ab Menist en Willem Dolleman erbij. Maar zij zeiden niets en dat versterkte mij in mijn mening dat zij de opvatting van Sneevliet volledig deelden.

Op 22 juni 1941 rolde de Duitse oorlogsmachine over het grondgebied van de Sovjet-Unie. Op het werk vroegen mijn kameraden wat nu mijn houding was. Die vraag had ik verwacht en mijn antwoord was duidelijk: ‘Jullie weten hoe wij tegenover het Stalinisme staan, maar

ik ben van mening dat het bestaan van de Sovjet-Unie van veel groter betekenis is dan het feit dat Stalin daar regeert. Als de plannen van Hitler slagen, dan wordt de wereld honderd jaar teruggeworpen. Dat zou een ramp betekenen, niet alleen voor de Sovjet-Unie, maar voor de hele internationale arbeidersbeweging. Daarom moeten wij nu onze onvoorwaardelijke solidariteit met de Sovjet-Unie verbinden met de strijd tegen de nazi's in ons eigen land.'

In dezelfde geest had ik al een artikel geschreven voor het *Bulletin*, een gestencilde uitgave voor intern gebruik. Ik was zo vast overtuigd van de juistheid van mijn standpunt, dat ik niet eens gedacht had aan de mogelijkheid dat dit genegeerd zou kunnen worden. Toen de koerier het volgende nummer van *Spartacus* kwam brengen, met daarbij een exemplaar van het *Bulletin*, was ik zeer benieuwd naar de inhoud. Het werd voor mij echter een grote teleurstelling. De krant was natuurlijk geschreven vóór het tijdstip van de Duitse aanval op de Sovjet-Unie en het kostte nogal wat tijd voordat deze gedrukt en rondgebracht kon worden. Maar dat Sneevliet zich zo star in een verkeerde zienswijze bleef vastbijten, was voor mij ongelooflijk. In elk geval was zijn opvatting over de verhouding tussen Duitsland en de Sovjet-Unie door de feiten achterhaald. Het was voor mij onmogelijk deze krant in het bedrijf te brengen. Ik zou mijn positie en die van onze organisatie volkomen onmogelijk maken. Geen redelijk denkend mens zou toch van mij kunnen verlangen dat ik een blad ging verspreiden met de mening dat er geen oorlog tussen Duitsland en de Sovjet-Unie verwacht kon worden, terwijl deze al in volle gang was! En dan spreek ik nog niet eens over de persoonlijke risico's die eraan vastzitten. Ik gaf de kranten dus terug aan de koerier met het advies deze maar te verbranden.

Met mijn artikel voor het *Bulletin* was het niet veel beter gesteld. Het was niet opgenomen, maar er was wel een uitvoerig polemisch artikel van de hand van Sneevliet geplaatst, waarin mijn opvatting werd bestreden en waarvan alleen ik iets kon begrijpen. Er is niets meer van in mijn bezit, maar er is een van Sneevliets uitspraken in mijn geheugen bewaard gebleven; namelijk dat mensen die zo dachten over de betekenis van de Sovjet-Unie er blijk van gaven nog steeds oude bagage mee te dragen. Het werd me

duidelijk dat er een ernstig politiek conflict was ontstaan, maar ik hoopte dat we er door goed onderling overleg nog uit konden komen. Ik dacht nog niet aan een echte breuk, daarvoor waren wij toch te sterk met elkaar verbonden. Er gebeurde echter iets waarop ik absoluut niet gerekend had.

Afscheidsbrief

Dolleman: De trotskistische kameraden in het MLL-Front waren al sinds 1937 opgekomen voor de revolutionaire verdediging van de Sovjet-Unie. Zij hadden voortdurend benadrukt dat het niet-aanvals-pact tussen Hitler en Stalin uit 1939 slechts een tijdelijk karakter had. Ook vader had zich voor en tijdens de oorlog uitgesproken vóór de verdediging van de Sovjet-Unie. Bovendien had hij herhaaldelijk geprotesteerd tegen het onderdrukken door de partijleiding van discussie over dit meningsverschil. Vandaar dat zij nu bij hem kwamen.

Het was begrijpelijk dat vader, na deze politieke blunder van Sneevliet, veronderstelde dat deze het niet zou aandurven de discussie nog langer tegen te houden. Hij verzekerde de geëmotioneerde kameraden dat de reeds lang beloofde discussie zou worden opengesteld.

Maar Sneevliet en een deel van de Centrale Leiding bleven traineren en uiteindelijk werd in een vergadering van 12 oktober 1941 besloten discussie te verbieden. Dat was vader te veel. Hij kon niet verdragen dat de interne democratie om hals werd gebracht. Hij zette zich tot het schrijven van zijn afscheidsbrief.

Terwijl hij daarmee bezig was, kwamen Herman Drenth en Wout Tieleman op bezoek. Ze kwamen terug van een reis naar Haarlem, waar ze wegens hun oppositioneel gedrag door de Centrale Leiding waren uitgenodigd voor een gesprek in de woning van Cor Gerritsen. Sneevliet en Stan Poppe zouden er aanwezig zijn. Maar Sneevliet was er niet en Poppe deelde mede dat zij zouden worden geroyeerd. Van een gesprek was in het geheel geen sprake. Omdat hen niet duidelijk was hoe vader tegenover dit alles stond, waren zij direct vanaf het station naar hem toegekomen.

Toen Herman en Wout diep verontwaardigd bij hem kwamen, was vader juist zijn brief aan het schrijven. Vader verzocht hen om hem nog enige minuten te geven om zijn brief af te maken.

Verrast en doodstil luisterden zij, toen vader met verstikte stem – typerend voor hem wanneer ontroering hem te machtig werd – voorlas. Iedereen was onder de indruk en allen begrepen hoeveel moeite het vader had gekost deze brief, waarin hij van zijn beste vrienden en kameraden gedurende meer dan vijftien jaar afscheid nam, te schrijven. Van de aanwezige getrouwen kreeg hij dan ook de toezegging dat ze achter hem stonden.

Buitengesloten

Flameling: Al snel na mijn weigering het bewuste nummer van *Spartacus* in het bedrijf te brengen, kreeg ik onverwacht bezoek van de koerier, die mij namens Sneevliet mededeelde dat ik wegens disciplinebreuk was buitengesloten en elk contact met mij was verbroken. Ik keek hem vol ongeloof aan en begreep er niets van. ‘Het is geen tijd voor geintjes’, zei ik. ‘Het is geen grap’, antwoordde hij. ‘Ja, maar wie heeft dat besluit dan genomen?’, vroeg ik. ‘Dat weet ik niet, ik moest alleen de boodschap overbrengen’, was het antwoord. ‘Maar, hoe denk jij hierover? Je weet waarover het gaat! Zou jij die krant dan wel verspreid hebben?’ Hij haalde zijn schouders op en gaf geen antwoord op mijn vraag. ‘Ik heb zorgvuldig je argumenten overgebracht. Het enige wat ik weet is dat Sneevliet er woedend over was. Maar ik heb hem zelf niet gesproken’, zei hij en ging weg.

Na de verbouwereerdheid kwam bij mij de woede. ‘Ze zijn gek’, zei ik tegen Bep. ‘Weet je wat ik denk,’ zei ze, ‘het is vast het werk van Sneevliet persoonlijk. Hij duldt geen tegenspraak, van niemand en hij zal ook nooit toegeven dat hij iets fout heeft gedaan.’ Misschien was het wel persoonlijk van Sneevliet, dacht ik zelf ook. ‘Maar daar heeft hij het recht niet toe’, hield ik mezelf dan weer voor. ‘Wat verbeeldt die man zich wel. Hij heeft het er altijd over dat we te weinig mensen hebben, maar hij jaagt ze zelf weg!’ Zo ging ik maar door en begon daarna te schrijven, vellen vol, om alles dan weer te verscheuren.

Het vervelende was dat ik niet wist waar het driemanschap Sneevliet, Menist en Dolleman zich bevond, want ik wilde toch wel graag weten wat de anderen ervan vonden. Zij kwamen altijd naar mij toe, maar nu zag ik niemand meer. Het was een vreemd gevoel de vertrouwde contacten te moeten missen. Na enkele dagen waarin allerlei

gedachten door mijn hoofd dwarrelden, kwam ik tenslotte tot het besef dat het gebeurde een definitieve breuk betekende. Misschien was het anders gegaan als we er alsnog over hadden kunnen praten. Nu werd mijn medeleven met hetgeen er in de Sovjet-Unie gebeurde zo alles overheersend, dat ik bijna aan niets anders kon denken. De berichten waren alarmerend. Dagelijks schetterden de Duitse overwinningsberichten via de radio de huiskamers binnen. Hele legereenheden van het Rode Leger werden door de machtige tangbeweging van de Duitsers uitgeschakeld. De Duitse opmars leek onstuitbaar, net als de aanval op het westen in 1940.

Verzoening

Dolleman: In zijn brief had vader beschreven hoe de ondemocratische gang van zaken zijn werk in het MLL-Front onmogelijk maakte en had hij afscheid genomen van zijn vroegere kameraden. Maar het liep anders. Enkele dagen later reeds belde Sneevliet aan. In diezelfde kamer waar al zo vele bijeenkomsten en vergaderingen hadden plaatsgehad, vond nu een lang en ontroerend gesprek plaats tussen twee oude vrienden. Sneevliet wilde vader voor het MLL-Front behouden. Eigenlijk konden ze ook slecht buiten elkaar. Sneevliet, die vaders theoretische kracht in de partij hoog waardeerde, kwam toen zelfs tot de uitspraak: 'Jij mag in geen geval uit de partij gaan, Willem! Op 't ogenblik ben jij de belangrijkste. Als er één moet gaan, zal ik het zijn.' Ten slotte eindigde het conflict met de toezegging van Sneevliet dat het discussieorgaan er zou komen en dat vader daarvan de redacteur zou zijn.

Het was een overwinning die geheel paste in ons huis. Want niets was hier meer op zijn plaats dan kameraadschap, gelijkberechtiging en democratie. Het waren begrippen die bij vader in hoog aanzien stonden en waarvoor hij altijd op de bres had gestaan. De uitholling van de democratische rechten van arbeiders in de SDAP en de communistische partij kon hem ziedend maken en binnen de RSAP was hij de principiële verdediger van het recht op vrijheid van meningsuiting. Het was meer dan iets anders een deel van zichzelf.

Tegenover de partijgenoten die zich achter hem hadden gesteld kon hij nu vol vreugde verklaren dat het zo langdurige gevecht gewonnen was.

Sneevliet en Dolleman in 1935 met Sneevliets zoon Pam.

Sneevliet en Willem Dolleman kenden elkaar als sinds de jaren tien, hadden samen oppositie gevoerd in de communistische partij en hadden samen de RSP en de RSAP opgebouwd. Sneevliet zag Dolleman als de belangrijkste theoretische kracht achter de partij. Sneevliets zoon Pam (rechts) zou nog voor de oorlog zelfmoord plegen. Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

Afstand

Flameling: De stemming onder de mensen, althans de grote meerderheid, was neerslachtig. Ook bij velen die nooit veel met de Sovjet-Unie op hadden, viel waar te nemen dat men graag had gezien dat het Rode Leger de aanvallers zou hebben teruggeslagen. Men voelde instinctief dat de slag om de Sovjet-Unie van beslissende betekenis voor de toekomst zou zijn. De neerslachtige stemming maakte weer plaats voor een toenemend gevoel van hoop toen bekend werd dat Moskou en Leningrad stand hielden. Het Duitse leger voor Moskou werd teruggeslagen. Leningrad werd weliswaar ingesloten en kreeg zwaar te lijden onder een dodelijke druk van de Duitse blokkade welke anderhalf jaar zou duren, maar de stad hield stand. Wij wisten geen bijzonderheden, maar het was voor ons voldoende te weten dat de opzet van Hitler niet was gelukt.

Geleidelijk nam ik meer afstand van het MLL-Front, of, beter gezegd, ik begon te wennen aan het feit dat ik er buiten stond. Ik bleef revolutionair-socialist, maar mijn standpunt inzake de Sovjet-Unie betekende voor mij toch een onoverbrugbare kloof tussen mij en Sneevliet en de zijnen. Pas maanden later vernam ik van een vroegere partijgenoot die zich bij de communisten had aangesloten dat er wel degelijk sprake was geweest van heftig verzet van Willem Dolleman tegen het standpunt van Sneevliet inzake de Sovjet-Unie. De man kwam net als ik uit de OSP en had het vernomen van Jan Koeslag uit Arnhem, eveneens een oud-lid van de OSP. 'Het is er hard aan toegegaan,' zei hij 'want Willem Dolleman dreigde met een scheuring als dat gemieter van Sneevliet tegen de Sovjet-Unie niet ophield. Nou, die heeft toen wel bakzeil gehaald.' Ik kende Jan Koeslag goed, hij was evenals ik van het jaar 1904. Het was hoogst waarschijnlijk dat Jan Koeslag het met Willem Dolleman eens was geweest en de behoefte had gehad om daar met iemand over te praten. Wat ik echter niet kon bevatten was dat ik zoiets moest vernemen van iemand die ik toevallig in de trein ontmoette. Waarom had Willem Dolleman, of een ander desnoods, geen contact met me gezocht? Deze vraag is later ook nooit beantwoord. Het heeft lang geduurd eer ik zover was dat ik mij kon neerleggen bij de gedachte dat ik aan het gebeurde geen enkele schuld had en dus mezelf niets te verwijten had.

Politie

Dolleman: Op 2 maart 1942 belde 's nachts om half twaalf een Hollander aan die moeder vroeg of vader thuis was; hij werd 'gestuurd door Jan Edel'. We wisten echter dat Jan Edel reeds op 24 februari was gearresteerd. Moeder antwoordde dus dat vader er niet was en pas de volgende middag om ongeveer 2 uur thuis zou komen. Het leek erop dat we geluk hadden, de man nam er genoeg mee.

Onmiddellijk wekte moeder vader. Ze zei hem dat hij zich snel moest aankleden en door de tuinen aan de achterkant moest verdwijnen.

Maar het was al te laat. Na luttele minuten werd er weer gebeld en toen stormden gewapende Duitsers binnen. Vader werd uit bed gehaald, moeder en mijn broer Willy moesten op de bank in de kamer blijven zitten. Zij durfden nauwelijks een woord te spreken. Na enige tijd werd vader naar de woonkamer gebracht en moeder en Willy naar het kleine kamertje. Zij verkeerden in grote angst en klemden zich aan elkaar vast. Alle hoop hadden ze verloren.

Frans sliep.

Vader werd in de kamer tegen de muur gezet en de Duitsers begonnen tierend hun verhoor. Vijf uur zou het duren. Intussen sleepten andere Duitsers de boekenkasten leeg en reden twee keer een auto vol met boeken naar Amsterdam.

Toen moeder na enige uren wat goed verzameld had, gingen ze naar de woonkamer. Bij het openen van de deur hoorde ze vader 'Nein!' antwoorden op een vraag van de Duitsers. Moeder vroeg: 'Darf ich mein Mann eine Tasse Kaffee machen?' Na enige aarzeling kwam het antwoord: 'Sehr Gut'. Toen ze terug was in het kamertje, vroeg Willy of zijn jasje nog over de stoel in de kamer hing; in de zak zat een *Spartacus!*

Frans was niet wakker geworden van de gebeurtenissen. Pas toen de Duitsers met vader weggingen, mocht moeder hem wakker maken. Zó uit de slaap moest hij afscheid nemen. Frans was nog geen zestien jaar.

Bij alle ellende gaf het toch een bevrijdend gevoel, toen bleek dat de Duitsers Willy's jasje onberoerd hadden gelaten!

De weken na de arrestatie waren vol wanhoop en verdriet. Moeder ging wekelijks een keer naar de Weteringschans in Amsterdam om

schoon ondergoed te brengen en vuile op te halen. De labels aan de waszakken die terugkwamen waren altijd voorzien van een met een speld geprikte of met de nagels ingekraste groet: ‘g.W.’ en ‘g.U.K.W.’ en eenmaal had vader blijkbaar een anilinepotlood gekregen. Moeder had, tegen het verbod, aan de achterkant van de kartonnen label geschreven: ‘Liebste, sei stark, halt Mut. Viel Grüsse und Küsse, Meta und Kinder.’ Vader mocht terugschrijven op dezelfde label, die aan de vuile was terugkwam: ‘Viel Grüsse und Küsse, dein Willem.’

Het waren de enige levenstekens in die angstige weken. Het was ook de enige verbinding welke vader nog met het huis had. Niets hoorden we over de verhoren, niets over de behandeling. Niets, helemaal niets.

Tot ons op 7 april het bericht bereikte van de toegewezen verdediger, Mr. H.G.W. Worst. Op die datum was hem door het Deutsche Obergericht telefonisch medegedeeld dat hij als verdediger was toegevoegd aan vader, Ab Menist en Jan Koeslag.

Toen hij het telefoontje kreeg, was de zitting al begonnen. De zittingen op 7, 8 en 9 april in de Euterpestraat eindigden op de laatste dag met het uitspreken van het doodvonnis.

Op 10 april diende Mr. Worst nog een gratieverzoek in, maar dat mocht niet meer baten. Op diezelfde dag mochten wij van vader afscheid nemen op de Weteringschans. Op 12 april werden hij en zijn vrienden afgevoerd naar Amersfoort, en op 13 april gefusilleerd op de Leusderhei.

Er heerste diepe rouw in ons huis.

Verlies

Flameling: Het gaf een hevige schok toen ik begin maart 1942 vernam dat de Duitse tang zich rond een groot aantal kameraden had gesloten. De intensieve jacht op *Spartacus* had dus het zo begeerde resultaat opgeleverd. Ik wist niet hoe en onder welke omstandigheden de arrestaties hadden plaatsgevonden, maar na het geleidelijk bekend worden van een aantal namen, begon ik mezelf toch af te vragen of er dan geen aanwijzingen in mijn richting waren. Zeker, ik stond er al een aantal maanden buiten, maar welke strategie volgden de nazi's in hun jacht op de tegenstanders? Indien zij waren nagegaan welke mensen bekendheid genoten als anti-

fascisten, dan zouden zij mijn naam zeker gevonden hebben. Het werkte misschien wel in mijn voordeel dat ik reeds in 1939 niet meer in Amersfoort woonde en daar uit het zicht was verdwenen, maar het zou slechts weinig moeite kosten om er achter te komen waar ik mij gevestigd had. Bovendien waren er aardig wat artikelen in bladen verschenen onder mijn naam en bij justitie was ik ook geen onbekende. Ik voelde me allerminst op mijn gemak en twijfelde over hetgeen ik moest doen. In het bedrijf drongen mijn naaste vrienden er op aan onder te duiken, maar ik aarzelde. Als er niets te vrezen zou zijn, dan zou ik het voor mezelf en anderen alleen maar moeilijker maken. Men bleef echter aandringen en toen ik vanuit het bedrijfskantoor ook nog de hint kreeg om te verdwijnen in de illegaliteit, begon het voor mij menens te worden. Ik beloofde spoedig een besluit te zullen nemen, maar stelde dit besluit toch weer uit. Toen kwam de slag: op 13 april 1942 vielen als gevolg van de uitgesproken doodvonnissen de volgende leden van de Centrale Leiding van het MLL-Front voor het vuurpeloton:

Henk Sneevliet	<i>geboren in 1883</i>
Ab Menist	<i>geboren in 1896</i>
Willem Dolleman	<i>geboren in 1894</i>
Jan Schriefer	<i>geboren in 1906</i>
Jan Koeslag	<i>geboren in 1904</i>
Jan Edel	<i>geboren in 1905</i>
Cor Gerritsen	<i>geboren in 1905 (pleegde zelfmoord in zijn cel)</i>
Rein Witteveen	<i>geboren in 1893, (drukker van de illegale krant Spartacus)</i>

De vier gearresteerde vrouwen, Mien Sneevliet, Jannie Schriefer, Trien de Haan-Zwagerman en Jeltje Witteveen, werden overgebracht naar het beruchte vrouwenconcentratiekamp Ravensbrück en zouden deze gruwel overleven.

Het is voor mij, ook nu nog, moeilijk onder woorden te brengen

hoe ik mij voelde na het vernemen van deze tijding. Ik hoorde er weliswaar niet meer bij, maar het was toch of er iets belangrijks in mijzelf was weggeslagen. Het gebeurde drukte mij dusdanig terneer dat ik in deze depressieve toestand zelfs ging wensen dat ik hetzelfde lot had ondergaan. Op Rein Witteveen na kende ik ze allemaal. Jan Schriefer, Jan Koeslag, Jan Edel en Cor Gerritsen waren net als ik voortgekomen uit de OSP en we hadden elkaar vele malen ontmoet op vergaderingen en congressen. Henk Sneevliet, Ab Menist en Willem Dolleman leerde ik later kennen in de RSAP. Men hen kreeg ik vanaf 1935 veel te maken. Vooral na de vlucht van Schmidt uit de RSAP in 1936 werd mijn samenwerking met dit oude driemanschap hechter en dit hield stand tot 22 juni 1941, de datum van de definitieve breuk.

Het wegvallen van zoveel kameraden en die ene fatale klap gaf mij een vreemd gevoel van eenzaamheid. Vreemd omdat ik er buiten stond en toch het gevoel had bij hen te horen. Het begon tot mij door te dringen dat het feit er niet bij te zijn domweg aan die zogenaamde disciplinaire maatregel moest worden toegeschreven. Een gevoel van blijheid kon ik echter aan deze gedachte niet ontleen, daarvoor leek mij alles te absurd.

Drie á vier weken duurde de twijfel over de vraag of ik moest onderduiken of gewoon doen alsof er niets gebeurd was. Ik koos tenslotte voor het laatste en deelde mijn besluit mee aan mijn naaste vrienden in het bedrijf, toch grote opluchting van mezelf. Mijn gevoel van eenzaamheid kon ik langzamerhand overwinnen door de hechte band met mijn kameraden in de fabriek.

A. Menist

H. Sneevliet

W. Dolleman

J. Koeslag

J. Schriefer

J. Edel

R. Witteveen

C. Gerritsen

A. Ijmkers

J. Roebbers

*De gevallen
strijders van het
MLL-Front
Collectie Internationaal Instituut
voor Sociale
Geschiedenis,
Amsterdam.*

4.5 Brief van medegevangene 15 PDA

Van de laatste momenten uit het leven van Sneevliet en zijn kameraden is een bijzonder document bewaard gebleven. Een medegevangene heeft na de oorlog een brief geschreven aan het linkse weekblad De Vlam. Wij drukken die hier af.

6 november, 1945

Geachte redactie,

In *De Vlam* van 27 October las ik een artikel 'Slachtoffers van de Nazi-terreur herdacht'. Ofschoon ik niet behoor tot de Vlamgroep (ik ben losse-nummer-lezer) en behoor (schrik niet) van huis uit tot de A.R. (thans partijloos), heb ik toch gedurende mijn vierjarige gevangenschap met name onder de communisten en socialisten vele vrienden leren kennen en voor velen heb ik een hoge achting. Ik werd, nadat ik 8 maanden Scheveningen had opgeknapt, op 5 April 1942 in de bunker gedeponeerd en zat daar meestal alleen. De andere 7 cellen waren leeg. Ik heb daar 6 weken doorgebracht, waarna ik in het kamp werd ondergebracht. Op Zondag 12 april werd ik uit mijn slaap opgeschrikt door SS-gedaver. Hollandse SS onder Duitse Führung. Het was ongeveer 9 uur 's avonds. Van alle cellen werden de deuren losgegooid en werd een strenge bewaking ingesteld. Dubbelposten buiten en binnen. Ik hoorde schreeuwen: 'Es kommen jetzt ganz gefährliche Leute'. Instructies werden gegeven en even daarna hoorde ik, dat in elke cel een lotgenoot werd ingesloten. Als je hard schreeuwt kan je elkaar in die cellen onderling verstaanbaar maken, althans wat je rechter- en linkerbuurman betreft. En al spoedig hoorde ik één van de gevangenen zeggen: 'Voor de oorlog zocht de Nederlandse regering mij en na 15 Mei de Duitse. Als ik dat ongeluk niet had gehad en niet in het ziekenhuis was opgenomen, hadden ze mij nooit gevonden.' En toen de prachtstem van Sneevliet: 'Mannen wij zijn er trots op, dat wij de eersten in Nederland zijn, die voor een rechtbank veroordeeld

zijn voor de zaak van de Internationale. En die hiervoor moeten sterven.’

Terloops de bewaking was zo scherp, dat b.v. elke 15 minuten de lichten in de cel werden ontstoken (ook de mijne) om door het Judasvenster te zien of iemand zelfmoord pleegde of wel trachtte te ontvluchten. [Eén van de leden van het MLL-Front, Cor Gerritsen, had namelijk in zijn cel zelfmoord gepleegd.] En eveneens werden doorlopend door twee SS'ers (Hollandse) de buitenramen, die trouwens geblindeerd waren, met zaklantaarns belicht. Al spoedig begreep ik wie mij in de bunker gezelschap hielden. Zeven (niet acht) ter dood veroordeelden. Allen mochten een gratieverzoek tekenen. Wat ze ook gedaan hebben. Eén van hen merkte nog op, dat het toch wel fijn was van die president van de rechtbank, dat hij hun beloofd had, dat nu vanavond hun vrouwen (naar ik meen drie hunner) in vrijheid zouden worden gesteld. ‘Die zijn nu weer thuis jongens’. Ongeveer zes uur 's morgens werd hun medegedeeld, dat het gratieverzoek was afgewezen (wat een kwatsch-vertoning) en dat het vonnis aanstonds zou worden voltrokken. Sneevliet vroeg toen, of zij samen gefusilleerd mochten worden, hand in hand. Dit werd afgewezen. ‘Sie werden gefesselt mit den Händen auf den Rücken’. Daarna, of ze zonder blinddoek mochten sterven. Dit werd toegestaan. Verder of hij als oudste het laatst mocht worden doodgeschoten. Ik hoor hem nog zeggen: ‘Niet waar makers, dat recht komt mij toe als jullie oudste. Ik was toch jullie leider?’.

Allen mochten een sigaar opsteken. Waarop gezegd werd (O, galgenhumor): ‘Ja, laten we dat doen, de Nederlandse staat betaalt het.’ Daarna nam Sneevliet het woord en sprak als volgt: ‘Ik heb vannacht mijn Gethsemané geleden. Toen ik jong was en ik in de beweging begon, zei mijn pastoor tegen me: Jong, je mag je gang wel gaan, als je je geloof maar behoudt. Welnu, ik heb de strijd gestreden en het geloof behouden. Het geloof in de zaak van de Internationale. Er moet nog veel gestreden worden, maar de toekomst is aan ons.’

Zo sprak hij ongeveer. Daarop vertelde hij nog enkele dingen uit Indië. Ze waren toen in één celletje gebracht. Vlak tegenover het mijne; maat 90x200 cm. En dan dat ontroerende moment: ‘Laten we elkaar de hand geven’ en uit volle borst zongen toen zeven mannen, een uur voor hun

dood, *De Internationale*. Wat een melodie en wat een woorden. Ik heb meermalen een concert bijgewoond, maar nooit zo met gevoel en overtuiging horen zingen. Ik schaam me niet dat ik huilde. Toen ik later zelf ter dood werd veroordeeld, was ik niet méér ontroerd dan door dit mooie moment. Daarna vroeg één der aanwezigen stilte en werd een katholiek gebed opgezegd. Welk weet ik niet. Het was muisstil. De wachtmeester vond dit alles goed. Daarna werden ze in een auto geladen. Om twintig over negen viel het eerste salvo. Toen ik vier weken later uit de bunker kwam en in het kamp werd ondergebracht, vernam ik, dat die morgen alle gevangenen in de barakken waren ingesloten. Niemand mocht zien wie er uit de bunker kwam. In het kamp wist men dus: er gebeurt iets bijzonders. Wat en wie wist men niet. Later heb ik het hun partijgenoten kunnen vertellen. (Men zal zich nog wel nr. 15 herinneren).

Ik heb behoefte om neer te schrijven, dat ik grote bewondering heb voor de wijze, waarop deze mensen als helden zijn gestorven. Onverschrokken en vol geloof in hun zaak. Ik kon niet nalaten u deze kleine bijzonderheden te schrijven, omdat ik de enige ben geweest, die de laatste uren van deze helden heb meegemaakt.

Met beleefde groeten verblijf ik,

Nr. 15 Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort (PDA)

4.6 Een stukgelopen huwelijk

Flameling: Na mijn breuk met Sneevliet verslechterde de verhouding met Bep meer en meer. We probeerden wel om middels gesprekken tot een beter begrip voor elkaar te komen, maar tenslotte hadden we beiden het gevoel dat het niet veel zin had om te praten. Zij ging steeds vaker naar haar ouders in Amersfoort en nam Marian dan mee. Ik had daar niets op tegen, hoewel ik met haar familie geen enkele binding meer had. Het feit dat zij dit deed was echter wel een gevolg van haar onvrede over onze verhouding tot elkaar. Bep hield mij niet tegen wat mijn activiteiten betrof, maar zij stond ook niet achter me. Niet echt tenminste, dat voelde ik meer dan dat het in woorden werd gezegd.

Daar de voedselvoorziening langzaam verslechterde, probeerden de vrouwen bij boeren in de omtrek groenten en aardappelen enz. te kopen en Bep was er een paar keer met de buurvrouw op uit geweest. ‘Ik ben niet van plan om hiermee door te gaan, want het is net bedelarij en dat is niets voor mij’, vertelde ze mij. Op een avond toen ik daar in het geheel niet op bedacht was vertelde zij me plotseling dat ze me ging verlaten en dat ik de zorg voor onze dochter Marian maar op me moest nemen. ‘Ik wil mijn vrijheid terug’, sprak ze met nadruk. Ze stelde meteen de datum vast om mij de gelegenheid te geven de nodige maatregelen te nemen. Ik voelde dat ze het meende en ik had niet de moed om te proberen haar op andere gedachten te brengen. Op mijn vraag wat zij ging doen en waar ze heen ging, vertelde ze dat ze weer naar haar ouders ging en later wel zou zien wat te doen. Zij verlangde wel dat Marian op gezette tijden door mij naar Amersfoort gebracht en ook weer gehaald zou worden.

Ik kwam door haar besluit in een moeilijke situatie te verkeren, want ik kon onmogelijk zelf haar plaats gaan innemen. Gelukkig voor mij was mijn vriendin Janna uit Arnhem bereid te komen. Ik kende haar uit de LJG en zag in haar een opkomende kracht voor de uitbouw van de jeugdorganisatie. De oorlog haalde echter een streep door deze verwachting. Het was geen gemakkelijke opgave om het kleine gezin te runnen, zeker niet in de oorlogsomstandigheden, waarin de zorgen steeds groter zouden worden. Janna heeft mij gedurende bijna twee jaar terzijde

gestaan en is daarna weer haar eigen weg gegaan. Ik ben haar mijn dank verschuldigd voor alles wat zij voor mij heeft gedaan en betekend.

Aan het eind van de oorlog kwam Flaming in contact met zijn nieuwe vrouw, die samen met enkele collega's op weg was naar hun atelier. Een van haar vriendinnen trad op als 'volleerd koppelaarster'.

'Je kan toch wel een keertje met haar gaan wandelen. Daar steekt toch geen kwaad in? En Cyl wil het graag', zei ze. En warempel, ik ging overstag en sprak met haar af voor een wandeling. Maar, dacht ik, ik zeg dan meteen dat er verder niets bij gedacht kan worden, want ik begin nergens aan. En dat deed ik ook, maar zij bleek meer verstand te hebben dan ik. Haar vrouwenlogica werkte perfect en ze zei dus niks. Toen we afscheid namen spraken we gewoon af voor de volgende keer.

Het ging zo goed dat we in hetzelfde jaar al samen op vakantie gingen in Hulshorst op de Veluwe. We kampeerden op een boerderij. Dat wil zeggen, het was meer half kamperen want je mocht van de bezetters 's nachts niet in een tent verblijven. Cyl sliep dus heel comfortabel in de boerderij met de andere vrouwen op zolder, boven het paard en ik met anderen in het voormalige varkenshok. Maar overdag kampeerden we echt in de boomgaard en dat was voor haar een heel nieuwe ervaring. Het was bovendien twee weken lang prachtig weer en dat is ook iets wat in ons landje zelden voorkomt.

Nog tijdens de bezetting trouwden Joop en Cyl Dam.

5

WIJ MOESTEN DOOR...

DE JAREN NA DE OORLOG

De arrestatie en executie van Henk Sneevliet en de zijnen was een zware slag en betekende het einde van het MLL-Front, de illegale voortzetting van de RSAP. De oorlog was echter nog niet voorbij. De oud-leden gingen ieder huns weegs.

Andries Dolleman richtte met anderen het trotskistische Comité van Revolutionaire Marxisten (CRM) op en bleef anti-fascistische propaganda bedrijven. Na de oorlog werd hij lid van de Revolutionair Communistische Partij (RCP) en was hij korte tijd actief in de Eenheidsvakcentrale (EVC). Joop Flaming sloot zich aan bij de illegale CPN en bleef daar ook na de oorlog lid van.

De oorlog had echter een grote wissel

getrokken op hun levens. Daarbij moesten beiden aan den lijve ondervinden dat de communistische partij sinds de jaren dertig maar weinig veranderd was.

5.1 De Bevrijding

De Bevrijding

Flameling: Eigenlijk moet ik de laatste twee maanden voor de bevrijding maar overslaan. Wat kan ik nog toevoegen aan wat door zoveel anderen al aan het papier is toevertrouwd? Het zou het zoveelste verhaal worden van de wanhopige pogingen om in leven te blijven. Langs de normale weg was niets meer te krijgen. De bakkers konden niet meer werken, want er was geen meel. Aardappelen en groenten waren producten van een voorbije tijd. Er was geen gas en elektra, drinkwater slechts op bepaalde uren. Er heerste hongersnood. Wat een verschrikking dat is, kunnen alleen diegenen begrijpen die het hebben ondergaan.

Er was één lichtpunt in de algemene misère: de boeren van de omliggende dorpen stelden melk ter beschikking aan de bevolking. We moesten het zelf halen en stonden dus in lange rijen bij de boeren in Kockengen en Portengen om een halve liter te krijgen. Soms kreeg je niets, dan was de voorraad uitgeput voor je aan de beurt was. Ik kon aan deze tochten meedoen omdat ik van mijn schoonmoeder een fiets zonder banden had gekregen. Cyl en ik gingen ook wel samen. Met een beetje geluk hadden wij dan samen een volle liter melk. Deze boeren gedroegen zich voorbeeldig. Ze vroegen geen cent meer dan de officiële prijs en distribueerden de melk volkomen eerlijk.

Mijn conditie ging voortdurend achteruit en tenslotte was het voor mij niet meer mogelijk er op uit te gaan. Mijn wilskracht brak volkomen en ik bleef het liefst op bed liggen. Ik was zo vermagerd dat zelfs het normaal zitten op een stoel pijnlijk was. De stroom van geruchten maakte op mij niet de minste indruk en toen op de avond van de vijfde mei werd gezegd dat de Duitsers hadden gecapituleerd, geloofde ik het niet eens. En nu was het toch waar, want de mensen gingen massaal de straat op en wensten elkaar geluk. Cyl en ik voegden ons erbij en gingen vrienden in de buurt opzoeken om erover te praten. Niemand dacht nog aan de klok van acht uur, iedereen zou het liefst de hele nacht op straat blijven om de herkregeen vrijheid te beleven.

De eerste dagen leefden wij in een roes. Voedsel was er nog niet,

maar het weer was prachtig. In alle straten en buurten was het een feest waaraan geen einde scheen te komen. Maar spoedig stak ook onvrede de kop op. Wat werd er met de afgeworpen voedselpakketten gedaan? Het enige wat men ervan gemerkt had, was dat er dezelfde avond al repen chocolade 'zwart' werden verkocht. Zo gingen enige weken voorbij. Tenslotte dreigde de Engelse commandant de verdeling zelf ter hand te zullen nemen als er niet snel werd gehandeld. Dat hielp, maar intussen was er al heel wat in verkeerde handen terecht gekomen.

De bevrijding in de Stadionbuurt

Engelschman: De bevrijding werd in de Stadionbuurt uitbundig gevierd, want veel mensen waren bereid mee te helpen er iets moois van te maken. Alles was goed geregeld want veel personen hadden voor de oorlog al leiding gegeven bij bijeenkomsten van verschillende organisaties. Ik was in het voorjaar van 1944 getrouwd en had de buurt verlaten.

Waar waren die mensen tijdens de bezetting? Laf? Bang? Zaten ze in het verzet? Ik mag niet veroordelen, maar ik heb wel ervaren, dat in de Stadionbuurt de hulp erg stroef liep. Na het overlijden van mijn moeder in 1980 meed ik het Hygiëaplein, ik had daar niets meer te zoeken.

Getrouwd

Nettie Kruidenink en Henri Engelschman op hun officiële trouwdag bij broer Nico in de tuin op 17 mei 1944. Officieel traden ze pas na de bevrijding in 1945 in het huwelijk als onderdeel van een 'combitrouwerij' van 25 stellen die tijdens de oorlog niet mochten trouwen

Privécollectie Familie Engelschman

5.2 Oorlogssyndroom

Het pistool (Over Leen Molenaar)

Dolleman: Ruim vijftig jaar was hij en het laatste jaar een oud man. Na 1945 was zijn zwarte haar snel grijs geworden, mogelijk mede als gevolg van de wekelijkse bleek- en verfbehandeling die het vanaf het voorjaar van 1942 had ondergaan. Het was een eigenaardige gewaarwording geweest toen zijn zwarte krullenkop voor het eerst was omgetoverd in een rossig-blond gladharig kapsel met een enkele slag erin. De metamorfose van een bouwvakker in een Engelse aristocraat!

Hij was illegaal, beroepsillegaal, zou je kunnen zeggen: zijn dagelijkse werk werd geheel gevuld met de organisatie van bonkaarten, persoonsbewijzen, etenswaren en materialen voor onderduikers, illegale werkers en koeriers.

Van eenvoudig bouwvakker was hij snel gestegen op de maatschappelijke ladder van rangorden in de illegaliteit. Hij organiseerde, gaf bevelen, leidde groepen.

Voor de Duitsers was hij een felbegeerde verzetsman; hele wijken waarvan ze vermoedden dat hij zich er schuil hield, werden afgezet en uitgekamd.

Zwarte Kees; de naam ontstond in 1942 en bleef behouden ondanks zijn gebleekte rossig-blonde en later grijs geworden haar. Als hij na de slopende inspanningen van het illegale werk thuis kwam, lag hij snel in een snurkende slaap languit op de bank. Soms de schoenen uit; ook wel geheel gekleed, colbertje en schoenen nog aan. De revolver lag binnen handbereik vlak naast zijn hoofd. Ik had altijd angst dat het ding zou afgaan, waarmee hij dan een niet gewilde en zeker niet verwachtte zelfmoord zou plegen.

Eens was hij twee maanden aan huis gebonden. Tijdens een reis naar het oosten was er een nauwgezette controle in de trein. De Grüne Polizei vroeg aan elke reiziger het persoonsbewijs en onderwierp dat aan een minutieus onderzoek. Dat van Kees, waaraan inderdaad een kleinigheid mankeerde, werd ingenomen. Vlak voor station Apeldoorn opende Kees het portier en sprong uit de rijdende trein. Hij kwam ongelukkig terecht, maar strompelde door het zand naast de spoorbaan toch nog weg. Een passerende schillenboer hielp hem over het hek en ver-

voerde Kees naar het adres dat hij opgaf. Twee uur duurde de tocht. Kees had de grootste moeite het niet uit te schreeuwen van de pijn.

Met een gesloten bestelauto werd hij diezelfde avond nog thuis gebracht. Enkele pleisters op de schaafwonden aan het gezicht konden het opgedroogde bloed niet verbergen.

Tijdens de behandelingen door een betrouwbare arts schreeuwde hij zo hard, dat we doodsbang waren dat de burens zouden komen informeren.

Kees was er vast van overtuigd dat de controle op hem gemunt was geweest, hoewel daar geen enkele concrete aanwijzing voor was. Vanaf die tijd vreesde hij voortdurend te worden achtervolgd...

De dromen van verschrikking begonnen. Angstig wakker geworden, sprong hij van de bank en greep onmiddellijk naar het pistool.

Terwijl hij sliep hebben we enige keren geprobeerd het wapen weg te nemen. Als hij al niet direct reageerde – wat meestal wél gebeurde want hij sliep wakend – en ons meteen de huid vol schold, dan deed hij dat zeker later, wanneer hij wakker werd en het pistool niet naast zich vond. Omdat zijn woede bijna op vechtpartijen uitliep, moesten we het wel teruggeven. Tot zijn dood in 1947 heeft hij het pistool behouden. Dat wil zeggen: tot enkele weken vóór hij stierf, toen hij in het ziekenhuis werd opgenomen.

Het leven na '45 heeft hem de bevrijding niet kunnen brengen. Door vrienden was hij in een baan gezet bij de Politieke Opsporingsdienst (POD). Het was een ondergeschikte positie. En juist in dát werk, waar Kees veel oud-illegalen ontmoette maar ook de Duitse en Hollandse fascistten, kon hij de aanpassing niet maken. Zeker niet in dát werkverband.

De conflicten kwamen langzaam op hem af, groeiden tot groteske obsessies. Niemand was er meer betrouwbaar, elke medewerker kon de vijand zijn die hem vervolgde. Zwarte Kees moesten ze hebben! Langs sluipwegen reed hij naar huis, alsmaar de achtervolging ontlopend. Zo werd hij snel oud en grijs.

Lange avonden zonder een woord te spreken gingen vooraf aan angstige nachten, waarin hij door vijanden was omringd. Drijfnaat was 'ie. Terwijl hij sliep wachtten de Grünen hem op, in een gesloten kring om de bank zittend. De kring was niet te doorbreken. De onheilspellende druk maakte hem met een schok wakker. Hij greep het pistool en

schoot, schoot... Maar de Grünen bespotten hem met hun grijnzende smoelen. Hij schoot, maar kon geen van die smoelen raken. Hij schoot, maar was machteloos. Drijfnaat bleef hij tot de morgen hem wekte.

Op de motor reed hij naar zijn werk. Halverwege de straat keek hij om of de achtervolgers er al waren. Op het werk zag hij ze weer: gevangen Grünen en NSB'ers, al het fascistentuig. En hij kon niets doen, het gebroed zat in het keurige administratieve onderzoek. Ze lachten hem uit. Kees moest zich neerleggen... Maar als hij naar huis reed moest hij steeds verwarder omwegen nemen.

Thuis werd gesproken over de ontvallen kameraden, want Kees had er heel wat verloren in die vijf jaren. Dan leefde hij weer op, kwamen de herinneringen, werd hij weer de organisator en de verzorger van de ondergedokenen.

Tot hij onder de morfine in de ziekenauto werd gedragen. In het ziekenhuis moesten ze hem vast binden. Hij schold op iedereen die de kamer binnenkwam. De dokters sneden nog in zijn grijze hoofd, in de tumor. Maar Zwarte Kees konden ze niet meer helpen. De nazi's hadden hem voorgoed te pakken.

Leen Molenaar

Leen Molenaar was tijdens de Oorlog als 'zwarte Kees' actief in het verzet en speelde daar een belangrijke rol. De overgang na de bezetting viel hem bijzonder zwaar.

Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

5.3 De toekomst van de Communistische Partij

De Communistische Partij opgeheven?

Flameling: Vrij snel begon er op politiek terrein weer beweging te komen. De colportage met *De Waarheid* kwam op gang en werd gekoppeld aan intensieve abonneewerving. Ik deed hier enthousiast aan mee en de resultaten waren zeer bemoedigend. Op een van de colportage-tochten schreef ik maar liefst éérentwintig nieuwe abonnees in. Het totale resultaat van mijn werk weet ik niet, maar het is bijna niet te geloven met welk een gemak in die dagen successen behaald konden worden. Achteraf bleken deze resultaten schromelijk overdreven, want geen van de nieuwe abonnees heeft ooit een krant ontvangen. Ik kwam daar toevallig achter toen een man die ik bezocht mij vertelde dat hij zich al twee keer had opgegeven – waarvan een keer bij mij – maar dat hij nog nooit een krant had ontvangen. Een aantal adressen kende ik nog wel, ook zij hadden niets meer gehoord. Toen ik dit doorgaf aan de leiding in Utrecht werd het eenvoudig afgedaan als een gevolg van onmacht. Dergelijke teleurstellende ervaringen kwamen meer voor en waren inderdaad vaak het gevolg van zwakheden in de organisatie. Maar deze zwakheden werden ook mede veroorzaakt door politieke verwarring, ontstaan door geruchten dat de partij niet in oude vorm zou terugkeren.

Vanuit de bezetting was een grote toevloed van nieuwe leden ontstaan die zich gegroepeerd hadden rond het illegale blad *De Waarheid*. Deze mensen waren over het algemeen geen geschoolde communisten, maar zij hadden grote verwachtingen van een sterke communistische partij. Verwachtingen die bovendien gevoed werden door de heroïsche strijd van het Rode Leger die de sympathie voor de Sovjet-Unie sterk had vergroot en verdiept. Gedurende de bezetting was de eventuele vorming van een soort Volkspartij al eerder aan de orde gesteld. Het zou een massapartij moeten worden die een sterke inbreng in de regering zou hebben. Ik voelde daar niets voor en mijn medewerkers in de Fokker-fabriek evenmin.

Ik maakte mij over de gang van zaken wel ongerust, want er

dreigde grote tweespalt in de partij te ontstaan. Aan de geruchtestroom kwam een einde toen we voor een vergadering werden opgeroepen in de Olympia-bioscoop. In deze zeer druk bezochte bijeenkomst zette een jonge spreker uit Amsterdam op weinig overtuigende wijze uiteen waarom besloten was tot opheffing van de partij. Het was namelijk van groot belang de basis van de partij te verbreden en daarvoor bood het dagblad *De Waarheid*, dat tijdens de bezetting zoveel vrienden had verworven, een goede grondslag. Wij zouden dus verder gaan als ‘Vereniging Vrienden van *De Waarheid*’. Uit de vergadering kwam geen enkel commentaar, ook van mijn kant niet, hoewel er wel mensen in mijn richting keken. Ik was het er niet mee eens, maar er was iets in mij dat me er toe bracht te zwijgen. ‘Niet nu’, dacht ik, ‘het zal alleen een groot tumult veroorzaken en daar hebben we niets aan.’

Wel ging ik aan het eind van de bijeenkomst naar de inleider toe om te zeggen dat mijn zwijgen niet betekende dat ik het er mee eens was. Hij was me dankbaar voor mijn houding. Ik liet er op volgen dat ik niet de enige tegenstander was, maar dat wij geen zin hadden om een chaos te veroorzaken. Het zou echter toch chaotisch worden, maar niet als gevolg van de houding van tegenstanders van opheffing van de partij.

Het Wilhelmus en Paul de Groot

Flameling: In de maand juni vond er een grote vergadering plaats in Tivoli in Utrecht waar partijleider Paul de Groot sprak. Ik kon op deze bijeenkomst niet aanwezig zijn omdat ik op dezelfde datum voor de Vrijdenkersvereniging ‘De Dageraad’ een inleiding zou houden over het onderwerp Vakbeweging en Godsdienst. Aanleiding hiervoor was de opkomst van de Eenheidsvakcentrale (EVC) waarin voor alle arbeiders plaats moest zijn. De EVC was na de oorlog ontstaan en was enige tijd de grootste vakcentrale in Nederland. Vooral in de havens had ze veel leden. Communisten hadden er belangrijke posities in handen. Volgens een deel van de leden van De Dageraad zou het algemene karakter van de EVC de strijdbaarheid van de vakbeweging verzwakken. Ik was daarentegen juist van mening dat wij alles moesten doen om de oude verdeeldheid – waarbij elk geloof zijn eigen vakbond had – te doorbreken. De datum

voor deze bijeenkomst was al eerder vastgesteld en het bestuur voelde er niets voor om deze te verschuiven naar een later tijdstip. Ik kwam dus mijn verplichting na en miste zodoende de vergadering in Tivoli.

Toen ik de volgende dag hoorde wat zich daar had afgespeeld had ik geen spijt van mijn afwezigheid. Integendeel, want de kans was groot geweest dat mijn tweede lidmaatschap van de communistische partij toen al een abrupt einde zou hebben gevonden. De rede van De Groot stond natuurlijk geheel in het teken van de opheffing van de partij en de vorming van de 'Vereniging Vrienden van *De Waarheid*', waarbij vooral onze 'nationale verbondenheid' werd benadrukt. Hij wenste dan ook dat de vergadering met het zingen van *het Wilhelmus* werd besloten en gaf de voorzitter opdracht om voor de uitvoering hiervan zorg te dragen. Maar deze voorzitter en de overige bestuursleden schrokken zich een hoedje en voelden daar niets voor. Er groeide onrust in de zaal, want men voelde dat er iets aan de hand was, al begreep men niet wat het kon zijn. De Groot werd kwaad en eiste dat zijn order werd uitgevoerd. De bestuurders gingen uiteindelijk door de knieën en begonnen lijkbleek en schuchter *het Wilhelmus* te zingen. Toen ook een deel van de zaal begon mee te neuriën, begonnen anderen *De Internationale* te zingen. Zo werd deze beschamende afgang compleet. Ik durf in alle ernst te verklaren dat als ik wel in Tivoli was geweest, ik niet gearzeld zou hebben de vergadering voor te houden dat er maar één lied is dat ons allen verbindt: *De Internationale!* Dit zou ongetwijfeld tot een conflict hebben geleid, maar niets zou in staat zijn geweest mij van een dergelijke stap te doen afzien. Ook een beëindiging van mijn lidmaatschap niet.

ACTIE

Uitgave der Communistische Partij Nederland (De Waarheid) Ald. Hilversum

REDACTIE EN ADMINISTRATIE: ACHTEROM 1^a TELEFOON 9716

De Communisten in de Gemeenteraad

Na de begroting 1947 van de gemeente Hilversum in de raad behandeld is, is het van groot belang, een balans op te maken van de financiële positie van onze gemeente, temeer, omdat in deze gevallen is uitgedrukt, wat er op maatschappelijk terrein door de gemeente wordt verricht. Het is juist de gemeente, die toezicht houdt op het onderwijs, op de volkshuizing, op de openbare werken en op die sociale instellingen, die van zo'n bijzonder belang zijn voor onze huidige samenleving. De gemeentebegroting wordt in Hilversum meestal geopend door een politiek steekspel, waarbij de fractievoorzitters de gelegenheid krijgen, hun opvattingen omtrent de wijze, waarop de gemeente bestierd dient te worden, naar voren te brengen. Tot aller verbazing heeft de heer Broeks,

en Gemeente, waardoor de inkomsten van de gemeente geheel afhankelijk zijn van de Rijkschaikstak en waardoor in wezen de gemeente onder curatele is gesteld. Dit argument werd door de rechte fracties aangegegrepen, om steeds weer te wijzen op

als zou de Prot. Christelijke groep reactionair zijn. Hier tegen wilde de heer de Jong zich verzetten en hij wilde juist het tegendeel beweren. Helaas is later bij de debatten over de verschillende hoofdstukken weinig van die vooruitstrevende bedoelingen van den heer de Jong en zijn partij gebleken. Spreker maakte de wijze, waarop de Partij van de Arbeid in het huidige college van B. en W. op twee wethouderszetels beslag wist te leggen. Vergelijken met de noodigemeenteraad kwam de P.v.d.V. van 1 op 4 zetels, de C.P.N. van 2 op 5 en de P.v.d.A. van 14 op 11. Daarmede is bezworen, dat de P.v.d.A. zich in de noodraad meer heeft toegeëigend, dan haar toekwam.

Daarna was het woord aan de heer Stru-

J. Flaming

versobering en aanpassing, juist op die punten, waar iedere versobering een sociale stap terug betekent.

De heer de Jong, de paladijn van de Prot. Christelijke groeperting, sprak er zijn verbazing over uit, dat er vanuit de Partij van de Arbeid stemmen zijn opgegaan,

M. E. Nobbe-Odinot

ter (K.V.P.) die een aanval deed op de communisten. "De K.V.P. is principieel een tegenstander van de C.P.N., die onchristelijk is en ondemocratisch. De C.P.N. laat zich leiden door een land, waar de Waarheid Pravda heet." Verder hoopde spreker, dat de twee wethouders van de Partij van de Arbeid zich niet te veel zullen binden aan hun fracties, zoals vroeger voor 1940 in S.D.A.P.-kriegen het geval was. Ten slotte bekreunde spreker het, dat een katholiek (de heer Hirs) zitting had genomen in de fractie van de P.v.d.A.

Chr. J. H. de Boer

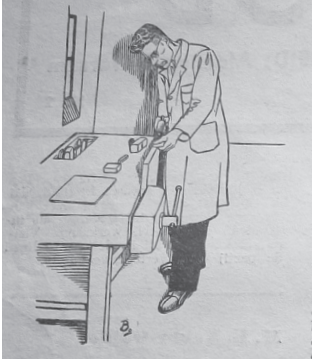
de voorganger van de Partij van de Arbeid, zich deze keer beperkt tot een technische beschoofwing, waarbij hij zich niet op het politieke terrein wilde begaven. Dit behoeft ons ook niet te verwonderen, omdat de heer Broeks bij zijn beschouwing dan genoodzaakt zou zijn geweest, een felle critiek op de regering uit te oefenen, de zelfde regering, waarin mannen van zijn partij hebben zitting genomen. De heer Broeks bracht naar voren, dat wilde de gemeente niet vervallen in een politiek van aanpassing, de schulden zouden moeten worden omgezet in leningen op lange termijn.

In dit verband willen wij er nog even op wijzen, dat nog steeds geen wijziging is gebracht in de financiële verhouding Rijk

A. de Heus

J. Flaming.

Verkiezingskrant van de Communistische Partij in Hilversum. (1946) Een tekening van Flaming terwijl hij aan het werk is als meubelmaker. Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis

Verkiezingskrant van de Communistische Partij in Hilversum. (1947) een foto van Flaming.

5.4 Communistische Terreur

Terreur in de EVC

Dolleman: Na de oorlog had ik de Revolutionair Communistische Partij helpen oprichten en in Den Haag was ik tevens lid geworden van de Eenheidsvakcentrale (EVC). De CPN had de macht in de EVC volledig in handen, en stelde alles in het werk om de organisatie – met of zonder fusie – over te leveren aan het NVV. Het ging de CPN-leiding niet om de revolutionaire arbeiders die zich na 1945 en masse in de EVC hadden georganiseerd, juist vanwege de ervaringen die zij met de oude bureaucratische leiding had opgedaan in de jaren vóór de oorlog. De CPN streefde naar gezamenlijke regeringsverantwoordelijkheid met de PvdA, maakte daaraan haar politiek volledig ondergeschikt en schroomde niet elke hinderpaal met de grofste methodes uit de weg te ruimen. Het optreden van de EVC-CPN-leiding was daarop dan ook gericht.

Daartegen kwam echter fel verzet en als ik mij goed herinner gebeurde het enkele dagen na een vergadering in Rotterdam – georganiseerd door de Plaatselijke Centrale waar oppositionele EVC'ers uit het hele land aanwezig waren – dat een deel van de Haagse oppositie het EVC-gebouwtje in de Boekhorststraat bezette en er een vergadering hield om de ondemocratische gang van zaken in de EVC te bespreken en maatregelen te nemen. Deze Haagse opposanten waren voornamelijk oud-NAS mensen, grotendeels syndicalistisch ingesteld. Alles wees erop dat zij zich wilden afsplitsen, het door communisten gedomineerde EVC beschouwden zij als verloren.

Op de vergadering in Rotterdam was ik samen met andere RCP'ers aanwezig geweest. Op die vergadering werd duidelijk dat de Rotterdammers, die inderdaad het belangrijkste doelwit van de EVC-leiding waren, niet bereid waren nog langer in de EVC te blijven. De scheuring stond voor de deur. Jacq. Rijpkema stelde zich daarachter en pleitte voor oprichting van een onafhankelijk verbond van bedrijfsorganisaties. Voor een ander deel van de Haagse oppositie bestreed ik uittreden uit de EVC en wees er op dat een Onafhankelijk Verbond van Bedrijfsorganisaties (OVb) spoedig zou vervallen tot een

sektarische, van de massa afgesloten vakbond. Het was naar mijn mening niet juist de arbeiders in de EVC willoos over te leveren aan de CPN.

Toen de groep-Rijkema het Haagse EVC-gebouwtje bezette en er haar vergadering organiseerde voelde ik mij verplicht ook daar tegen de scheuring te pleiten. Ik was er met onder andere de Scheveningse bestuurders Herman Drenth en Jaap Koning. In elk geval steunde Drenth mij.

Evenals in Rotterdam werd de strijd ook hier in het voordeel van de 'vakbonders' beslist. Wij hadden, omdat we in EVC-vergaderingen veel bijval oogstten, ook wanneer het ging in discussies tegen prominenten als H. Hennink en W. Kalf, steeds het gevoel gehad dat een aanzienlijk deel van de arbeiders achter ons stond. Tenslotte bleek dat wij, met onze gefundeerde politieke oppositie het moesten verliezen van de 'economisten' rondom Rijkema. Het verderfelijke werk van de CPN, die gangstermethoden niet schuwde, bevestigde voor hen dat 'bemoeienis van elke politieke partij' met de vakbeweging verkeerd was.

Nadat de vergadering beëindigd was liepen Drenth, Koning en ik nogal terneergeslagen naar buiten. Aan de overkant van de straat ontmoetten we een drietal CPN-EVC'ers, waaronder de voorzitter van de Plaatselijke Bedrijfsgroep Overheid, waarvan ik secretaris was. We groetten elkaar nauwelijks, er werd geen woord gewisseld.

Een of twee dagen later belde genoemde voorzitter bij mij aan en vroeg me de schrijfmachine te mogen lenen. Toen ik deze na enige aarzeling gaf, verzocht hij me de volgende avond bij hem thuis te komen, daar zou een bestuursvergadering plaats vinden. Verbaasd over deze gang van zaken, hoewel we zo langzamerhand wel wat gewend waren in de EVC, informeerde ik naar het hoe en waarom. Het enige antwoord was: 'Kom nou maar.' Het was niet moeilijk om te raden wat er ongeveer gaande was.

Op de afgesproken tijd verscheen ik bij hem thuis, waar de overige bestuurders reeds aanwezig bleken. Uit hun optreden was duidelijk merkbaar dat zij al een voorafgaande bespreking achter de rug hadden. Dat werd later in de vergadering ook toegegeven. Zonder veel omhaal opende de voorzitter, voor hen voor de tweede maal, de vergadering ter bespreking van het enige agendapunt, dat tevens een

beschuldiging was. Ik was ‘betrap’t aanwezig te zijn geweest op de vergadering in de Boekhorststraat en was dus een ‘trotskistische scheurmaker’.

Als enige niet-CPN’er verkeerde ik in een zwakke positie. In de loop van de tijd waren andere oppositionelen zoals Rijkema en H. Schenk reeds weggewerkt. Ik kon dan ook spreken wat ik wilde, er hielp geen lieve moedertje aan. Hoe verder de avond vorderde hoe gemener en onredelijker de beschuldigingen werden. Ten einde raad stelde ik: ‘Luister goed; we zijn hier bijeen met uitsluitend partijmensen. Jullie CPN’ers, ik RCP’er. In één opzicht komen onze opvattingen overeen, ondanks onze politieke meningsverschillen. Beide partijen stellen zich op het standpunt dat voor de bewustwording van de arbeiders revolutionairen in de vakbonden moeten werken. Want daar zijn de arbeiders. Ook uit hoofde van mijn partijopvattingen kan ik dus onmogelijk scheuring willen. Daartegen heb ik in de Boekhorststraat ook gevochten. Ik ga niet uit de EVC. Ik ga niet met andere opposanten een sektarisch vakbondje oprichten. Dat moeten jullie tenminste kunnen begrijpen. En ik ben van mening dat het mijn taak was de mensen in de Boekhorststraat daarop te wijzen en dat ik alles moest proberen hen van scheuring af te houden.’

Maar nu was het hek van de dam. Piet Metscher, CPN’er van ver vóór de oorlog (hij had al voor 1925 met mijn vader en Louis de Visser in de CPH samengewerkt) was in de EVC nooit actief geweest. Op de eerste de beste ledenvergadering waar hij aanwezig was – en waarvoor heel wat CPN-leden waren opgetrommeld die je anders nooit zag – werd hij in het bestuur gekozen. Hij was gemeenteraadslid en had zonder twijfel invloed bij de Haagse arbeiders. Die avond bij Klokkers thuis bleek waarom de CPN dit zware geschut in stelling had gebracht. Feller en gemener dan wie ook trok hij van leer:

– *Jij kende Aaldert Ijmkers?’*

– *‘Natuurlijk, hij was lid van de RSAP en van het MLL-Front. Hij was een persoonlijke vriend van mijn vader en is net als hem gefusilleerd.’*

– *‘Juist! Jij had moeten doen wat zijn zoon gedaan heeft; die eert zijn*

vader door actief te zijn in onze partij.'

– *'Ik in jullie partij? Terwijl jullie de RSAP en mijn vader voor fascistten uitmaakten? Van zo'n partij wil ik geen lid zijn en de zoon van Aaldert moet zich schamen!'*

– ***'Jij moet op je woorden letten!'***, dreigde Metscher. ***'Hij is een van onze beste leden. De RSAP zeg je; natuurlijk heeft de RSAP de fascistten geholpen!'***

Woedend sprong ik op:

– *'Dus jij durft zelfs nu nog, nadat mijn vader door de nazi's vermoord is hem voor fascist uit te schelden! Je hebt hem goed gekend, Metscher, jij weet dus beter. Daarom ben je een schoft!'*

Uitgeput zakte ik in mijn stoel. Trillend stond ik weer op en verklaarde dat ik deze smerige vergadering zou verlaten.

– ***'Jij verlaat niks!'***, schreeuwde Klokkers. ***'Zo is het; we zullen jou heel wat anders vertellen'***, schreeuwde Metscher. ***'Jij bent geroyeerd!'***

Piet Metscher had de leiding genomen. Gestemd werd er niet. De anderen zwegen.

– ***'We gaan met je mee naar huis en je geeft alle bescheiden aan ons.'***

– *'Ik denk er niet aan. Eerst zullen de leden spreken. Ik ben secretaris en schrijf zelf wel een ledenvergadering uit.'*

Er ontstonden enkele ogenblikken van dreigend stilte, waarbij de CPN'ers elkaar veelbetekenend aankeken. Toen zei er een: 'Wat doen we met 'm?'

Metscher nam weer het woord; hij wees twee mensen aan: 'Zij rijden met je mee en je geeft alles aan hen af, anders...' Ik voelde de dreiging. Hier

was ik verloren. In de nacht fietste ik naar huis. De twee CPN'ers fietsten achter me aan. Er was geen ontkomen mogelijk. Trouwens ik was te leeg en te geslagen om iets te ondernemen. Bij huis gekomen liet ik hen onder aan de trap staan: 'Wacht even; iedereen slaapt. Ik zal de stukken pakken.'

In haast haalde ik de ledenlijsten en enkele notulen uit de ordners, pakte ze in een stuk papier en bracht ze naar beneden. 'Alsjeblieft. Dat is alles.' Ze namen er genoeg mee.

De volgende morgen bracht ik het achtergehouden materiaal naar een vriend. Maar de EVC-periode was voorbij. De ledenvergadering waarvoor ik toch nog een uitnodiging ontving, was een dramatische formaliteit. Weer de scheldkanonnades. Weer de smerige beschuldiging: 'Betaald agent van het Amerikaanse imperialisme'. Nauwelijks kreeg ik de gelegenheid me te verdedigen. Er was een hoofdbestuurder gekomen, die verklaarde dat ik uit de hoofdbestuurfunctie was gezet. De voorzitter van de Plaatselijke Centrale deed nog een stalinistische duit in het zakje: ook de Plaatselijke Centrale had mij als 'scheurmaker en vijand van de arbeidersklasse' verwijderd.

Het deed me allemaal niets meer. De stalinisten hadden gewonnen. Zij beheersten de Eenheidsvakcentrale. Wat een Eenheid: ik wist, het kon niet anders dan de ondergang van de EVC betekenen. Opnieuw hadden de satellieten, geheel naar recept van hun 'Grote Stalin', een stuk arbeidersbeweging de nek omgedraaid.

De vergadering was drukker bezet dan lang het geval was geweest. Er waren veel onbekende gezichten. CPN'ers, waarvan een deel mogelijk niet eens lid was of inderhaast ingeschreven.

EVC

De EVC waar Andries Dolleman lid van werd, was korte tijd de grootste vakcentrale van Nederland. Nadat duidelijk werd dat de beweging beheerst werd door communisten, en ze structureel buiten de overlegstructuren werd gehouden, kromp de beweging echter snel ineen. Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

5.5 Politieke heroriëntatie: Bosman

Bosman: Tijdens de oorlog heb ik nog wel contact onderhouden met een aantal partijvrienden, vooral Dolf Langkemper. We hebben nog lang het idee gekoesterd om na de oorlog een nieuwe partij op marxistische grondslag op te richten. Het is ons niet gelukt. Ik ben nog een tijd lid geweest van de PvdA, maar toen zij de oorlog in Indië steunde heb ik me weer laten uitschrijven.

Fokke Bosman in 1966

Ofschoon Fokke Bosman niet mee wilde in de ondergrondse organisatie onderhield hij nog wel contact met sommige van zijn kameraden. Na de oorlog probeerde hij op verschillende manieren politiek actief te worden, maar hij kon geen organisatie vinden waar hij zich thuisvoelde. Deze foto werd gemaakt aan het eind van zijn leven, toen hij al bezig was zijn herinneringen op papier te zetten. Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

5.6 Partijdemocratie

Districtsleiding van de Communistische Partij

Flameling: Al tijdens de bezetting stond voor mij vast dat, mocht ik de oorlog overleven, ik zo snel mogelijk Zuilen zou verlaten. Het liefst zou ik naar Hilversum gaan in het centrum van het Gooi. Ook Cyl wilde graag terug naar Hilversum. Wij slaagden erin een woningruil tot stand te brengen en zo verhuisden we medio september 1945 naar Hilversum.

Het werk waarmee ik begon was ook hier de colportage met de krant, waardoor ik mijn nieuwe kameraden beter leerde kennen. Alles bruiste van energie en er werden veel activiteiten ontplooid. Zelfs zoveel dat het financieel spoedig volkomen uit de hand liep. Zaalhuren werden niet betaald en op allerlei gebied werden er schulden gemaakt. Opmerkingen hierover werden vrolijk weggewuifd als zaken van ondergeschikt belang. Het Gooi was een partijdistrict dat nodig gestalte moest krijgen en mijn belangstelling was daarop gericht omdat in de organisatiestructuur van de partij de districtsleiding grote invloed kon uitoefenen op het werk in de afdelingen.

De ledenvergadering koos mij als één van de afgevaardigden naar de districtsconferentie van januari 1946. Op deze conferentie bleek dat er in het district moeilijkheden waren, waar ik als ‘outsider’ nogal vreemd tegenaan keek.

Tijdens de conferentie was het vooroorlogse Tweede Kamerlid Roestam Effendi aanwezig. Hij was afgevaardigd door de afdeling Laren en trok fel van leer tegen de partijleiding, omdat deze hem terzijde had geschoven en niet eens met hem durfde praten. ‘Ik hoor ook nu in de Kamer’, zei hij. Voor de duidelijkheid lijkt het me goed te memoreren dat de communistische partij in de jaren vóór de oorlog bij Kamerverkiezingen meermalen een Indonesiër op de kandidatenlijst plaatste om hiermee de verbondenheid met de strijders voor de vrijheid in Indonesië te beklemtonen. ‘Indië los van Holland’ was een leus die vele jaren niet alleen door de CPN, maar ook door revolutionaire socialisten werd gevoerd.

Roestam Effendi kreeg nogal wat bijval uit de afdelingen, waarbij op de achtergrond de ontevredenheid over de aanvankelijke opheffing van de partij steeds meespeelde. Namens het partijbestuur was Harry Verhey

aanwezig. Deze toen nog jonge man wist niet wat hij met de kwestie aanmoest en wist niets anders te zeggen dan dat deze zaak niet op de conferentie thuishoorde. Bovendien zei hij dat Effendi niet eens lid van de partij was. Bij deze woorden brak de hel los en werd er geroepen dat het allemaal de schuld van De Groot was. Harry Verhey maakte het er niet beter op met de woorden: 'Wie aan De Groot komt, komt aan de partij!'

In de Hilversumse afdeling was deze kwestie niet aan de orde geweest, waardoor ik er volkomen onkundig van was. Ik kon dan ook niet tot een gefundeerd oordeel komen. Het optreden van Harry Verhey beviel mij echter helemaal niet en het leek mij ook niet bevorderlijk voor een goed verloop van de conferentie. Ik bestreed dus zijn opvatting dat Roestam Effendi niet het recht zou hebben om zijn grieven op de districtsconferentie naar voren te brengen. 'Waar moet hij dit dan doen? Hij is lid van de afdeling Laren die hem afvaardigde. Bovendien heeft de partij er recht op te weten wat er gaande is.' Ik stelde voor dat de nieuw te kiezen districtsleiding de kwestie bij het partijbestuur aan de orde zou stellen. Dit voorstel werd aangenomen en daarmee kwam de weg vrij om de agenda af te werken. Een zekere 'anti-Amsterdam-stemming' was hiermee niet weggenomen.

Ik werd uiteindelijk gekozen tot politiek secretaris van de districtsleiding.

Wij namen ons werk als districtsbestuur serieus en werkten hard, maar het Gooi kon blijkbaar in de ogen van de partijleiding geen goed meer doen. Harry Verhey had natuurlijk verslag uitgebracht van zijn bevindingen op de districtsconferentie en dat resulteerde in de mededeling dat er een bestuursvergadering belegd moest worden, omdat de dagelijkse leiding enige zaken met ons wenste te bespreken. Wat die zaken waren, werd niet vermeld.

Op die bewuste avond zaten we ten huize van Nico Hoogenboom – reeds jarenlang trouw partijlid en bestuurder en sinds kort lid van de noodgemeenteraad – te wachten op de dingen die komen zouden. Dat wachten duurde lang, heel lang. Het werd negen uur, half tien, tien uur. Wij besloten niet langer meer te wachten en naar huis te gaan, toen juist Gerben Wagenaar en Frits Reuter arriveerden. Het was een lachwek-

kend moment en het werd nog belachelijker toen Gerben Wagenaar als verontschuldiging aanvoerde dat zij helaas onderweg waren opgehouden. Ik kreeg een wat naar gevoel bij de gedachte dat er achter deze woorden iets anders schuil ging. Maar wat? Wij waren ons van geen kwaad bewust.

Op onze vraag wat er op deze avond eigenlijk besproken had moeten worden luidde het antwoord dat het ging over het vele werk dat op de dagorde stond, waarbij we vooral aan de komende verkiezingen moesten denken. Maar dat moest nu dan maar een andere keer. Wij waren in een niet al te beste stemming geraakt en ik kon dan ook niet nalaten op te merken dat er helaas deze avond heel wat van onze tijd verprutst was. Maar toen Nico Hoogenboom opmerkte dat ze niet hoefden te denken dat ze ons als een stel kwajongens konden behandelen, greep onze voorzitter G. Hilkes uit Bussum in. Hilkes was een rasdiplomaat die door niets uit zijn evenwicht was te brengen. Hij bezwoer een dreigende ruzie met de opmerking dat we gezien het late uur nu beter naar huis konden gaan.

Hilkes fietste met me mee naar mijn huis om samen nog wat na te praten. 'Wat denk jij ervan Joop?', vroeg hij. 'Dat ze opgehouden zijn geloof ik niet', zei ik, 'want dan kom je niet om tien uur aanzetten. Wat er dan wel achter steekt weet ik niet, maar ik ben bang dat het niet helemaal fris is.' 'Dat is het zeker niet', zei Hilkes, 'maar daar komen we gauw genoeg achter. Volgens mij waren ze van plan ons te wippen.' 'Hoe kan dat nou', zei ik, 'de districtsconferentie heeft ons toch gekozen? Dat zou wat moois worden.' 'Ja, dat zou het zeker', antwoordde hij.

Ik begreep er niets van. Wat hadden we dan verkeerd gedaan. Hilkes vertelde dat er in het Gooi sterke weerstanden waren geweest tegen het besluit om de partij om te vormen tot een 'Vereniging Vrienden van *De Waarheid*'. Paul de Groot werd beschouwd als de boosdoener en dat bracht weer mee dat de leiding in Amsterdam het Gooi door een aparte bril bekeek. Het was allang middernacht geweest toen wij afscheid namen, maar toen stond één ding wel vast: wij zouden ons niet zomaar aan de kant laten zetten.

Toch kwam de klap hard aan toen bleek dat men inderdaad gepoogd had mensen te vinden die bereid waren toe te treden tot een onwettig districtsbestuur om zo het gekozen bestuur aan de kant te zetten. De samenzwering was weliswaar volkomen mislukt,

omdat niemand bereid bleek zich in een dergelijk wespennest te steken. Maar het feit bleef overeind staan dat men het had geprobeerd. Het incident was kenmerkend voor de zeer merkwaardige invulling die de CPN gaf aan het begrip democratie. Jaren later zouden ik en vele anderen – ja, ook de partij zelf – er het slachtoffer van worden.

6 EPILOOG

6.1 Levens na de ondergang van de revolutionair-socialistische beweging

Fokke Bosman bleef de rest van zijn leven in Zaandam wonen. Na de Tweede Wereldoorlog probeerde hij met een aantal geestverwanten een nieuwe marxistische partij op te richten, maar deze pogingen liepen op niets uit. Ook in de PvdA en de PSP kon hij zijn draai niet vinden. Bosman trok zich langzaam uit de politiek terug. Begin jaren jaren zestig begon Bosman, op aandringen van medewerkers van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, met het schrijven van een autobiografie. Hij heeft dit manuscript niet kunnen afmaken. Bosman overleed in 1971 te Zaandam.

Henri Engelschman bleef tijdens en na de oorlog werken voor het textielbedrijf Hollandia Kattenburg. Het bedrijf deed mee aan de Februaristaking, waar Henri zeker een rol bij speelde. Tijdens de oorlog werden de joodse werknemers weggevoerd, Engelschman zou na de bevrijding een jaarlijkse herdenking organiseren.

Na de oorlog was Engelschman kort voorzitter van de afdeling Amsterdam van de EVC-bond Textiel en Kledingindustrie, maar hij haakte af nadat de communisten hun invloed op de bond verstevigden. Hij was meer betrokken bij het links-socialistische weekblad *De Vlam*.

Engelschman trouwde in het voorjaar van 1944 met Nettie Kruidierink en vertrok uit de Stadionbuurt. In het najaar van 1977 boekstaafde hij zijn herinneringen aan de buurt van zijn jeugd onder de titel *Hoe rood is de*

Stadionbuurt?. Engelschman overleed in 2007

Joop Flaming bleef tot 1958 lid van de communistische partij, waarna hij overstapte naar de PSP. Hij zat nog jarenlang in de gemeenteraad van Hilversum en bleef ook anderszins politiek actief. Eind jaren tachtig begon hij met het schrijven van zijn herinneringen. Hij overleed in 1990.

Andries Dolleman trok zich kort na de oorlog terug uit de politiek, hoewel hij zijn overtuigingen nooit opgaf. Hij concentreerde zich op zijn werk als architect en begon in een aantal teksten de herinneringen aan zijn vader en zijn eigen politieke geschiedenis te beschrijven. In de jaren zeventig van de vorige eeuw begon hij samen met zijn broer een onderzoek naar hun vader, dat ze helaas niet hebben kunnen afronden. Andries en Willy overleden in 1984.

6.2 Afkortingen

- AJC** Arbeidersjeugdcentrale (1918-1959); sociaal-democratische jeugd vereniging.
- ARP** Anti-Revolutionaire Partij (1879-1980); de eerste politieke partij in Nederland, was een Gereformeerde partij.
- AWB** Algemene Werklozenbond in Rotterdam (1936-1940); werkte nauw samen met de RSAP en het NAS.
- AWV** Algemene Woningbouwvereniging in Amsterdam.
- BRS** Bond van Revolutionaire Socialisten (1935-1940); afsplitsing van de RSAP.
- CPN** Communistische Partij van Nederland (1918-1989); ook bekend onder de namen Communistische Partij Holland (CPH) en Communistische Partij *in* Nederland.
- CRM** Comité van Revolutionaire Marxisten (1942-1945); een van de voortzettingen van het MLL-Front na de arrestatie en dood van Sneevliet en zijn medestrijders.
- EKKI** Exekutivkomitee der Kommunistische Internationale (1919-1943); de officiële leiding van de internationale vereniging van communistische partijen (Komintern).
- EVC** Eenheidsvakcentrale (1944-1964); communistische vakcentrale en tegenhanger van het sociaal-democratische NVV.
- ILP** Independant Labour Party (1906-1975); zusterpartij van de OSP in Groot-Brittannië.

- MLL-Front** Marx-Lenin-Luxemburg-Front (1940-1942); de ondergrondse voortzetting van de RSAP, ook bekend als ‘Het Derde Front’ en ‘Spartacus’.
- NAS** Het Nationaal Arbeids-Secretariaat (1893-1940); revolutionaire vakcentrale, tegenhanger van het sociaal-democratische NVV.
- NSB** Nationaal-Socialistische Beweging (1931-1945); belangrijkste fascistische organisatie in Nederland.
- NSF** Nederlandse Seintoestellen Fabriek (1918-1960); de grootste radio en zenderfabriek van Nederland.
- NVV** Nederlands Verbond van Vakverenigingen (1906-1977); sociaal-democratische vakcentrale, voorloper van de FNV.
- OSP** Onafhankelijke Socialistische Partij (1932-1935); links-radical afplitsing van de SDAP, zou later fuseren met de RSP tot de RSAP.
- OVB** Onafhankelijk Verbond van Bedrijfsorganisaties (1948-heden); links-radical vakbond, afplitsing van de EVC.
- POD** Politieke Opsporingsdienst (1945-1946); was verantwoordelijk voor het opsporen en aanhouden van collaborateurs.
- PvdA** Partij van de Arbeid (1946-heden); sociaal-democratische partij in Nederland, voortzetting van de vooroorlogse SDAP.
- RCP** Revolutionair-Communistische Partij (1945-1952); trotskistische partij in Nederland, voortzetting van het CRM.
- RSP** Revolutionair-Socialistische Partij (1928-1935); opgericht door oppositionele communisten, streed voor een revolutionair en democratisch socialisme.

- RSAP** Revolutionair-Socialistische Arbeiderspartij (1935-1940); kwam voort uit de fusie tussen de RSP en OSP.
- SAP** Sozialistische Arbeiterpartei (1931-1945); links-socialistische afplitsing van de Duitse sociaal-democratische partij. De SAP speelde een belangrijke rol in het verzet in Hitler-Duitsland.
- SD** Sicherheitsdienst (1931-1945); De staatsinlichtingendienst van Nazi-Duitsland.
- SDAP** Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (1894-1940); sociaal-democratische partij in Nederland, voorloper van de PvdA.
- SDP** Sociaal-Democratische Partij (1909-1918); afsplitsing van de SDAP en voorloper van de CPN.
- SJV** Socialistisch Jeugd Verbond (1932-1935); jongerenvereniging van de OSP, jongerenvereniging van de Duitse SAP droeg dezelfde naam.
- SS** Schutzstaffel (1925-1945); aanvankelijk opgericht als persoonlijke lijfwacht van Hitler, ontwikkelde zich later tot paramilitaire elite-organisatie binnen het Derde Rijk.

7

BRONNEN EN LITERATUUR- VERWIJZING

7.1 Bronvermelding

De herinneringen van Fokke Bosman komen uit het autobiografische manuscript *Zo was het* dat is opgenomen in zijn archief in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) te Amsterdam.

Andries Dollemans memoires komen uit verschillende bronnen, in de eerste plaats zijn artikel 'Het Huis' dat verscheen in het *Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging*, nummer 27 (1992). De andere fragmenten komen uit eerder ongepubliceerde herinneringen die zijn opgenomen in het archief van zijn vader Willem Dolleman in het IISG.

In het najaar van 1977 schreef Henri Engelschman een kort autobiografisch artikel onder de titel *Hoe rood was de stadionbuurt?* Wij hebben hieruit verschillende fragmenten gebruikt. Het oorspronkelijke stuk is op te vragen in de bibliotheek van het IISG.

Van de verschillende autobiografische stukken die we voor dit boek hebben ingekeken, was die van Joop Flaming het meest uitgebreid en uitgewerkt. Een kopie van dit werk is in ons bezit.

7.2 **Becommentarieerde Literatuurlijst**

Op 10 november 1945 werden de stoffelijke overschotten van Henk Sneevliet, Willem Dolleman, Jan Edel, Cor Gerritsen, Henk IJmkers, Jan Koeslag, Ab Menist, Johan Roebbers, Jan Schriefer en Rein Witteveen gecremeerd. Een jaar later werden hun urnen bijgezet in een monument op de begraafplaats Westerveld te Driehuizen. Hun dood wordt sindsdien elk jaar herdacht.

Er verscheen al snel een herdenkingsbundel, samengesteld en voor het grootste deel geschreven door Max Perthus (pseudoniem van Piet van 't Hart), die lid was geweest van de RSAP en in het verzet had gezeten. In *Voor Vrijheid en Socialisme. Gedenkboek van het Sneevliet Herdenkingscomité* (1953) stonden biografieën van Sneevliet en zijn omgekomen medestrijders en herinneringen van oud-RSAP'ers. Twee decennia later verscheen van Perthus' hand een volwaardige Sneevliet-biografie: *Henk Sneevliet. Revolutionair-socialist in Europa en Azië* (1976). Perthus kon de publicatie van zijn boek echter niet meer meemaken.

Het Sneevliet-Herdenkingscomité publiceerde in de jaren die volgden nog twee bundels met teksten over de geschiedenis van het revolutionair-socialisme. In 1984 verscheen *Internationaal Socialisme* (samengesteld door Tinus de Winter, Bas van der Plas en Dick de Winter), met daarin teksten van Sneevliet, Ab Menist en Wim Dolleman. In 2002 verscheen ten slotte de bundel *Wij moesten door...* (redactie Henk Smeets en Dick de Winter) met historische artikelen over de beweging en korte bespiegelingen van nabestaanden.

Max Perthus was niet de enige die zich aan een Sneevliet-biografie waagde. In 1974 publiceerde sociaal-historicus Fritjof Tichelman *Henk Sneevliet. Politieke biografie* (1974), een kort boek dat inderdaad vooral de politieke geschiedenis van het revolutionair-socialisme beschrijft. Tichelman verzorgde later nog bronnenbundels over Sneevliets tijd in Indië (*Het Proces Sneevliet*, 1991) en zijn correspondentie met Henriette Roland Holst (*Waarom schrijf je nooit meer?* met Nico Marcus, 1995).

Tichelman schreef ten slotte een korte biografische tekst over Sneevliet voor het *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland* dat tegenwoordig online te raadplegen is via

www.iisg.nl/bwsa. In dit boek staan eveneens biografieën van Fokke Bosman, Willem Dolleman, Ab Menist en vele andere revolutionaire socialisten van voor de oorlog. Onlangs verscheen er daarnaast nog een volwaardige biografie van Ab Menist, geschreven door Dick de Winter, *Ab Menist. Revolutionair-socialistisch vakbondsleider, politicus en verzetsstrijder* (2010).

Behalve biografieën verschenen er ook autobiografieën van oud-revolutionair-socialisten. Een voorbeeld hiervan zijn de memoires van Jacq Engels, *Zestig Jaar Socialistische Beweging* (1978), waarin hij een hoofdstuk wijdt aan Sneevliet, en het boek van Dirk Schilp, *Dromen van de Revolutie. Een verzwegen hoofdstuk uit de sociale beweging* (verteld aan Joop van Thijn, 1967). Een andere interessante bron vormen de memoires van de schrijver Jef Last, die helaas nog niet gepubliceerd zijn, en gedeponereerd zijn in het Letterkundig Museum te Den Haag.

Verder is er de autobiografie van Peter Drenth, *In de Geest van Oktober. Het verhaal van Peter Drenth*, opgetekend door Karel ten Haaf (1999), dat een goed beeld geeft van het interne leven van de revolutionair socialistische beweging, vooral ook na de oorlog. Dat doet ook het werk van de schrijver Sal Santen, zelf revolutionair en Sneevliets schoonzoon. Zijn boek *Sneevliet, Rebel* (1971) geeft een intiem en aangrijpend beeld van zijn persoonlijk leven. Een stuk controversiëler is het levensverhaal van Elisabeth Fischer-Spanjer, opgetekend door Rob Hartmans, *Alleen in de wind. Een leven in de twintigste eeuw* (2007). Fischer-Spanjer leefde in de jaren dertig een tijdlang bij de familie Sneevliet in huis.

Na verloop van tijd verschoof de interesse van biografieën naar de organisaties waarin de revolutionair-socialisten actief waren. Zo publiceerden Menno Eekman en Herman Pieterse de bundel *Linkssocialisme tussen de wereldoorlogen* (1987), waarin de geschiedenis van de OSP en van de RSP/RSAP wordt beschreven. Een aantal jaar eerder had Wim Bot al de geschiedenis van de ondergrondse voortzetting van deze organisaties uiteengezet in zijn boek *Tegen Fascisme, Kapitalisme en Oorlog. Het Marx-Lenin-Luxemburg-Front. Juli 1940 – april 1942* (1983). Er is ook een monografie over de OSP verschenen van de hand van Bart de Cort onder de titel *Solidariteit in Anonimiteit. De geschiedenis van de*

leden van de Onafhankelijke Socialistische Partij (1932-1935) (2004).

Ten slotte komt er ook steeds meer informatie beschikbaar op het internet. Er is al gewezen op het *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging* op de website van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG). De meeste persoonsarchieven van revolutionair-socialisten, en ook de archieven van de OSP, de RSP en de RSAP zijn in dit instituut ondergebracht en de website www.iisg.nl biedt veel informatie. Daarbij zijn op de website www.marxists.org/nederlands teksten van Henk Sneevliet te vinden. Deze website wordt regelmatig vernieuwd en aangevuld.

Colofon

Over de schrijvers Ron Blom (1963) is werkzaam bij het Stadsarchief Amsterdam. Van zijn hand verschenen onder meer de boeken *Racisme en militarisme. Zwarte soldaten in blanke legers* (1986); *Niet voor God en niet voor het Vaderland. Linkse soldaten, matrozen en hun organisaties tijdens de mobilisatie van '14-'18* (2004); *De oude Socialistische Partij van Harm Kolthek. Ontstaan, opkomst en ondergang van een 'libertair-socialistische partij' (1918-1928)* (2007). Hij bereidt een biografie voor van Frank van der Goes.

Bart van der Steen (1983) werkt aan zijn proefschrift over "kraken en politiek geweld in Europa, 1980-1990". Hij publiceerde onder andere in *De Groene Amsterdammer*, *NRC Handelsblad*, *SPanning en Onvoltooid Verleden*. Hij is, samen met Ron Blom en anderen, redacteur van *Kritiek. Jaarboek voor socialis-tische Discussie en Analyse*.

Auteurs Bart van der Steen, Ron Blom
Ontwerp Ruiters Janssen - ruitersjanssen.nl
Uitgeverij Academische Uitgeverij Eburon
ISBN 978-90-5972-424-2

Delft, 2011

SNS REAAL **Fonds**

